KÜRT DİLİ VE SÖYLENCELERİ

ÜZERİNE İNCELEMELER

gürdal aksoy

ÖTEKİ BİLİM : 3/1

Yayın Yönetmeni : Abdullah Keskin
Kapak : Erol Durgut
Dizgi : Şubat
Baskı : Kasım 1991
ODAK OFSET
Ankara

Öteki, Açı Yayıncılığın kuruluşudur.

Yönetim Yeri :
Ataç Sok. 72/1 Kızılay / Ankara
Tel : 131 33 53

ISBN : 975 - 7782 - 02 - 5 (Tk.No)
ISBN : 975 - 7782 - 03 - 3 (1. Cilt No)

Gürdal Aksoy

KÜRT DİLİ
ve
SÖYLENCELERİ
ÜZERİNE
İNCELEMELER
1

GÜRDAL AKSOY

1968 Bingöl doğumlu.
Ortaöğretimini
1985'te bitirdi. Aynı yıl Ankara
Üniversitesi
Hukuk Fakültesi'ne kaydını
yaptırdı.
1988 yılında TCK'nun 168/2,
142 ve 159. maddelerine
muhalefet iddiasıyla iki kez
tutuklandı.
Yaklaşık bir yıl tutuklu kalan
Aksoy, 89'da beraat etti.
Halen
Hukuk Fakültesi'nde öğrenimi
sürdüren yazar,
"Özgürleşme Sürecinde
***İnsan"** adlı çalışmasını*
hazırlıyor.

İÇİNDEKİLER

Halkımın Mitolojik Önderi
Demirci Kawa
ile
Çağdaş Kawa
Mazlum Doğan'ın Anısına

KISALTMALAR

abç	:	Altını ben çizdim
akt.	:	Aktaran
AU	:	Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi
AÜDTCFD	:	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Av.	:	Avesta
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
dpt.	:	Dipnot
EA	:	Encyclopedia of Americana, 1982
EB	:	Encyclopedia of Britannica, 1969/1974
EC	:	The Catholic Encyclopedia, (New York, 1908)
Ed	:	Edited ya da Editör
ERE	:	Encyclopedia of Religion and Ethics, Ed. by James Hasting, 1955
Ibid.Idem.	:	Adı geçen yerde
IE	:	Indo-European (Hint-Avrupa)
İA	:	İslam Ansiklopedisi
Sans	:	Sanskritçe
s.	:	Sayfa
sy.	:	Sayı
TA	:	Türk Ansiklopedisi
vol.	:	Volume (Cilt)
yn	:	Yazarın notu

ÖNSÖZ

Türkiye'de objektif bir araştırmacı olmak, yedi başlı ejderhayı öldürmekten çok daha zor. Hele araştıracağınız konu, Kürtlere ve benzeri tabulara ilişkinse... Böyle bir konuda çalışmaya başlayan araştırmacı, tüm benliğiyle konuya sarılmalı ki birşeyler bulup çıkarabilsin; aksi halde, yerinde saymanın seramonisini sunmaktan öteye gidemez. Okuduğunuz çalışmamda, sözünü ettiğim prensipten asla ödün vermedim. Sürekli bir arayış, bir ilgi odağında konuları çözümlemeye çalıştım. Ama, hatalarım olmadı diyemem.

Başlangıçta, çalışmamın büyük bir bölümünü Toplumsal Kurtuluş dergisinde yayımlarken, eksikliklerimi, hatalarımı, daha açık ve gözle görülür bir biçimde farkediyor, eksik olan yanlarını giderip, hatalı olan bakış açılarını da düzeltiyordum. Üzerinde yaşadığımız ülkede, gerek Kürt tarihine gerekse mitolojiye ilişkin ciddi, kapsamlı ya da yeterli diyebileceğimiz yapıtların çokça olmaması, doğru bir deyişle, bu alandaki "kıtlık", doğal olarak eksikliklerimize zemin oluşturdu. Buna deneyimsizliğimi de ekliyorum. Çünkü bu çalışma, ilk yapıtım oluyor. Dolayısıyla, okuyucunun beni mazûr göreceğine yürekten inanıyorum.

Herşeyin ilki zor oluyor, zorluğu aşmaya çalışıyor. Aştıkça da devamı geliyor. Kısırlığı verime, berekete; karanlığı, aydınlığa çeviriyor. Böylelikle, kültürün "en ücra" görülen değerlerinin bile, olanca yoğunluğuyla günışığına çıkma şansı artıyor. Benim amacım da, işte bu şansı yakalamak, en azından yakalama çabasına girişmek. Sonuç ne olursa olsun, böyle bir çabayı sarfettiğim için mutluyum.

Kitapta, yalnızca söylenceye bağlı kalmak istemedim.

Halkımın kökenini de söylenceler temelinde sorguladım, irdeledim. Aslında bu tür çalışmaların hemen hepsinde aynı zorunluluk ortaya çıkıyor. Çünkü İlkçağ, mitosla tarihin, gerçekle abartının, doğal ile toplumsal olan çelişkilerin içiçe geçtiği, kaynaştığı bir dönemi ifade ediyor. O nedenle, bir halkın söylenceleri, buna bağlı olarak da kökeni araştırılırken, ne tarihsel belgeler, ne dilsel veriler, ne de söylenceler yalnız başına yeterli olmuyor. Ben, elimden geldiğince her üçünü kullanmaya çalıştım: Yeri geldiğinde, söylenceyi aydınlatmak için tarihten, yeri geldiğinde de tarihimizin bir dönemi için söylenceden yararlandım. Biri kilitken, diğerini anahtar olarak kullandım; bu arada dilsel verilere de ağırlık verdim.

*İncelemem, daha çok Kürt söylencelerini kapsıyor. Ama, adını "**Kürt Dili ve Söylenceleri Üzerine İncelemeler**" koymamın nedeni, kısmen de olsa Kürt diline ilişkin değerlendirmelerimdir. Gerçi, asimilasyona uğraşmış bir Kürt olarak, dilimi tam anlamıyla bilip, tam olarak konuşamadığımdan, dil üzerine incelememi bir yerde dondurmak istedim. Eğer, dilimi belirttiğim biçimde öğrenirsem, konuya devam edeceğim.*

Söylenceler için de, özellikle şunu söylemeliyim. Ele aldığım ve bundan sonra irdeleyeceğim söylencelerin çoğu, evrenselliğe ulaşmış, dünya halklarını etkilemiş söylenceler. Ama hepsi de, Kürt insanı, Kürt coğrafyası ya da Kürt tarihiyle yakından ilgili, yani Kürt kültürüne, Kürt adına bulaşmış söylencelerdir. Ne yazık ki Kürt coğrafyası ve Kürt insanı dışına fazla taşmamış yöresel söylenceleri derleme ve bunlar üzerinde çalışma olanağını bulamadım. Konuya ilişkin ilk yapıt olması, bunun ötesinde zorlukları da taşımıyor değil. Sözkonusu zorluklar arasında, en önemli olanı belki de kaynak (kitap) sorunu. Öyle ki bir temel kaynağı bulabilmek için, günboyu, bir kütüphaneden ötekine koşturmaca yaşıyorsunuz. Aradığınız kaynağı bulsanız değer, ama çoğu kez nafile. Kaynak sorunu, beraberinde yabancı dil bilme sorununu da getiriyor. Elbet, Türkçe bilmeniz yeterli olamaz. Bırakın ilgili Türkçe kaynakların az ya da yok oluşunu, olsalar dahi güvenilirlikleri bir başka belâ. Artık, yasal kısıtlamaları da be-

lirtmeme gerek yok diye düşünüyorum; yine de belirtmekten kendimi alamıyorum. Tüm bu sorunlardan sıyrılarak, onları aşarak objektif bir sonuca varmak, hele öğrenciyseniz daha da güçleşiyor. Derslerden tutun da ekonomik buhranınıza kadar nice etkenler, çalışma alanınızı daraltıyor, engelliyor. Her ne olursa olsun, sonuçta, diliyorum bu güçlükleri aşma çabalarım, aydınlarımızın duyarlı ve yapıcı tepkilerinde yankı bulur.

Aslında, çalışmamın büyük bir bölümünü geçen yıl tamamlamıştım. Ancak, başlangıçta da belirttiğim gibi sürekli bir ilgi ve arayış, konunun belli bir yerde donup kalmasını engelledi. Yayımlamayı da hep ileri bir tarihte düşünüyordum, bu da beni fazlasıyla sıktı. Üstelik, şimdiye kadar Kürt insanını yalnızca fıkralarına, esprilerine konu edinen çok sayıda işbilirin, pragmatik kaygılardan öteye gitmeyen uğraşıları da, bende ister istemez tepkiler yarattı. Elinizdeki yapıtı, bu yıl yayımlamamın bir nedeni de bu oldu.

Aralıklarla da olsa, bu çalışmayı sürdürmek amacındayım. İkinci ciltte, ***"Nemrut ile İbrahim"*** *ve* ***"Cennet"*** *söylencelerini konu edineceğim. Dileğim, geniş okuyucu kitlesine ulaşıp her kesimden tepkiler alabilmek. Çünkü böylece, varolan eksikliklerimizi gidermiş oluruz.*

Özgür ve eşit bir dünya umuduyla...

Gürdal Aksoy
Haziran 1991

GİRİŞ

İnsanoğlu *"emek"*le doğdu, emekleyerek büyüdü. Büyüdükçe özgürlük sınırlarını zorladı. Yeni ufuklar açtı. Doğada tek yaratıcı varlık olduğundan, diğer varlıklara egemen oldu ve onları kendi güdümüne aldı. Böylece, doğanın efendisi oluverdi. Yeni şeyler yaratıp ürettikçe de efendiliği pekişti, güçlendi.

Dünya dönüyor, insanlar da bu yolda hiç durmaksızın yürümeye devam ediyor. Yürüdükçe yeni çelişkiler doğuyor ve bu çelişkiler de insanın yaratıcılığını kamçılıyor. Sonuçta, insanın yeniden biçim verdiği herşey, *"kültür"* denilen kavramın içine giriyor.

Mitoslar da insan patentlidir. Kültürün en renkli, en zengin unsurlarındandır. Önceleri, primitif mentalitenin hem doğal hem toplumsal olay ve olguları yorumlamasına dayanan ilkel mitoslar, uygarlık doğduktan sonra daha da zenginleşti. Çünkü mitoslar, yeni çelişkileri, yeni çatışmaları içine sindirmişti. Ama, insanoğlu üretip geliştikçe, kavrama ve algılama yeteneği sınırsız bir biçimde büyüdü. Artık toplum, insanların, olayların ve olguların kolay kolay efsaneleşemediği bir dönemde yaşıyor. Tabii ki sözkonusu durum daha çok insan-doğa çatışması süreciyle ilgilidir.

Belirtmek gerekir ki çağımız toplumu, tek tek bütün bireylerinin geniş ve zengin düşünen, eşitçe paylaşan ve özgür yaşayan insanlardan oluşmayan bir toplum olduğu için, fetişleştirme ve mitoslaştırma, günümüz insanı için bile bir deşarj yolu olabilmektir. Eskiden olduğu gibi yaşadığımız dönemin insanları da, kendi alanında son derece yeni şeyler üreten, yani bir şeyler yaratan insanları efsaneleştirmektedirler. Aynı zamanda, bu sürecin bir parçasını da kapitalist dünyanın reklâmları oluşturuyor. Hiç yoktan, bireyler, toplumlar, ülkeler, tüketim

maddeleri yüceltiliyor. İşte mitosun modern hali... İnsanlar artık, Hawai Adalarında tatilini geçirmek, Mersedesle yolculuk etmek, Kola içmek, Sony marka TV'den Amerikan filmi izlemek, Pop Müzik dinlemek, Amerikan kotu giymek vb şeyleri yapmak istiyor. Bunları yapmak veya elde etmek için de türlü fedakârlıklarda bulunabiliyorlar. Bütün bunlar, mitosların, fetişlerin kapitalize olduğunu, kapitalizmin güdümüne girdiğini gösteriyor. Artık, kapitalist egemen güçler neyi fetişleştirmek ya da mitoslaştırmak istiyorlarsa öyle oluyor. Bu süreç egemen haliyle devam ederken, çelişkileri gözardı etmeksizin, halkın/halkların mitos yaratabilme dinamiklerine bakıyoruz. Halklar, bir yandan kapitalistlerin mitoslarından etkilenirken, diğer yandan kendi içlerinden çıkan ve halk için halkla birlikte olan kahramanları mitoslaştırıyor. Bunlar büyüdükçe evrenselleşiyor, evrenselleştikçe de yeni nesiller için birer örnek oluyorlar.

Eskiden olduğu gibi, halklar arasında en geçerli ve en önemli mitoslar *"kurtarıcı mitosları"*dır. Hemen her söylencede, benzeri bir açılım, benzeri bir boyut görülebilir. Bu, evrendeki zıtlıkların çatışmasının yansıyışıdır. Nasıl ki eski çağlarda, insanlar kendilerinden üstün olduklarına inandıkları doğa güçleri arasında bir çatışma tasavvur ettilerse, günümüzdeki bilinçsiz insanlar için de aynı şey geçerlidir. Onlar da, kendilerine egemen olan toplumsal güçler arasında temel bir çatışma olduğunu zannederler. O nedenle, özellikle burjuva politik arenasındaki kimi politakacılar, neredeyse bu kitleler nezdinde mitoslaştırılabilmektedir. 12 Eylül öncesinde, yaratılmaya çalışılan bir *"Halkçı Ecevit mitosu"* (!) nun temellerinde bunun da payı olsa gerek.

Buraya kadar yazdıklarımızı bir iki cümleyle özetleyecek olursak, mitosların temelinde kavrama yetisinin, bilinç seviyesinin ve egemenlik rolünün bulunduğunu söyleyebiliriz. Tanrı kavramında bile, bunların belirleyici rolü yadsınamaz. Çünkü insanoğlu, bilmediği birşeyi, her ne olursa olsun, ya putlaştırır ya tabulaştırır ya da tanrılaştırır. Oysa, insan bildikçe, kavradıkça, sürece egemen olmaya çalışır. Değişimi kendi elleriyle yaratır. Bilmeyen, kavramayan ya da zihin kutusunu

çalıştırmayan insanlar, ne sürece egemen olmaya çalışırlar ne de böyle bir çabayı önemserler. Aksine, fatalist yaklaşımlardan öte hiçbir şeye anlam veremezler. Belki de herşeye yalnızca bir anlam verirler: Yaratıcı varlık...

Mitoslar, aynı zamanda toplumların güçsüzlüğünü, acizliğini ve zayıflığını gösteriyor. Çünkü, güçlü olan insanlar ya da toplumlar kendilerine güvenir, kendilerine inanır. Oysa mitoslar, bir başka şeye, bir başka kimseye olan güveni ve bağlılığı anlatıyor. Tersinden ifade edecek olursak, mitoslar, bu mitosları yaratanların kendilerine güvenmediklerini, güçsüz, bilgisiz bulduklarını ortaya koyuyor. Sözgelimi, bir halk sürekli, bir kurtarıcı inancıyla yaşamış ve ona buna boyun eğmişse, kendine güvenememiş, kendini küçük görmüş ve potansiyel gücünü keşfedememiş demektir.

Günümüze değin her toplum, her halk, kendini şu ya da bu güçten aşağı hissetmiş, ürkmüş, çekinmiş ve o gücü daha da yüceltmiştir. İşte bu noktada uygarlığın ürünü olan *"devlet mitosu"* devreye giriyor. Dinsel inançların etkisiyle, devlet yöneticilerinin tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğu kabul edilmiş, böylelikle de yalnızca "devlet" değil *"devlet baba"* mitosu ortaya çıkmıştır. Ozan Ünlü'nün deyişiyle ***"Devlet baba-tanrı baba biçimindeki ikilem, aynı tarihsel evrimin bir sonucudur."***[1] Bu sonuç da, bazı kesimlerin kendilerine olan güvensizliklerini pekiştirmektedir.

Örneklerle devam ediyoruz.

G.Widengren, altı ciltlik *King and Saviour* (Kral ve Kurtarıcı, 1945-55) adlı yapıtında, kralın, bizzat kozmozun refahından sorumlu olduğunu söylüyor. Widengren'e göre, işte bu anlayış, daha sonra İran inançlarındaki *Mehdi*liğin, Yahudilerde ise *Mesih*çiliğin doğmasına yol açmıştır [2].

Mitoslar, güçsüzlüğe bağlı olarak insanların ezilmişliğini de yansıtıyor. Öyle ki insanoğlu bazen, bu dünyadan kurtuluş yollarını arıyor. *"Cennet mitosu"*, sözünü ettiğimiz özelliğin uzantısıdır. Ama önceleri topoğrafik bir cennetin tasarlanmış olacağı da unutulmamalıdır. Çünkü o zamanlar insanlar, dünyayı

yaşadıkları ve görebildikleri bölgeyle bir tutuyorlardı. Nasıl ki tanrı idesi antropomorfizmden arındırılmaya çalışıldıysa, cennet idesi da topoğrafizmden soyutlanmaya çalışıldı. Sözgelimi, Kutsal Kitap'taki cennet tasvirinden ve Yakın Doğu'nun topoğrafyasından hareket edecek olursak, cenneti Kürdistan'da aramamız gerçekecektir. Oysa, günümüz Hıristiyanlarındaki cennet tasarımı, topoğrafyadan arınmıştır. Bir nevi göksel konak olarak düşünülmektedir.

Sonuç olarak, mitos nedir denilebilir. Mitos, insanların egemen olamadığı doğal ve toplumsal olayları, olguları mevcut mentalitesi ve imgeleme gücüyle kavrayışının, yorumlayışının sözlü bir ürünüdür. Kısaca *"söz"* de deniliyor. Zaten 'mythos'un Gerekçe'deki anlamı da budur. Türkçe'deki *söylence* sözcüğü bu bağlamda oluşturulmuştur. Ama, yalnızca bu anlama (söz) geldiği kabul edilemez.

"İlkin Söz vardı, der Kitap. Bunu Platon duysa, söz mü, hangi söz, diye sorar. Çünkü, eski Yunan dilinde söz kavramını vermek için bir değil, üç sözcük vardır: Biri ***"mythos"*** *öbürü* ***"epos"****, üçüncüsü* ***"logos"****. Mythos söylenen veya duyulan sözdür, masal, öykü, efsane, anlamına gelir. Ama mythos'a pek güven olmaz. Çünkü insanlar gördüklerini, duyduklarını anlatırken birçok yalanlarla süslerler. Bu yüzdendir ki Herodot gibi bir tarihçi mythos'a tarih değeri olmayan güvenilmez söylenti der, Platon gibi bir fizolof da mythos'u gerçeklerle ilişkisiz, uydurma, boş ve gülünç bir masal diye tanımlar."* (3) (abç) Oysa, mitosları yalnızca uydurma birer öykü olarak ele almak hatalıdır. Çünkü, her mitosun gerçekle dolaylı ya da dolaysız bir bağlantısı mutlaka vardır. Ama, abartının, düşgücünün, imgeleme sanatının fonksiyonu da inkâr edilemez. Zaten, mitosları kuru sözden kurtaran, onlara zenginlik katan da budur. Yine de, Levi-Strauss'un belirttiği gibi *"Mitin tözü ne üslûpta, ne anlatılış biçiminde, ne de gramer yapısında saklıdır; tözü, taşıyan mitin anlattığı hikâyedir. "*(4) Bu hikâyenin taşıdığı tarihsel gerçeklik günışığına çıkarılmayıncaya kadar da, mitosun neyi anlattığı, neyi kapsadığı tam olarak anlaşılamaz. Aksi olsaydı, bugün mitolojiye,

yani mitos bilimine gereksinim olmazdı.

Özellikle ilkellerin mitlerini inceleyen çağımız antropologlarından Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din* adlı yapıtında şunları söylüyor: *"Bir mitin tarihsel açıdan incelenmesi ilginçtir, çünkü mitin bütün olarak yalın, cansız bir öykü olarak görülemeyeceğini gösterir..."* (5) Haklıdır, şu yönü de yadsınmamalıdır: Eğer, mitoslar bilimsel açıdan irdelenip orijinal yanıyla günışığına çıkarılırlarsa, insanların öykü ve söylencelerden etkilenme payı da nispeten ortadan kalkar. Nitekim Batı toplumu, mitoloji alanında çok yol aldı, bunun da etkisiyle dinsel öyküler, söylenceler eskisi gibi etkili olamıyor. Gerçi, temel olarak gelişmişlik-azgelişmişliği yadsımıyorum; ama, bu da bu tür çalışmaların gerekliliği gerçekliğini silemez. Bertrand Russell'ın dediği gibi, *"Bilim adamları, çalışmalarını yapmaktan, düşünceyi etkilemekten alıkonurlarsa, insan soyu yerinde sayacak, yeni bir Karanlık Çağ ortaya çıkacaktır, bu arada eski Karanlık Çağ da geçmişin parlak bir dönemi olarak anılacaktır."* (6)...

NOTLAR

(1) Ozan Ünlü, *Tanrı Baba Üzerine Notlar-I-*, Toplumsal Kurtuluş, Ocak 1991, sy.39, s.35
(2) Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, (Ankara, 1990), s.34
(3) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, (Istanbul, 1989), s.5
(4) Charles Levi-Strauss, *Mitlerin Yapısı*, çev. Fatma Akerson, Felsefe Arkivi sy. 19'dan ayrıbasım, (?,1975), s.158
(5) Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal, (Istanbul, 1990), s.111
(6) Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk (Istanbul, 1983), s.176

Birinci Bölüm

NEWROZ'UN TARİHSEL TEMELİ ve KAWA'NIN KİMLİĞİ

NEWROZ SÖYLENCESİ

Newroz, Yakın Doğu halklarını derinden etkileyen bir söylence. Aynı zamanda bir festival. Her iki yönüyle Yakın Doğu'da önemli bir dinamo. Varyantları olan, varyantlarıyla birlikte dinamik yanı halktan halka değişik duyumsanabilen bir söylence. Sözgelimi, Farslara göre Newroz, daha çok efsanevî İran kralı Cemşid ile ilgili bulunurken, Kürtlere göre ise, efsanevî Kürt lideri Demirci Kawa'nın zalim kral Dahhak'ı öldürüp, Kürtleri kölelikten kurtarışıyla bağlantılıdır. Farsların ayrıca, Feridun'un İran tahtına geçtiği, diğer anlamıyla Dahhak'ı Demavend Dağı'nda hapsettiği günle de bir tuttukları görülür.

Newroz'un bu iki özelliği, yani hem bir söylence, hem de bir festival oluşu, kol kola, gönül gönüle bir bütünlük taşır. Tarihsel sürecin getirdiği bir bütünlüktür bu ve biri diğerini mutlak surette etkiler, değişime uğratır. Kuşkusuz her ikisinin de, doğal olarak Yakın Doğu halklarının yaşam biçimleri postasında sentezlendiği net bir gerçekliktir. Bu etkileşim sürecinde (söylence festival), birinci ikinciyi daha çok etkilerken, ikincinin de birinciyi etkilediği söylenebilir. Ama bu demek değildir ki söylence belirleyici rolünü yitirmiştir.

Durumu Kürtler ve Farslar açısından düşünürsek, öncelikle Newroz'un sözkonusu iki özelliğine açıklık getirmemiz gerekir. İlk özelliği, yani söylence oluşu, her söylencede olduğu gibi halkların çok eski zamanlarda, varolân doğal ve toplumsal olay ve olguları açıklamada kullandığı sembol diline başvurmasını anlatır. Uygarlığın keskinleşmesiyle, bu sembol dilinin de yeni boyutlar kazandığı düşünülmelidir. Newroz'un festival yanı ise, her festivalde olduğu gibi eğlenceye, şenliğe, töresel ve törensel anmaya denk düşer. Öyle olunca ilk notumuzu şöyle ce ifade edebiliriz:

Kürtler ve Farslar için, Newroz'un söylence yanı ayrıdır; çünkü, her iki halkın yaşam biçimlerinin farklı oluşu, söylencenin doğal içeriğinde olmasa bile, toplumsal içeriğinde ayrılık yaratmıştır. Oysa, festival yanı, her iki halk için de aynıdır, eşdeyişle ortaktır. Ama şu nüansı da belirtmeliyim ki Kürtler Newroz'u eğlenerek kutlamak isterler ya da kutlarlarsa da, kendilerine göre Newroz'un ilk çıkış noktasıyla yaşadıkları zaman arasında bir doğal kıyaslamayı, yargılamayı da unutmazlar. Bu, zorunlu ve doğal bir bağdır. Şimdi, etkileşime geçiyorum.

Festivalin doğal içeriğini ele alıyorum. Bu yönüyle Newroz, halklar arasında benzeri biçimlerde kutlanagelmiştir. Nitekim, *"Her yerde nevrûz ile birlikte halk şenlikler yapmaktadır. Sâsânîler zamanında İran'da hükümdarlar büyük şenlikler tertip ettirdiler ve hâkim olan an'aneye göre onlara hediyeler verilirdi; onları eğlendirmek için, halk sokaklara dökülür, ateşler yakar ve birbirine su serperlerdi. Irak'ta ve Mısır'da bu adetler İslâmiyet devrinde de devam etmiştir (Tabari, 111, 2163; Masudi, Muruc, VII, 277; Makrizi, göst. yer; Kalkaşandi, 11,410)."* (1) Doğal içerik bu olmakla birlikte, Farsların en aşağı ikibinbeşyüz yıldan beri başına buyruk yaşadıkları, Kürtlerin ise, otonomiden öteye gidemedikleri hesaba katıldığında, Kürtlerin eğlendirmek zorunda olduğu bir kralı, bir hükümdarı olmadığını söylemek isteriz. Ama, varolan toplumsal yapıdan etkiler almadığını inkâr edemeyiz. Yani demek istediğimiz, eğer eğlendirilecek bir kral ya da hükümdar bulunmasa da, mutlaka bir aşiret şefi vs bulunurdu.

Toplumsal içeriğe dönüyorum. Söylence, bu yönüyle Kürtler arasında daha radikal ve toplumsal düzenle daha çok çatışandır. Farslar açısından ele alındığında, İran krallığının kuruluşu, yani ezen sınıfın hegamonyasının reorganizasyonu, Kürtler açısından ele alındığında ise, ezilen bir halkın kurtuluşu olarak yorumlanabilir.

İlki, Kürtler bakımından daha radikal içerik taşıdığından, ikinciyi sürekli etkileyebilmiş, bundan dolayı yaşadıkları topraklarda, bir festival de olsa Newroz'u kutlamaları kimi zaman yasaklanabilmiştir. Festivale ilişkin tabuların yaratılması,

festivalin daha ridakal politik içerikli olmasına yol açmıştır. Tabular ve baskılar, festivale yönelmekle birlikte, söylencede de yeni dinamikler yaratmıştır. Yani, festival dolaylı yoldan söylenceye etkimiştir.

...

NEWROZUN VARYANTLARI

Firdevsî Newroz'u mitolojik İran kralı Cemşid'le ilgili bulur ve şöyle nakleder: *"Padişahlığında bulunduğu büyüklük yerini beğenmedi ve daha yükseklere çıkmak istedi. Saltanatının büyüklüğüne uygun bir taht yaptırdı. Onu mücevherlerle süsledi. İstediği vakit, devlet o tahtı kaldırıp ovalardan göklere çıkarırlardı. Buyruk sahibi Padişah o tahtın üzerinde, havanın ortasında Parlayan Güneş gibi oturdu. Herkes tahtının çevresinde toplandı. Dünya, onun talihindeki parlaklığa hayran oldu. Cemşid'in üzerine mücevherler saçtılar ve bugüne Newruz adını verdiler. Yeni yılın ilk günü olan Ferverdin ayının birinci gününde, insanın vücudu zahmet ve kinden kurtulur. İleri gelenler bugünü sevinçle kutlamak için şarap ve çalgı getirttiler, çalgıcılar toplandılar. İşte Newruz denilen bu mutlu gün, o zamandan, o padişahtan armağan kalmıştır."*

Bir inanışa göre ise, tanrının evreni ve insanı yarattığı gün, güneş Koç burcu üzerindeymiş (*). O nedenle, o gün, ilk gün ya da yeni gündür, yani Newroz'dur. Bu inançla Babillilerin Yaradılış Destanı olan *Enuma Eliş*'teki anlatımlar arasında bir paralellik buluyoruz. Zira, tanrı Marduk ejder Tiamat'ı öldürdükten sonra, onun bedeninden yeryüzünü ve gökyüzünü yaratır. Sonra da insanı yaratan tanrı Marduk'un bu zaferini anmak amacıyla, Babilliler her 21 Mart'ta Akitu Festivalini kutlarlar.

Kürtler arasında ise şöyle bir öyküye bağlanır. Kawa adında bir Kürt demirci ustası, ülkesini boyunduruğu altına alan Dahhak

---

(*) Güneş, koç burcuna 21 Mart'ta girer.

adlı zalim kralı öldürmesiyle, halkını (Kürtleri) Dahhak'ın zulmünden kurtarmıştır. O gün, halk dağlarda ateş yakmış ve o yeni günü (Newroz) kutlamış. Deniliyor ki işte o gün bugündür ki Newroz kutlanır. Sanırım, söylencenin yöreden yöreye değişik anlatımları mevcuttur. Sözgelimi kimi anlatımlarda, Newroz'da ateş yakma geleneğinin, aslında Demirci Kawa'nın zaferini dağdaki insanlara müjdeleme amacından doğduğu, kimi anlatımlarda ise, halkın kenti ele geçirmek için haberleşme aracı olarak kullanmasından doğduğu inancı baskındır. Cemşid Bender, söylencede ateşin bir haberleşme aracı olarak kullanıldığı inancından hareketle şunları söylüyor: *"Başkaldırmayla ilgili bildiklerimiz, Newruz bayramı geleneğinde beliren özelliklerle sınırlıdır. Bu bayramın kutlanışı sırasında önemli kavşaklarda ve yüksek tepelerde ateşler yakılır. Ayaklanma başlangıcında haberleşme ve sinyal verme amacıyla bu yönteme başvurulduğu söylenir.*

General İhsan Nuri, 'Eskiden haberleşme araçları bulunmadığından, bir işin tüm ülkede birden son bulması istendiğinde bekçilerin il merkezinde yüksek noktalara çıkarak, ateş yaktıklarını, köy ve kasabadaki bekçilerin de bu durumu bir diğerine aynı yöntemle ilettiklerini' belirtir. Yine aynı yazar, 'Dahhak'a karşı yapılan ihtilal sırasında, evlerin arkasında yakılan ateşlerin, gerekli yerleri aydınlatmaya yaradığını ve bu ateşlerin dolaştırılmasının ise ayaklanmanın başladığını ifade ettiğini....' söyler." (2) Kürtler arasında eskiden beri süregelen haberleşme sisteminin üstünlüğünü farklı yazarların görüşleriyle açıklayan Bender, bu konuda hataya düşmez. Çünkü, ateş yakma geleneğinin Zerdüştilikten geldiğini kabul eder. Bu konuya ileriki bölümlerde değineceğiz.

Kürt Newroz Söylencesi, Kürtlerin kökenlerine ilişkin inançları da taşır. Şerefname'den aktarıyoruz: *"Kürtler beyinlerinin alınıp Dahhak '(Bivrasp)ın iki omuzu üzerinde meydana gelen kansere benzer bir çıbana sürülmesi için öldürülmekten, boğazlanmaktan, başları kesilmekten kaçarak dağlara ve engin yerlere dağılan insanların soyundan gelmişlerdir.* ***Dahhak,***

Bişdadîlerin, büyük hükümdar **Cemşid**'den sonra **İran** ve **Turan** tahtına oturup ülkelere tasallut eden beşinci hükümdarıydı; o kadar Allahtan korkmaz ve sakınmaz ceberrut ve haddini aşmış bir hükümdardı ki, bu yüzden bazı tarihçiler, şiddet ve ceberrutundan ötürü tarihte Şeddad şanıyla ün yapan hükümdarın ta kendisi olduğunu öne sürmüşlerdir...

Bu hükümdarın yaradılışındaki ceberrut ve aşırı şiddete rağmen, yüce Allah kendisini, iki ejderha ve yılanın başına benzer iki kemiğin çıkmasıyla müptela kıldı; bu, hekimler tarafından 'kanser' denilen bir hastalıkt̂ı. Bu garip hastalıktan yakalandığı acı ve ıstırap nöbetlerinden dolayı, Dahhak'ın rahatı iyice kaçtı. Ayrıca, bu hastalığı iyileştirmeye girişen ve tedavisini üzerine alan hünerli tabipler ve mütehassıs hekimler de, bu uğurda olanca çabalarını harcamalarına rağmen, çaresizlik içinde kaldılar. Nihayet günün birinde mel'ûn şeytan, Dahhak'ı muayene etmek ve ona iyileştirici bir ilâç salık vermek isteyen bir tabip kılığında çıkageldi. Bu tip Dahhak'le karşılaşır karşılaşmaz, 'Senin iyileşmen, bu kanserli çıban başına genç insanoğullarının beyinlerinin sürülmesine bağlıdır.' dedi... Esef edilecek durum, yöneticilerin de bu mel'ûnun öğütüne uygun olarak hareket etmeleri oldu. Rastlantı olarak acı durdu, ıstırap da tamamen hafifledi. Kansere beyin sürüldükçe hasta kendisini iyi hissediyordu artık.

Bunun üzerine iş başındaki yöneticiler, günde iki kişinin öldürülmesine ve beyinlerinin alınarak kansere, hiç iyileşmeyen bu garip hastalığa sürülmesine karar verdiler. Bu durum, taşıdığı yüzkarası zulme ve açık haksızlığa rağmen bir süre devam etti. Sonunda, günde iki kişiyi öldürüp beyinlerini almakla görevli adamın gönlü iğrendi; alicenap bir duygu ve acıma kendisine galebe çaldı; sonra, günde bir kişi öldürmekle yetinmeye, onun beynine bir kuzu beyni eklemeye ve öbür kişiyi gizlice serbest bırakıp, kendisine şehir ve meskûn yerleri terketmesini, insanoğlunun izlerinden hali bulunan dağları ve engin yerleri yurt edinmesini ten-

bih etmeye karar verdi. Bu insancıl davranış, yani her gün bir kişinin serbest bırakılması, meskûn olmayan arazideki bir alanda, birçok diyalek konuşan ve çeşitli topluluklardan gelen insanoğullarından büyük bir topluluğun meydana gelmesine yolaçtı. Bunlar evlendiler ve ürediler; sonunda çocukları ve torunları bütün o geniş yöreleri doldurdular ve bütün bu insanlara 'Kürt' adı verildi." (3)

Yukarıdaki alıntıda iki farklı şey gözümüze çarpıyor. Bir: Burada anlatıldığına göre, Dahhak'ın omuzlarından yılanlar çıkartarak onu cezalandıran Allah iken, Şehname'de ise, Dahhak'ı kandırarak omuzlarından öpen ve bunun üzerine omuzlarından yılanlar çıkaran Şeytan'dır. Allah ile Şeytan'ın görevlerinin birbirine yakınlaştırıldığı, amaç farklı olsa bile aynı işlevi gördüğü gerçeğini düşününce, aklıma, günün birinde vatandaşın birinin söylediği şu söz geliyor, gülüyorum: *"Diyalektik her yerde işler, ama OrtaDoğu'da işlemez."*

İki: Şerefhan, anlattığı söylencede, Dahhak'ın omuzuna beyni sürülenlerin cinsiyetinden sözetmez. Hatta, dağlara kaçan bu insanların, orada evlenip ürediğinden sözeder. Bundan çıkaracağımız sonuç, Şerefhan'ın anlattığı söylencede, beyinleri alınmak istenenlerin hem erkek hem de kadın olduklarıdır. Oysa Firdevsi, Dahhak'ın omuzlarındaki yılanlara yedirilmek amacıyla beyni alınmak istenen insanların *"adam"* olduğunu, bunların da çoğalarak Kürtleri oluşturduğunu söyler. Ama, bu inanışa göre, Kürtlerin başlangıçta yalnızca erkek nüfusundan ibaret olduğu sonucu ortaya çıkıyor ki mantıklı değildir. Yine de sözkonusu versiyon, bu bakımdan diğerine nazaran daha çok yaygındır.

Newroz, Bektaşiler arasında da kutlanır. Onlara göre Newroz, Ali'nin doğum günü ya da halife ilan edildiği gündür. Bu bize, Ali'nin İsa'yla bir tutulması inancını anımsatıyor. Çünkü Hıristiyanlar, İsa'nın çarmıha gerilişinden üç gün sonra, yeniden dirildiğine, bunun da 21 Mart'tan sonra ya da onunla birlikte dolunayın çıktığı ilk pazar gününe rastladığına inanır. O gün (Paskalya), Hıristiyan yılının en büyük festivalidir. Kısacası, Kızılbaş

Kürtlerin, Ali'yi İsa'yla, 12 İmamı 12 Havariyle, Hasan ve Hüseyin'i de Saint S.Peter ile Saint Paul'le bir tutukları gözardı edilmemelidir. [4] Şu Bektaşi şiiri, bunu en lirik biçimde sergilemekte:

İsa-yı Ruhullah oldur
İki alemde şah oldur
Müminlere penah oldur
Ali göründü gözüme hu...

İslâm mitolojisini de etkileyen Newroz, başta Taberi olmak üzere *"İslâm tarihçisi"* olarak bilinen kimi tarihçiler tarafından da konu edinilmiştir. Kürt söylencesinde, Newroz ile Dahhak'ın öldürülüşü öyküsü arasındaki kopmaz, ayrılmaz bütünlükten dolayı, Taberi'den Dahhak ve Demirci Kawa'yla ilgili yeri aktaracağım. Ama, öncelikle bir açıklama getirmek istiyorum. Elimizde, Taberi'nin iki ayrı çevirisi var. Biri, Zâkir Kadirî Ugan ile Ahmet Temir tarafından çevrilmiş olanı, diğerinin çevireni belli değil (!). 1980 yılında basılmış, yalnızca yayınevinin adı ve basıldığı yer belirtilmiş. İki çeviri de birbirini tutmuyor. Aslını okuyamadığımızdan, daha doğrusu Arapça bilmediğimizden, araştırmaya koyuluyoruz. Kimi kaynaklarda, Taberi'nin Nemrut ile Dahhak'ın bir tutulduğunu inancından sözetmekle birlikte bunu reddettiğini öğrenince, aslına uygun çevirinin 1965 yılında bastırılan ilk çeviri olduğuna kanaat getiriyoruz.

Sonraki bölümlerde yaptığımız çözümlemeler için, aşağıdaki alıntıdaki kimi yerlerin altını çiziyorum: *"Bana Hişam'dan naklen şunu haber verdiler: Zahhâk'ın Cem'den sonra hükümdar olduğu iddia edilir. O, bin yıl hükümet sürmüş ve Sevad'da Kûfe yolundaki Ners adlı bir köyde oturmuştur. O, bütün iklimlere sahipti. Zulüm ve cebirle iş görür, çok adam öldürürdü. İlk önce adam asan, âzalar kesen, mahsullerden onda birini olan, dirhemler darbeden, ilk önce şarkı söyleyen ve şarkı söyleten odur.* ***Onun iki ensesinde iki büyük bez çıkmıştı.*** *Bu bezler bedenine dokunuyor, dokundukça acıtıyordu. O, ağrılarını dindirmek için insan beyni istiyordu. Bunun için* ***her gün iki adam öldürtüyordu,*** *onların beyinleri ile bu bezleri sıvayınca ağrıları diniyordu. Zulmü çoğaldıktan*

sonra Babil ahalisinden biri ona karşı isyan bayrağını çekti, onun etrafında pek çok adam toplandı. Bu isyan haberi onu korkuttu, birini göndererek âsiyi çağırttı ve ne istediğini, maksadının ne olduğunu sordu. O: Sen, bütün dünyanın hükümdarı olduğunu iddia ediyor musun? dediğinde o: Evet cevabında bulundu. Adam: O halde şiddet ve yaralaman da bütün dünya ölçüsünde olmalıdır, halbuki sen başkalarını öldürmeyip, yalnız bizi öldürüyorsun, dedi. Zahhâk onun bu taleplerini kabul etti, her gün öldürmekte olduğu kişilerin bütün dünya ahalisinden seçilmesini emretti. Hişam sözüne devam edip diyor: Bize haber verdiklerine göre İsfahan ahalisi, bayrak çekerek Zahhâk'a isyan eden adamın evlâdındandır, bu bayrak Fars hükümdarlarının hazinelerinde saklanmaktadır: Bize söylediklerine göre, bu bayrak aslan derisinden yapılmıştır. Fars hükümdarları kutlanmak üzere bunun üzerini diba ile örtmüşler ve altınlamışlardır. Hişam sözüne devam edip diyor: Bize haber verdiklerine göre Zahhâk, Nümruz olup, (Türkçe Nemrut'tur) Tanrı dostu İbrahim (A.m.) onun zamanında doğmuştur. İbrahim'i ateşle yakmak isteyen de odur. Diğer bir habere göre Efridun (Feridun), Zahhâk'tan önce hükümdarlık etmiş olan Cem'in neslinden olup, onun dokuzuncu batından gelen oğullarındandır. O, Dünbavend'de doğmuştur. Efridun, Zahhâk'a karşı harekete geçerek, onun Hind'de bulunması sırasında evleri üzerine yürüdü, evlerini içindeki bütün mal ve servetleriyle ele geçirdi. Zahhâk bunu işittiğinde ona karşı harekete geçti. Fakat, Tanrı onun kudret ve kuvvetini gidermiş, devleti elinden çıkmıştı. Efridun, onun üzerine atıldı ve bağladıktan sonra, onu Dünbavend dağına götürdü. **Acemler Efridun'un (doğrusu, "Zahhâk'ın" olmalı, yn) demir bukağılara vurulmuş bir halde hâlâ orada mahpus olup azap çektiğini iddia ederler.** *Hişam'dan başkası Zahhâk'ın, Efridun'un hareketi sırasında Zernec kalesinde bulunduğunu ve zamanın* ***Mah-ı Mihr*** *(Mihr ayının)* ***Ruz-i Mihr*** *(Mihr günü)ne rastladığını söylerler. O, Zahhâk'ın biri Ernevaz, diğeri Senvar adlarını taşıyan iki karısı ile evlendi. Biyurasp (yani Zahhâk) bu hali gözüyle görünce çok korktu ve aklını kaybederek yere yuvarlandı. Bunun üzerine* ***Efridun baş tarafı eğri***

bir demir çomakla başına vurdu, bu da Zahhâk'ın korkusunu ve baygınlığını arttırdı. Bundan sonra, Efridun onu Dünbavend dağına götürerek bağladı, halka da Mihr-i mah'ı (Mihr-i Ruz) bayramı edinmelerini emretti. Bugün bu bayrama Mihrican derler. Bundan sonra Efridun hükümdarlık tahtına çıktı, hükümdar olup başına taç giydiği gün Zahhâk'ın: Biz dünyanın hükümdarıyız, dünyada ne varsa hepsine sahibiz dediği rivayet edilmektedir. Farslar, hükümdarlığın ancak Uşhene, Cem ve Tahmurt oğullarına mahsus olup, Zahhâk'ın asi olduğunu hükümdarlığını sihirbazlık ve kötü yollarla elde ettiğini, halkı ensesindeki iki yılanla korkuttuğunu, Babil şehrini kurarak ona Hup adını verdiğini, Nabat'ları kendisinin yakın ve mahrem adamlarndan yaptığını söylerler. Ahali, onun hâkimiyeti çağında her türlü zulüm ve zorluklara katlanmıştır.......... Farsların ensab ve hallerini bilen ilim mensupları, Tanrı tarafından mahvedilmesi için emir çıkıncaya kadar ahalinin ondan büyük eza ve cefa çektiklerini anlatırlar. Tanrı onun yokedilmesini irade buyurduğunda, İsfahan ahalisinden ve avamdan Kabî adında biri, yılana yedirmek için Zahhâk'ın adamları tarafından götürülen iki oğlunu kurtarmak üzere harekete geçti. O, yanında taşıdığı dağarcığı değneğine takarak bayrak edindikten sonra, Biyurasp (yani Zahhâk)'a karşı savaşmaya başladı. Halk çarçabuk onun etrafında toplandı, çünkü hükümdar herkesi çeşit çeşit belâ ve cefalara katlandırıyordu. Kabî, Zahhâk'ı yendikten sonra halk bu bayrağı uğurlu sayarak son derece ululadı, o derece ki, Acem hükümdarları onu kutlu sayarak onunla şereflendirdiler ve Derefşi Kâbyan adını verdiler. Onlar, bu bayrağı ancak büyük işlere ve büyük harblere giriştikleri zaman meydana çıkardılar; bu bayrak ancak hükümdar oğulları için, büyük harbler esnasında ve pek önemli işler için yola çıktıkları vakit çekilirdi. Kabî, kendisine uyanlarla birlikte İsfahan'dan yola çıkmış, yoluna devam ederken, onun etrafında pek çok adam toplanmıştı. Onlar, Zahhâk'ın yanına yaklaştılar. Zahhâk Kâbi'yi gördüğünde kalbinde korku husule geldi, konaklarından kaçarak yerini ve evlerini boş bıraktı. Bunun üzerine Acemlere, maksatlarına erişmek için

*kapılar açıldı, halk, Kâbi'nin etrafında toplanarak onu hükümdar yapmak üzere birbirine bakıştılar: Kâbî: Ben hükümdarlık işine karışmam; çünkü buna lâyık değilim, dedi. Halka, Cem evlâdından birini hükümdar yapmalarını tavsiye etti ve tavsiye ettiği adamın, büyük hükümdar Uşhenek bin Fervak'ın oğlu olduğunu söyledi. Çünkü Uşhenek, ilk devlet kuran ve ilk önce hükümdarlık eden zattı. Efridun, Zahhâk'ın şerrinden sakınarak bir yerde saklanmıştı. Kâbî ile yanındakiler onun yanına geldiler ve Efridun (Feridun)'u görerek sevindiler. Çünkü Farsların arasında nakledilen rivayetlere göre o, hükümdar adayı idi. Halk onu hükümdar yaptı. Kâbî ile memleketin eşrafı, devlet işlerinde ona yardımcı oldular. Efridun, devleti sağlam bir temel üzerine kurdu. Zahhâk'ın konak ve servetlerini ele geçirdi. Onu Dünbavend dağlarında esir etti. Mecusilerden bazıları, Efridun'un onu Dünbavend dağlarında esir edip hapse attığını, muhafazasına cinlerden bir kavmi memur etmiş olduğunu söylerler. Bazıları ise Efridun'un onu öldürdüğünü anarlar. Mecusiler, Zahhâk'ın yaptığı işlerden biri hariç olmak üzere, güzel sayılabilecek hiçbir işinin duyulmadığını söylerler. O mesele de şudur: Ahaliye belâsı artıp ve hâkimiyeti uzun sürüp zulmünün arkası kesilmeyince, memleketin eşrafı birbiriyle haberleşerek onun kapısına gitmeği kararlaştırdılar. Ülke ve bölgelerden gelen memleketin ululları onun kapısına geldiler. Katına girmek, zulümden şikâyet ile ondan şefkat ve merhamet dilemek isteğiyle onunla konuşmak için İsfehan'lı Kâbî'yi seçtiler. Kapısına gelerek katına girmek müsaadesini istediler. Müsaade ettikten sonra katına girdiler. Delegelerin önünde bulunan Kâbî, ilk önce onu selamladı ve Ey! **hükümdar! Seni bütün iklimlerin hükümdarı olarak mı yahut ancak bu iklimin, yani Babil'in hükümdarı sıfatiyle mi selâmlayalım?** diye sordu. O: Bütün iklimlerin hükümdarı unvanıyla selâmla, çünkü, ben bütün yeryüzünün, hükümdarıyım, dedi. Bunun üzerine Kâbî: Sen bütün iklimlerin sahibi olup, bütün dünya ahalisine hükmün cari olduktan sonra, neden bütün yük ve ağırlıkları ve kötülükleri bu iklimlerden yalnız bize ve bizim memleketimize yükletiyorsun? Şu, şu işleri neden iklimler*

arasında bölmüyorsun? diye üzerlerinden kaldırılması ve hafifletmesi mümkün olan şeyleri anlattı, doğru olan söz ve fikirleri açıkça söyledi. Bunlar Zahhâk'ın kalbinde izler bıraktı. Bu sözlerin tesiriyle kendisinin kötü işlerini itiraf etti. Delegelerin kalblerine uygun sözler söyledi ve onlara, istedikleri ve sevdikleri şeyleri yapacağını vadetti. Onlara konaklarına dönmelerini ve tekrar katına çağıracağını, ihtiyaçlarını temin ettikten sonra yurtlarına döneceklerini söyledi. Ravîler, Zahhâk'ın anası Vedek'in, oğlundan da şerir ve kötü bir kadın olduğunu söylerler. Ziyaretçiler dokunaklı sözler söyledikleri vakit, anası yakın bir yerde bulunarak onların sözlerini işitiyor, onlara kızıyor, sözlerini kabul etmiyordu. Heyet, huzurdan çıktıktan sonra anası kızgın ve Zahhâk'ın delegelerle olan muamelesini beğenmeyen bir halde onun yanına girdi ve: Ben, söylenen sözlerin hepsini işittim, bu güruhun sana karşı olan cüret ve cesaretini gördüm, onlar şu sözleri söyleyerek seni korkuttular, sen onları kırıp geçirmeli, yok etmeli, yahut ellerini kesmeliydin, diye birçok sözler söyledikten sonra Zahhâk, kibirli ve mağrur olmakla beraber, annesine: Senin düşündüklerinin hepsini ben de düşündüm, fakat onlar haklı olarak beni yendiler, doğru sözleriyle beni korkuttular. Onları kahretmek ve üzerlerine sıçramak istediğim vakit, hakkın hayali, önünde tecessüm ederek onlarla aramda bir engel teşkil etti, bundan dolayı bir şey yapamadım, diye anasını susturduktan sonra onu yanından çıkardı. Birkaç gün sonra ülke ve bölgelerden gelen bu kimseler için bir meclis kurdu ve vaidlerini yerine getirdikten sonra onları memleketlerine iade etti. Rivayete göre, Zahhâk'ın burada nakledilen hareketten başka hiçbir hayırlı işi görülmemiştir. Söylendiğine göre Ezdehak (Zehhâk) bin yıl yaşamış ve hâkimiyeti 600 yıl sürmüştür......" (5)

Newroz, şu ya da bu yönüyle birçok halkı etkilemiştir. Bu etkiyi Türk destanlarında bile görmekteyiz. Hanname'de, Türk hükümdarlarına vezirlik eden *Izdıhak* adlı bir kişiden sözedilmektedir. Orhan Şaik Gökyay, bu kişinin *Or-han* olarak okunması gerektiğini söylerse de, Bahaeddin Ögel, Hanname'nin saf bir Türk destanı olmayışını ileri sürerek, bu düşünceye

katılmaz ve bunu, İran mitolojisinin bir etkisi olarak görür. Daha doğrusu, Izdıhak'ı Azhi Dahaka'nın bir varyantı olarak kabul eder [6]. Azhi Dahaka'nın etkisini, Ermenilerde de görüyoruz. Buna da ileriki bölümlerde değineceğiz.

NOTLAR

(1) R.Levy, *Nevruz*, İA., C, 9, s. 234
(2) Cemşid Bender, *Kürt Tarihi ve Uygarlığı*, (İstanbul, 1991), s.137
(3) Şeref Han, *Şerefname*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, (İstanbul, 1975), s.19-21
(4) F.W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, Vol.I, (Oxford, 1929), s.571
(5) Tabari, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C.I, çev. Z.K.Ugan-A.Temir, (İstanbul, 1965), s.257-64
(6) B.Öğel, *Türk Mitolojisi*, C.I, (Ankara, 1971), s.374

KAWA'NIN KİMLİĞİ SORUNU

Bu tür konularda yanılma payının çok yüksek oluşundan dolayı mı, yoksa araştırmalarda gereken itinanın gösterilmemesinden mi, Kawa'nın kimliği sorunu üzerine fazlaca kayda değer yaklaşımlar bulamıyoruz. Konuya ilişkin olarak, Arthur Christensen'in öne sürdükleri dışında herhangi bir sava rastlamak, biraz da araştırmanızı boyutlandırmak için sarfettiğiniz çabalarınıza kalıyor. Çünkü, Kawa'dan sözeden birçok yapıtta, Christensen'in bu savı dışında herhangi bir değerlendirme ya da orijinal bir saptama belirleyemedik. Dolayısıyla, bu mitolojik kahramanın kimliğini aydınlatmak için kolları sıvadık. Biz başından beri, Kawa adının, bir halk kahramınının ya mitolojik adı ya da bir diğer adı olduğuna inanmıştık. Zira, hiçbir tarih klâsiğinde ve hiçbir tarihsel belgede, Kawa adında bir halk kahramanının geçmediğini biliyorduk. Hele hele kimilerinin, bu başkaldırı olayını, ille de MÖ 612'ye yerleştirmek istemesi, bizi, o tarihlerde yaşamış olup olmayacağı araştırmasına itti. Ama, araştırma sonucu müspet değildi.

Denilebilir ki önemli olan, Kawa'nın kimliği değil, onun Kürt mitolojisindeki emekçi rolüdür, özgürlükçü rolüdür. Gerçek olan bu olmakla birlikte, bu tür kültürel değerlerimizi her boyutta tanımak isteyişim, beni böylesi bir araştırmaya yöneltti. Ve her yıl, birçok dergide yeralan klâsik yazıların dışına taşmak, benim için öncül hedefti. Bir ölçüde bunu başardığıma inanıyorum. Özellikle, pek irdelenmemiş bir konu olan Kawa'nın kimliği üzerine, tatmin edici olduğunu düşündüğüm bir değerlendirme, bir açılım sunabildiğim için de ayrıca mutluyum. Yalnız, bilimsel değeri olan her eleştiriye de açığım.

Hemen konuya başlıyorum. Kahramanımızın kim olduğunu saptayabilmek için, öncelikle Eski İran'ın kutsal kitabı olan Avesta'ya gözatmamız gerekiyor. İşte, işimiz burada zorlaşıyor. Çünkü, Türkçe'ye çevrilmeyen bu temel yapıtın, İngilizce çevirilerini bile edinemedik. Kısacası Avesta'dan, konuyla ilgilenen ve bu alanda otorite sayılan yabancı bilim adamlarının çalışmalarından, yani dolaylı yollardan yararlanabildik. Çalışmalarım sırasında, bunun eksikliğini de fazlasıyla hissettim.

Konuya dönüyor ve ilk notumuzu düşüyoruz. Avesta'da, "*Demirci Kawa*"ya rastlanmıyor. Ama, zalim kral Dahhak, *Azhi Dahaka* (Aziş Dahako) olarak geçmektedir. Firdevsi'nin Şahnamesi'nde, Dahhak'ı Demavend Dağı'nda bir mağaraya hapseden, zincirleyen Feridun ise, *Thraetaona* biçiminde zikredilir. Öyleyse, şu sonuç rahatlıkla çıkarılabilir: Demirci Kawa, söylenceye sonradan dahil edilmiştir. Şimdilik bunu bir tarafa bırakıp, Avesta'da sözü edilen Thraetaona (Feridun) ile Azhi Dahaka (Dahhak) arasındaki savaşımı ve bunun tarihsel temelini irdelemeye koyuluyoruz.

AVESTA'DA THRAETAONA-AZHİ DAHAKA SAVAŞIMI

Azhi Dahaka, Avesta'da üç başlı, altı gözlü, üç ayaklı ve bin kollu bir ejderha olarak tasvir edilmiştir. Yine Avesta'ya göre, bu ejder, Thraetaona tarafından Demavend Dağı'nda hapsedilmiştir. Her iki mitolojik kahraman, Firdevsi'nin Şahnamesi'nde Arap kralı *Dahhak* ve İranlı *Feridun*; Horenli Moses'de ise, *Azhdahak* ve *Hruden* olarak geçer. Dahhak, Arap kaynaklarında ise, *Zahhak* biçiminde zikredilir.

Araştırmacıların birçoğu, Hint mitolojisindeki tanrı *İndra* ile ejder *Vrtra*'yı, bunların (Thraetaona-Azhi Dahaka) prototipi kabul eder. Hintlilerde, ejder Vrtra ile savaşan bir tanrıya daha rastlarız: *Trita Aptya.* Trita olarak da bilinir. *Viçvarupa* adlı ejderle çatışan tanrı da budur. Kimileri de, Trita'nın Thraetaona'ya kaynak ettiği kanısındadır. Nitekim Macdonell, *Vedic Mytholo-*

gy (Strassburg, 1897) adlı yapıtında, Trita'nın üç başlı, altı gözlü bir ejderi öldürdüğünü açıklarken, bunun benzeri bir kişilikle Avesta'ya geçtiğini, Avesta'da sözü edilen Thraetaona'nın da, üç ağızlı, üç başlı ve altı gözlü bir ejder olan Azhi Dahaka'yı öldürdüğünü söyleyerek, bu kanıda olduğunu belirtir. [1]. Rawlinson da, Thraetaona'nın *Yima* gibi bir Veda kahramanı olduğu kanısındadır [2]. Herzfeld'e göre, Thraetaona/Tretona adı, Trita Aptya'nın oğlu olan ve *"üç misli güçlü"* anlamına gelen *trita-van* adına dayandırır [3]. Benveniste ve Renou ise, Hintlilerdeki İndra ile Vrtra, Trita ile Viçvarupa arasındaki kavganın, İran'da Thraetaona ile Azhi Dahaka, Keresaspa ile Azhi Srvara arasında görüldüğüne işaret ederler [4].

TRİTA-THRAETAONA

Biz de, Rigveda'da Trita olarak geçen tanrının, Thraetaona'ya kaynaklık ettiği kanısındayız [*]. Ama Thraetaona, tanrı İndra'nın da özelliklerini taşımıyor değil. Nedeni de, İndra ile Trita'nın zaman zaman birbirleriyle özdeş tutulacak kadar benzeşmeleridir. Öyle ki İndra, Rigveda'nın bir yerinde *"Trita İndra"* olarak anılmaktadır [5]. Ayrıca, Rigveda'nın bir yerinde ise, İndra'ya lakap olarak (Trita) Aptya'dan kaynaklanan *atapas* sözcüğü iliştirilmiştir [6]. Her ikisinin de dikkatimizi çeken ortak yanları, bir yağmur tanrısı olmaları, ejder Vrtra ve Viçvarupa ile savaşmaları, Soma adlı bir bitkiden sarhoşluk veren bir içki hazırlama alışkanlıkları ve bu içkiye olan düşkünlükleridir...

Trita, ateş tanrısı *Agni*'nin üçüncü oğludur. Zaten, anlamı da *"üç"* (tri) sözcüğüyle ilişkilidir. Agni'nin diğer oğulları ise, *Ekata* (birinci) ve *Dvita* (ikinci) dır. Rigveda'da, yalnızca bir kez *"Traitana"* biçiminde anılan Trita'nın, ne tanrısı olduğu tartışmalıdır. Ama, gördüğüm kadarıyla egemen olan, su ya da yağmur tanrısı olduğu savıdır. Hatta, araştırmacılarca Greklerin deniz tanrısı *Triton*'la ilişkili bulunur. Şimdi varolan savları sıralıyorum:

(*) Rgveda, eski Hint ayinleri olan Veda'ların toplandığı kutsal kitaptır.

Roth, Trita'yı bir su ve rüzgar tanrısı sayarken, Hillebrandt, onu ışıldayan gök tanrısı olarak açıklar. Perry, Trita'nın İndra'dan daha eski bir fırtına tanrısı olduğunu düşünür. Pischel de, onun su ya da deniz tanrısı olduğu kanısındadır. Son zamanlarda açıklanan görüş, Trita'nın aslında insan doktoruyken, sonradan tanrılaştığı doğrultusundadır. Hardy'e göre ise, Trita bir ay tanrısıdır (7).

Trita'nın en azından belli bir dönem için ya da yağmur tanrısı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, kuraklık cini ya da ejderi sayılan Vrtra'nın öldürülüşü, Hindistan'ın *"gerçek baharı"* sayılan yaz solstizine (21 Haziran) denk düşüyor ki bu dönem de, Hindistan'da yağmurun bolca yağdığı bir sezon (8). İndra'nın bir yağmur tanrısı olması da bunun uzantısıdır. Bu bağlamda, Plunket'in *"İndra, aslında yaz solstizinin kişileştirilmesidir"* saptamasını anmak istiyorum (9). O nedenle, İndra'nın Hindistan'da, şimşekten olan silahı elinde, bir arabaya binmiş ve susuzluktan çatlamış olan toprağa yağmur nimetini getiren ideal bir savaşçı olarak düşünülmesini, gayet doğal karşılamak gerekir (10).

İkinci bir nokta, Trita Aptya adındaki Aptya sözünün, *"su"* anlamına gelen *ap* ile açıklanması. Herzfeld, Aptya adının orijinalinin *Atpyas* olduğunu, böyle bir açıklamanın (ap-aptyas) da, ancak halk etimolojisi olacağını söyler (11). Boyce da aynı kanıdadır (12). Ben, farklı bir yorum getirmeyi düşünmüyorum; ancak belirtmek gerekir ki Şahname'de Feridun'un babası olan *Abtin,* adını sözünü ettiğimiz Aptya'dan alır. Kaldı ki Abtin, Avesta'da da *Athwya* biçiminde geçer. Abidin İtil, Aptya ve Athwya adlarının *"ıslak, nemli"* anlamlarına geldiğini açıklarken, sanırım Herzfeld ve Boyce'un belirttikleri halk etimolojisinden hareket etmiş olabilir (13).

AHİ/VRTRA-AZHİ DAHAKA

Azhi Dahaka, Vrtra'nın bir uzantısı, bir varyantıdır. Vrtra ise, antik Hindistan'da varlığına inanılan bir cindir. Ejderhaya benzetildiği için, başlıbaşına ejderha olarak da ifade edilir.

Araştırmacılar da *"ejder Vrtra" /"yılan Vrtra"* deyimlerini kullanmaktalar. Ama, sanıyorum en doğru olanı, Walter Ruben ve Asko Paprola'nın kullandıkları, *"ejderhaya benzeyen cin", "yılana benzeyen cin"* deyimleridir (14). Vrtra'nın ejderhaya ya da yılana benzetilmesinin, hatta bizzat ejderha ya da yılanla bir tutulmasının temelini, yine o dönemde varlığına inanılan ve Hindistan'ın yerli halkı Dasalar tarafından tapınılan *Ahi* adlı ejder/yılanla bir tutulmasında aramak gerekir. Nitekim, Rigveda'da Vrtra için kullanılan bir diğer ad, *Ahi* (yılan) dir (15).

Vrtra, bir kuraklık cinidir. Suları kaçırıp, bir dağın mağarasına hapseder. İndra/Trita da, Vrtra'yı öldürerek suları kurtarır. İlginçtir, küçükken çoğumuz benzeri öyküleri sıkça dinlemişizdir. Buna göre, ülkenin birinde, bir ejderha kuyuyu ya da çeşme başını tutar ve insanlara su vermez... Abinash Candra Das, Vrtra'nın üç başlı ya da üç ağızlı olmasının, olasılıkla yağmur sezonunun üç ayı ile ilişkili olduğunu söylüyor (16). Oysa, kuraklık sezonundaki üç ayı simgelediği de düşünülebilir. Çünkü Vrtra, kuraklığı simgeleyen bir cindir. Azhi Dahaka'nın üç başlı ve üç ağızlı olması da aynı temelde yorumlanabilir. Thraetaona'nın Azhi Dahaka'yı öldürdüğü, daha doğrusu Demavend Dağı'na hapsettiği dönemin, Mezopotamya ve İran'ın bol yağmur aldığı 21 Mart'a denk düşmesi de aynı temanın bir versiyonudur.

DAHHAK ADI ÜZERİNE

Dahhak adının, Azhi Dahaka'dan geldiği açıktır. Ama sorun, Azhi Dahaka sözcüğünün anlamında düğümleniyor. Konu üzerine çok değişik savlar mevcut. Sırasıyla bunları ele alıp yanlışlıkları vurgulayacağım; o arada kendi düşüncemi de netleştireceğim.

Dahhak sözcüğü üzerine varolan anlam yakıştırmaları trafiğine, Avesta konusunda otorite kabul edilen Darmesteter'den başlıyoruz. Ona göre, Dahaka sözcüğü *"ejder"* anlamına gelen *Dasa*'dan türemiş olup, Azhi Dahaka terkibi, sonraki lehçelerde *ejderha=azdaha* biçimini almıştır (17). Darmesteter'in yanıldığı açıktır. Çünkü, biz de onun gibi Dahhak sözcüğünün Dasa'dan

türediğini ve onun da *"ejder"* anlamına geldiğini kabul edersek, yine *"ejder"* anlamına gelen *Ahi/Azhi* ile birlikte Azhi Dahaka'nın anlamını açıklamada hayli güçlük çekeriz. Darmester'i sözkonusu yanılgıya iten neden, sanıyorum, demin de sözünü ettiğimiz yerli Dasa halkının Ahi (yılan, ejder)'ye tapmaları ve Hindistan'a sonradan gelen Aryanların nazarında Dasalar ile Ahi'nin özdeşleştirilmesidir. Nitekim Macdonell, *Dasa* ve *Dasyu* terimlerinin, Rigveda'da tanrıların düşmanları ve havaî (aerial) cinleri kastetmek amacıyla kullanıldığını söylüyor (18). Aynı zamanda, dasa teriminin sonraları *"ejder"* (ahi) anlamına hasredildiğini vurguluyor (19). Bana kalırsa, her ne kadar dasa sözcüğü sonraları Ahi'yi (ejder) kastetmek için kullanılmış ise de, Azhi Dahaka terkibindeki Dahaka'yı, Darmesteter gibi yorumlamak hatalıdır. Ritter de Darmesteter ile aynı kanıdadır. Zira Ritter, Zahhak'ın *"dahak ('ejderha')"* sözcüğünün tahrif edilmiş biçimi olduğunu açıklar (20).

Diğer anlamlandırmalar ise şöyle: Clement Huart, Azhi Dahaka'nın *"uğursuz yılan" (le serpent funeste)* anlamında olduğunu belirtir. (21) Jules Oppert, "ısıran yılan"(le serpent mordant); Geo Widengren, *" ? yılan"* (die dahische schlange) ; Ernst Siecke ise, *"uğursuz yılan"* (die verderbliche Schlange) anlamına geldiğini öne sürer (22). Ama, hemen hepsi de *"yılan/ejder"* anlamına gelen sözcüğün *Ahi* olduğu kanısındadır. Gerçekten, Ahi sözcüğü Sanskritçe'de bu anlamlarda olup, Ermenice'ye *iz*, Polonya diline *waz* olarak geçmiştir. E. Siecke ve X. Delamarre, aynı anlamı taşıyan Grekçe *ekhıs* ve Latince *anguis* sözcükleriyle kıyaslıyor (23). Farsça *azdaha* (ejderha) ise, Türkçe'ye *ejderha*, Sırpça'ya da *azder* (yılan) olarak geçmiştir (24) (*).

Dahaka sözcüğü üzerine de farklı yaklaşımlar var. Sözgelimi

(*) Tıpkı *Hind/Sind, zasta/hasta* (el), *zairi/hairi* (sarı), *hapta/sapta* (yedi) sözcüklerinde olduğu gibi, *Ahi/Azhi/Azi* değişiminde de *h* harfi *s*'ye dönüşmüştür. Windischmann'ın belirtiği üzere, Dahhak sözcüğü Farslar tarafından *Deh ak* biçiminde çözümlenip anlamlandırılır (Fr.Windischmann, *Zoroastrische Studien....*,s.37).Gerçekten buna rastlıyoruz. Nitekim, F.Steingass aynı çözümlemeyi yapar: *Dah ak,* yani on ayıp (ten vices) (Steingass, *Persian-English Dictionary*, Beirut, 1970, s.548.

Gertrude Jobes, Dahaka'yı *"müstehzi gülüşlü insan"* olarak yorumlar [25]. Sanırım Jobes, Arapça *"çok gülen"* anlamındaki *dahhak* sözcüğünden etkilenmiş. Kanımca dahaka sözcüğü, Hindistan'ın yerli halklarından olan *Dasa*'ların adından kaynaklanıyor. Birincisi, Dasa'lar Aryanların düşmanlarıdır. İkincisi, Aryanlar Ahi'ye tapan Dasaları zaman zaman Ahi ile birlikte anmış ve özdeş tutmuşlardır. İşte, Azhi Dahaka terkibinin, Ahi ve Dasa'dan oluştuğu su götürmez bir gerçekliktir. Paprola'nın çözümlemesi de bu temeldedir, katılıyorum. Paprola, dasa adının Klasik Sanskritçe'de *"köle"* anlamına geldiğini vurgular. Ona göre, birçok toplumda köle anlamına gelen sözcüklerle, savaş esiri edilen halkların etnik adları arasında bir ilişki vardır. Sözgelimi, İngilizce'de köle anlamına gelen *slave* sözcüğü *Slav* adıyla, Fince'de aynı anlamda kullanılan *orja*/köle sözcüğü ise, *Arya* adıyla ilişkilidir. Paprola, Proto-Aryan dillerindeki *s* harfinin *h*'ye dönüştüğünü, dolayısıyla, *Dasa*'nın da *daha* biçiminde görüldüğüne değinir. Persepolis'te bulunan idarî tabletlerde, daha adı, özel bir isim olarak da geçer [26]. Aynı ad, Avesta'da bir halkın etnik adına denk düşmektedir. Buna dayanan *dahaka* sıfatı ise, Paprola'ya göre *"düşman"*, *"deli"* anlamlarına gelir [27].

Dasa sözcüğü, Rigveda'da bile *"köle"* anlamında kullanılmıştır. Ama, Riveda'da daima bu anlama geldiği de söylenemez [28]. Kaldı ki Zimmer ve Meyer'e göre, sözcüğün orijinal anlamı *"düşman"*dır [29]. Görünüş itibariyle, diğer İran halklarının da düşmanları olan Dahalardan hareketle, Dahaların taptığı yılan tanrı Ahi'ye böyle bir sıfat eklenmiştir.

Azhi Dahaka'nın ne anlama geldiği konusunda, başlangıçta biz de yanılgıya düşmüştük. Nedeni de, henüz o sıralar konunun başlangıcında olmamızdı. Şöyle bir yol izlemiştik: *"Azhi Dahhak, sözcük olarak 'ejderha adam' (dragon man) ya da 'yılan adam', 'iblis' anlamlarına gelir. Zira, **Azhi** sözcüğü, Sankritçe'de 'ejder', 'yılan' anlamına gelen Ahi sözcüğüne dayanır. **Dahhak** ise, 'insan', 'adam', 'yiğit' anlamlarına gelmekle birlikte, bunun temelde, 'ülke', 'bölge' anlamlarına gelen Sankritçe **dasyu** ve Eski Farsça **dahyu** sözcüklerine dayandığı söylenir. Öyle olunca, yarı*

ejderha yarı insan olan Dahhak (Ajdahak)'ın mitolojide karanlığın simgesi olduğunu söyleyebiliriz." (29) Aslında, buradaki yanılgının bir temeli de, Kürt Mitolojisinde Azhi Dahaka'nın varolan antropomorfik karakteri oldu. Çünkü, ilk yazımda da belirttiğim gibi, Dahhak ve Kawa'nın, iyi-kötü/aydınlık-karanlık çatışmasından hareketle simgeleşmiş gerçek kişiler olduğu inancındaydım.

THRAETAONA VE AZHİ DAHAKA'NIN KİŞİLEŞTİRİLMESİ

Thraetaona, başlangıçta bir tanrı, Azhi Dahaka ise, bir ejder olarak tasavvur edilmiştir. Ancak, sonraları her ikisi de kişileştirilmiş ve adlarının evrimiyle de, günümüzdeki biçimiyle varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Thraetaona, Feridun adlı İran kralı olarak, Azhi Dahaka ise, Arap kralı Dahhak olarak kişileştirilmiştir. Bundan dolayı kimi araştırmacılar, Feridun ve Dahhak için, şu kraldır, bu kraldır tartışmasını sürdürmektedir. Tartışmalar, halen son bulmuş değildir. Burada, yalnızca Dahhak'ın kiminle bir tutulduğu hakkında göze çarpan düşünceleri aktarmak istiyorum.

İlk olarak, Dahhak'ın bir Arap kralı olduğunu ve bunun Fars literatüründe genel olarak benimsendiğini söyleyebiliriz. Hatta, bundan dolayı İ.H.Danişmend, Dahhak'ın, Araplığın ve genellikle Samiliğin timsali olduğunu açıklar (31) Jane Dieulafoy, *Zoak* olarak anar ve Suriyeli Prens (prince syrien-? Süryani Prens) diye tanıtır (32). *"Türkiye Kürtleri"* arasında savunulan düşünce ise, Dahhak'ın bir Asur kralı -ki bunlar arasında çoğu, Asurbanipal'i ön plana çıkarır- Kawa'nın da Med kralı *Keyaksar* olduğudur. Başkaldırı olayı da MÖ 612 yılına yerleştirilir. Oysa, Asurbanipal MÖ 612 yılından tam 14 yıl önce, yani MÖ 626 yılında ölmüştür. Bu düşünceyi savunanlar, önceleri yalnızca Dahhak'ın kimliğini açıkça belirtir (Asurbanipal), Kawa'ya ilişkin tek söz bile etmezdi; son zamanlarda ise, daha çok Kawa'nın kimliğini açıklayıp (Keyaksar), Dahhak'a ilişkin pek bir şey

söylememekteler.

Azhi Dahaka ve Thraetaona'nın kimleri simgelediği ya da kimlerle bir tutulduğunu belirleyebilmemiz için, ne zaman kişileştirildiklerine göz atmamız gerekiyor. Danişmend şu olasılıkları sıralamış: "... *Avesta'da 'Bawri' yahut 'Bawli' şeklinde görülen Babil'den gelen ve muahhar İran vesikalarında bir Arap istilası şeklinde kalbedilen bu Sami hakimiyetinin tarihi ve mahiyeti hakkında muhtelif müelliflerin muhtelif tahminleri vardır: Fakat herhalde Nev-Zerdüşti devrinin muahhar Avesta metinlerine efsanevi şekillerle intikal edecek kadar eski bir hatıra olduğu muhakkaktır. Böyle bir hatıra, Aryaların toplu bir halde Soğd ve İran taraflarına muhaceret zamanlarından kalmış olabileceği gibi, Baktriyan krallığı devrinden, Medlerden ve nihayet miladın ikinci asırında Arapların bütün Fırat havzasına hakim olup, 'Hayre,' 'Musul' ve 'Halvan'a kadar 'Elcezire'ye sahip oldukları devirlerden intikal etmiş olmak ihtimali de vardır. Fakat herhalde, Avesta'daki şekliyle bu hadise tekmil Arya alemine şamildir. Binaenaleyh (Darmesterter)in izahı veçhile çok eski zamanlardan kalan (Azhi Dahaka) efsanesinin Avesta devrinden itibaren muharrar bir Arap ve Sami istilasına alem ittihaz edilmiş olması lazım gelir (C.3, s.49). Zaten Avesta metnine göre de, (Azhi Dahaka) an'ane muhtelif Arya kollarının henüz birbirlerinden ayrılmamış oldukları bir devre aittir: Çünkü bu ayrılık, muahhar vesikalarda ve mesela 'Şehname'de ismi (Feridun...) ve (Afridun...) şekillerini almış olan (Thraetaona)'nın (Azhi Dahaka)yı öldürmesinden sonra olmuştur: 'Zend-Avesta'nın 'Sitradet' ve 'Dinkart' kitaplarına göre, Tufan bahsinde gördüğümüz (Yima Khşaeta)nın neslinden gelen (Thraetaona)nın üç oğlu vardı; isimleri (Tura-...), (Airyu-...) ve (Sairima-...) idi. bu Arya imparatoru ülkesini, işte bu üç oğlu arasında paylaştırdı; bunlardan (Tura)ya Şarkı, (Sairima)ya Garbı ve (Airya)ya da dünyanın merkezi ve en güzel kısmı olan İran'ı verdi (Darmesteter, C.3, s.58).*" (33) (*).

Dr. Friç ise, "*Kürtler*" adlı yapıtında, Dahhak/Zahhak'ın bir

(*) Yukarıdaki alıntıda, parantez içinde geçen adların eski harf yazılışları yerine, üç nokta(...)'yı tercih ettik

hükümdar değil de, bir aile olduğunu ileri sürer. Friç devamla, "Eski müverrihler, bu hükümdarı Suriyeli, Arap, Keldani iddia ediyorlar. İki müverrih ise, bu hükümdarın Asur hükümdarlarından birisi olduğunu kabul ediyor," demektedir (34).

Genel kanı, Azhi Dahaka'nın, Babil İmparatorluğunun İran üzerindeki bin yıllık baskıcı yönetimleri sonucunda kişileştirildiği biçimindedir (35). Hatta Herzfeld, *Zerdüşt ve Dünyası (Zoroaster and His World)* adlı yapıtında, Azhi Dahaka'nın, İran öyküsünde *Yeni Babil İmparatorluğu* ya da *Nebukadnezzar* ve *Nabunid'in* tarihsel figürleri olarak kişileştirildiğini; babası Arvandasp'ın ise Grek öykülerinde *Sardanapal* olarak geçen son Asur imparatorunu simgelediğini belirtir (36). Sardanapalus adının, Asurbanipal'den bozulduğu sanılmaktadır (*). Nitekim, Asurbanipal'in Grek ve Latinlerde Sardanapalus; Tevrat'ta ise Asnapper (Osnapper) adlı Ninova kralı olarak geçtiği söylenir (37). Oysa George Smith, Sardanapalus'un Yeni Babil İmparatorluğunu kuran *Nabopolassar*'dan başkası olamayacağını öne sürer (38). O halde, Arvandasp'ın Nabopolassar'a denk düştüğü düşünülebilir; ancak Herzfeld, Azhi Dahaka'nın babası Arvandasp'ın Grek öykülerinde Sardanapalus olarak geçen *"son Asur İmparatorunu"* simgelediğini söylüyor. Öyle olunca, son Asur İmraparatoru Asuruballit'in Arvandasp'ı simgelediği sonucu ortaya çıkıyor; ancak Herzeld'in Asurbanipal'i kastettiği açıktır. Çünkü Asurbanipal, literatürde *"son Asur İmparatoru"* kabul edi-

---

(*) Gertrude Jobes, Sardanapalus'un *"son Asur kralı Asurbanipal'in Grekçe adı"* olduğunu söylüyor (Jobes, *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbols*, Part II, s.1400).

George Smith, Asurbanipal adının şu üç unsurdan oluştuğunu söyler: Ilk unsur, tanrı *Asur*'un adıdır. İkincisi, *-Bani/Ban-* vücuda getirmek, yapmak sözcüğünün bir biçimidir (Gerçekten de, Akkadca ve Asurca'da *binu*, yapmak, vücuda getirmek anlamındadır. Arapça'ya da geçmiştir. Nitekim *bina*/yapı sözcüğü, Arapça'dan Türkçe'ye geçen bir sözcüktür). Son unsur olan *Pal* ise, oğul anlamına gelir (G.Smith, *History of Assurbanipal*, s.2). Yani, tanrı *"Asur'un yarattığı oğul"* ya da tanrı *"Asur oğlunu yarattı"*. Smith, Asurbanipal adının İngiliz araştırmacılar tarafından *Asur-bani-habal* olarak da kullanıldığına değinir (Ibid.,s.3).

lir. Asuruballit'in göze batan tarihsel kişiliği yoktur. Bize kalırsa, Dahhak Babil'i, babası Arvandasp ise, Asur'u temsil etmektedir. Çünkü Asur İmparatorları, en az Babil imparatorları kadar zalim ve acımasızdırlar.

Avesta'da,Azhi Dahaka'yı kastetmek amacıyla, ayrıca *bawroiş/bawri* ya da *bawli* adı da kullanılmıştır. Darmesteter, bu adı haklı olarak *Babil* adına dayandırır (39). Literatürde de benimsenmiştir. Bu anlamda, Herzfeld, Thraetaona'nın vatanının *Medya*, düşmanı olan Azhi Dahaka'nın ise, *Babil* olduğunu söyler (40).

Görüldüğü üzere, Azhi Dahaka önceleri bütünüyle bir ejderha olup, sonradan kişileştirilmiştir. Mazisi çok eski olan bu ejder, Avesta'yla birlikte şu üç şeyi ifade ediyordu:

Bir *ejderha* olarak Azhi Dahaka,
Babil ülkesi olarak Azhi Dahaka,
Zalim kral Azhi Dahaka.

İşte, Kawa'nın kimliğini saptarken, yukarıdaki ayrımı, adeta bir şifre olarak kullanacağız. Hemen belirtmeliyim ki Kürtlere ve Yakın Doğu'nun diğer halklarına atalarından miras kalan Newroz Söylencesinde, Dahhak adlı *"zalim kral"*ın kişiliği, yalnızca bir Babil kralının kişiliğine denk düşmez. Çünkü, tarihsel süreç içinde, İran halklarının hoşnut olmadığı diğer zalim kralların kişiliklerinin de karıştığını gözardı etmemek gerekir. Bu bağlamda, kimilerince, Dahhak'ın *Nemrut* ve *Şeddad* ile bir tutulduğunu belirtmek isteriz. Sözünü ettiğimiz bu düşünceler yanlış olmakla birlikte, bizce Dahhak'ın kişiliğine Med kralı Astyages'ın tarihsel karakteri de karışmıştır. Bundaki en büyük rolü, Newroz Söylencesine sonradan dahil olan ve Kürt Mitolojisine Dahhak'ı öldüren bir kahraman (Demirci Kawa) olarak geçen Pers kralı Büyük Kuraş'a (MÖ VI. yy) bağlıyoruz. Çünkü bilindiği üzere, Kuraş Astyages'ı devirerek Pers İmparatorluğunu kurmuş ve Kürtlerin ataları olan Gutilerle birlikte Yeni Babil İmparatorluğunu ortadan kaldırmıştı (MÖ 539, kimilerine göre 538). Kaldı ki eski tarihçilerin, Astyages'ı *Asdahages* ya da *Azhdahak* olarak zikretmeleri de kayda değerdir (41). Araştırmacılar bile, Azhi Dahaka ile Astyages arasında paralellik kurmaya

çalışırlar. Bunlar arasında, Fr. Windischmann, George Hüsing, Henry Rawlinson, George Rawlinson ve Bilal Aksoy yer alır [42]. Sonraki bölümlerde buna değineceğiz.

Burada son bir not düşmek istiyorum. Azhi Dahaka, Yeni Babil İmparatorluğunu, babası ise Asur İmparatorluğunu simgelemiştir. Dolayısıyla, Şahname'de Dahhak'ın, babası Merdas'ı öldürüşü öyküsünü, Babillilerin Medlerle birlikte Asur İmparatorluğuna son vermelerine yorabiliriz. Bu yönüyle Dahhak, bir parrisit (parricide) olarak görülür.

İNSAN BEYNİ YİYEN YILANLAR

Azhi Dahaka kişileştirildiğinde, omuzlarından yılanlar çıkan bir kral olarak düşünülmüştür. Dahhak'ın omuzlarından çıkan şeyin, *"et parçası", "çıban", "yılanları andıran çıban"* olduğu da söylenir. Ama, genellikle yılan olduğu benimsenmiştir. Dahhak'ın bu şekilde tasvir edilmesi, tümüyle ejder kimliğinden arındırılamamasından kaynaklanır. Yine de Azhi Dahaka'yı şanslı buluyorum. Çünkü, mitolojideki ejderler arasında, bildiğim kadarıyla en fazla kişileştirilen, insan kimliğine büründürülen odur. Şanssız yönü ise, omuzlarındaki yılanlardan dolayı her gün acı çekmesidir. Adeta, Dahhak'ın ejder kimliği kişileştirilmeye karşı çıkıyor ve bu nedenle her gün iki Kürt gencini cezalandırıyor. İki omuzundan iki yılan çıkan bir kral olarak tasvir edilmesi, kitabımızın kapağına aldığımız Sumer tanrısı Ningizzidda'yı anımsatıyor. Çünkü o da aynı biçimde tasvir edilir.

Dahhak'ın, acılarına son vermek için, bu yılanlara her gün iki Kürt gencinin beynini yedirmesi öyküsünü çözümleyebilmek amacıyla, tarihin daha gerilerine gitme zorunluluğu doğuyor. Özellikle, ejder Vrtra'nın ve Ahi'nin benzeri bir niteliğinin olup olmadığını araştırmak gerekiyor. Araştırmalarımız sırasında buna rastlamadık. Yalnız, Vrtra'nın bir kuraklık cini olmasından hareketle şu yorum ortaya konabilir: Halk arasında anlatılan ejderha öykülerinin çoğunda, ejderha, bir ülkede su kaynağını tutar

ve hergün kendisine yemek için bir genç kız (bazılarında genç erkek) verilmesi koşuluyla, ülke halkına su bırakabileceğini kabul ettirir. Günler geçtikçe körpe kızlar azalmaya dursun, günün birinde bir prens ya da yiğit bir genç, ülkeye gelir ve halkı bu durumdan kurtarır. İşte, bu temel motifin Newroz Söylencesine de yansıdığı düşünülebilir.

E.G.Browne, şeytanın, Dahhak'ı ilkel ve zararsız vejeteryanizmden saptırışının, şimdiye kadar nihaî yamyamlığa ve hayvan yemi yiyişe yorulduğunu söylemekle, adeta konuya ilişkin yeni savların öne sürüldüğünü ima ediyor; ama, sözünü ettiği savdan başka bir sava da yer vermiyor (43). Azhi Dahaka'nın Babil'le özdeşleşmesi, bizi, Babillilerde yamyamlığın olup olmadığı konusunda düşündürmüştü. Ama Babil tarihinde, dinsel yamyamlıkla karşılaşmadığımız gibi, ekonomiyle doğrudan bağlantılı yamyamlığı da pek göremiyoruz. Yalnızca, MÖ 11. yüzyılda, Babil'de ekonominin bozulması ve kıtlıkların başgöstermesiyle, kentlerde oturanların insan eti yediği bilinir (44). Yakın Doğu'nun kimi halklarında, konuyla paralellik kurabileceğimiz adetleri de dikkate değer buluyoruz. Sözgelimi, *"British Museum'da bulunan bir Nineveh alçak kabartmasında, öldürdükleri kişilerin başlarını keserek yanlarında götüren Asurlular betimlenmiştir."* (45) İskitler'de ve Keltler'de de kafatası avcılığı görülür. Herodot'un anlattığına göre, İskitler'de, öldürülen düşmanların kafataslarından içki bardağı yapma adeti vardı. Bir İskit savaşta öldürdüğü herkesin kafasını kesip krala götürürdü. V. Beşevliyev, bu adete Türklerde de rastlandığına değinir. Nitekim, *"Rus vakanüvisi Nestor'un 6480=972 yılından önce yazdığı kroniğinde şu haber vardır (Chron. Nestroris, ed. Fr. Miklosich, p. 43): 'Peçenek Prensi Kovra'nın hücumuna uğrayan Svatoslav öldürüldü; kafası kesildi, içki bardağı yapıldı'"* (46).

Gerek kafatası avcılığı, gerekse yamyamlık, birtakım inançlarla ilişkilidir. En önemli inanç da, düşmanın gücünü ele geçirmek için, onu öldürdükten sonra, en güçlü sayılan organını (kalp, beyin) yemeye dayanır. Öyle ki düşman kafatasından yapılan bir bardaktan içen hastaların iyileşeceğine inanılırmış.

Bırakın insanları, antik dünyanın kimi tanrıları bile yamyam niteliği taşımaktadırlar. Örneğin, Aztek tanrılarının insan yüreği yiyip, insan kanı içtiği söylenir [47]. Bunu, Aztek tanrılarına insan yüreği ve kanı sunulduğu anlamında ele alıyoruz. İlginçtir, "*Levi-Strauss, **The Raw and the Cooked** (1969) (Çiğ ve Pişmiş) adlı yapıtında genel olarak Güney Amerika efsanelerinde yamyamlık işlevini araştırır ve bu efsanelerde, mutfak sanatının gelişmesinin sıklıkla yamyamlık ile insanlığın ölümlüllüğünü ve hastalığın kökenleri temalarıyla bağlantılı olduğunu belirtir (151-152 ve 296-297. sayfalar).*" [48] Yamyam tanrılar, canavarlar, devler ve hayvanlar, Kızılderili ve Eskimo mitolojisinin de sıkça görülen bir motifidir [49]. Ama, demin belirttiğimiz gibi Babil'de dinsel yamyamlığa rastlamıyoruz. Kaldı ki söylencede, insan beyni yiyenin Dahhak değil de, omuzlarından çıkan yılanlar olduğunu anımsarsak, insan eti ya da beyni yemenin Dahhak'a, yani Babil'e özgü olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Öyleyse, bu öykünün Yakın Doğu'nun diğer halklarına özgü adetlerden kaynaklandığı düşünülebilir; ancak şu ayrımı koymak gerekir: Eğer Azhi Dahaka'nın bu ya da benzeri bir özelliği Avesta'da zikredilmemişse, Yakın Doğu kaynaklı olduğu düşünülebilir; yok eğer, Avesta'da zikredilmişse, kaynağını Hindistan'da aramak gerekir. Yalnız bu durumda, Yakın Doğu etkisi de gözardı edilmemelidir. Biz, Avesta'ya bakamadığımızdan dolayı, Azhi Dahaka'nın, sözü edilen özelliğe sahip olup olmadığını bilemiyoruz. Baktığımız kaynaklarda ise, konuya ilişkin herhangi bir açıklama belirleyemedik. Yine de, öykünün Hindistan kaynaklı olmakla birlikte, Yakın Doğu'dan izler taşıdığı inancındayım. O nedenle, Hint tarihine bir gözatmak istiyoruz.

"*J.G.Bourke, Hindistan'ı ele geçiren Arîlerin, yerli Dasyu **Hintlileri'ni** (abç) çiğ insan ve hayvan eti yedikleri için hor gördüklerinden ve duydukları doğal tiksinmeyi, onlara 'çiğ et yiyiciler' adını vererek dile getirdiklerinden söz etmektedir.*" [50] Eski Hintçe'de "*et yiyici*" anlamına gelen *Pisâcha* ve "*çiğ et yiyici*" anlamındaki *Kravyâd* terimleri, aynı zamanda bazı cinleri kötü ruhları da tanımlardı [51] [*]. Sanıyorum, Ahi de bir zamanlar

böyle anılmış ya da düşünülmüş. Çünkü, insan eti yediği söylenen Dasalar, Aryanların nazarında Ahi ile bir tutulmuştu. Böylece, Ahi'nin insan eti yediği inancı doğmuş, dolayısıyla Azhi Daha-ka'ya yansımış olabilir. Dahhak'ın omuzlarından çıkan yılanların, özellikle insan beyni yiyişi teması ise, belki de Yakın Doğu'daki kafatası avcılığının etkisindendir. Bu bağlamda, Bizanslı Faustus'un, Kral Pap'la ilgili benzeri bir öyküyü anlatması da kayda değerdir (52).

BAEVARASPA

Baevaraspa adı, Dahhak'ın lâkabıdır. Bu ad, Şahname'de *Biyaresp*, Şerefname'de *Bivrasp* olarak kaydolunur. Sözcüğün, genel olarak *"onbin at sahibi"* ya da *"onbin atlı"* anlamına geldiği benimsenir (53). Firdevsi de aynı anlamda ele almıştır. Dahhak'ın altın dizginli onbin atı bulunduğu için, ona bu adın verildiğini söyler.

Robert W.Thomson, Biurasp adına Kaldeliler'in bir kitabında *Piurid* olarak rastladığını ve Piurid'in de insan başlı at vücutlu bir mitolojik yaratık (centaur) olduğunu söyler (54). Biurasp adını Piurid ile bağlantılı bulmak, bana uzak bir olasılık görünüyor. O bakımdan, olası biçimde daha yakın düşünceleri açıklamak istiyorum.

Hint mitolojisinde, tanrı İndra zaman zaman gökyüzüyle bir tutulmuştur. Bundan dolayı, kendisine Sanskritçe'de *"bin gözlü"* anlamında *sahasrâksha* ve *sahasranayana* denilmiştir (55). Newroz Söylencesinde dualizm başlığı altında, dünyadaki birçok örneğinde olduğu gibi Azhi Dahaka adlı ejderhanın da aslında

---

(*) Başından beri, sözünü ettiğimiz Hindistan'ın bu cinlerinin, Aryanlarca Hint yerlilerinden alındığı öne sürülmüştür. Ancak Max Müller ve J.Muir, bu Veda cinlerinin hepsinin Ariler tarafından Hindistan'ın asıl yerlilerinden alındığı iddiasını benimsememektedirler. Bu cinlerin, gerek Ari gerekse Ari olmayan ırkların ortak pre-animistik inançları olduğuna inanmak güvenilirdir (W.Crooke, *Demons and Sprits (Indian)*, ERE, Vol.I,s.601).

astrolojik orijinli olduğu, özellikle samanyolunu simgelemiş olacağı kanısına vardığımız için, burada yakın bir bağ kurulabilir. Karanlığı ve geceyi temsil eden Azhi Dahaka, özellikle samanyolundan hareketle oluşturulmuşsa, kendisine bu nedenle *"onbin atlı"* denilmiş olabilir.

İkinci olasılığımız şu: Daha önce söylediğimiz gibi, Hint tanrılarından olan İndra ve Trita, yalnızca ejder Vrtra'yla değil, ejder Viçvarupa'yla da savaşmışlardır. İşte, Viçvarupa'nın dikkatimizi çeken bir özelliği, bize göre Dahhak'ın sözkonusu sıfatıyla kıyaslanabilir. Önce şu alıntıyı yapıyoruz: *"....... demon Azhi Dahaka'nın kötü rûh (Angra Mainyu) tarafından dünya nizamını ve insanların rahatını alt üst etmek göreviyle yaratılmış bulunmasına karşılık, demon Viçvarupa, aslında bir iş sahibidir ve sığırtmaçlıkla,* ***büyük at sürüleri*** *(abç) yetiştirmekle geçiniyor. Tanrı Trita olsun, tanrı İndra olsun, Rgv. tasvirlerine göre, ikisi de esasında bu demonla onun inekleri için (gavishti) ve at sürüleri için (aşvimishti) çarpışmaktadırlar: Tanrıların esas gâyesi, demondan bu sürüleri almaktır. Görüldüğü gibi, hayvan sürüleri için yapılan bu çeşitten çatışmalara ve savaşlara, ilkel topluluklar arasında her zaman raslamak mümkündür: Bu çeşit kabilelerde, saldırı ile komşulardan mal sürüleri çalmak veya çalabilmek hem olağan bir iş ve hem de bir övünme vesilesidir."* (56) Yukarıdaki alıntıda, ejder Viçvarupa'nın *büyük at sürüleri* yetiştirdiği okunduğunda, Baevaraspa sıfatıyla kolayca bir bağ kurulabilir. Ama biz, şimdilik bunu yalnızca bir olasılık olarak değerlendiriyoruz. Şahname'de, Feridun'un ineklere olan bağlılığı ve sevgisi, Trita'nın, Viçvarupa'nın sahip olduğu inekleri alabilmek için yaptığı savaşımı anımsatıyor. Hatta Feridun, Dahhak'ı yakaladığında kafasına, çok sevdiği ineği için de bir gürz vurmuştur...

Üçüncü ve son olasılığımız ise şöyle: Bilindiği üzere, Thraetaona Medya ile, Azhi Dahaka da Babil ile özdeşleştirilmişti. Medler, tarihte yetiştirdikleri atlarla ün salmışlardır. Persler de Medler kadar olmasa bile, aynı geleneği sürdürmüşlerdir. Sözgelimi kral Ariaramna (MÖ 7. yy), yazdırdığı bir altın

tablette, büyük tanrı Ahuramazda'nın kendisine Farsa memleketini ihsan ettiğini, *pek çok cins atları* ve yiğit askerleri olduğunu, kendisinden önce babasının kral bulunduğunu anlatarak öğündüğü görülür (57). Konuyu uzatmadan şu notu düşüyoruz: Medlerin yetiştirdiği cins atlar, Yeni Babil İmparatorluğunca haraç olarak alınmış olabilir. Dolayısıyla, Babil ülkesini simgeleyen Dahhak'a böyle bir sıfat uygun bulunmuş olabilir. Avesta'da şu cümlelere rastlamamız önemlidir: *"Tam yazata ajis thrizafao dahako bawrois paiti danhaoyê çatee açpanam arsnam hazanre gavem baevare anumanayam 30 âat him gaidhyat avat ayaptem dazdi me vanuhi çeviste ardvi çura anahitê yatha azem amasya kerenavani viçpais avê karşvan yâis hapta nôit ahmai dathat tat avat âyaptem ardvi çura anâhita."*

Windischman, Almanca çevrisini şu biçimiyle sunuyor: *"Ihr opferte die Schlange Dahaka mit drei Maulern in dem Gestrüpp von Bawri mit 100 münnlichen Pferden, mit 1000 Kühen, mit 10.000 Kleinvieh. Dann flehte er sie an mit dieser Bitte: Gieb mir gute, heilsamte Ardvi-çura Anahita, dafs ich menschenleer mache alle diese sieben Kareschvares. Nicht gewahrte ihm diese Bitte Ardvi-çura Anahita."* (58) (*)

İlk yazılarımızın birinde, Dahhak'ın mitolojik kimliğine Asur karallarının geleneksel zulümdar karakterlerinin de karıştığı inancıyla, aşağıdaki yorumu ortaya koymuştuk: *"Bize göre, Asur krallarının at yetiştiren Tabal ve Hilakku memleketinden haraç olarak büyük miktarlarda at almaları ve hatta Asurbanipal'in, 'Mugallu'ya senelik vergi olarak büyük atlar koydum' demesi, Asur krallarının, Azhi Dahaka'nın kişiliğine ne denli etkidiğini gösterir. Yine, Asur kralı Asaraddon hakkında aşağıdaki cümlelere rastlamamız, hayli ilginç ve önemlidir: 'Asarudon, çöl Araplarını itaat altına aldı ve kendisine **Arap Kralı** ünvanını verdi. Çünkü, çölü geçmek için **onbinlerce** deveye*

(*) Yukarıda, Avesta'dan aktardığımız paragraftan açıkça anlaşılacağı üzere, altını çizdiğim sözcükler, günümüz Kürtçesi'nde halen yaşıyor: *Açpa/hesp* (at), *Gav/ga,gav* (öküz), *Hezanre/hezar* (bin)...

ihtiyaç vardı. Araplar bu develeri kendisine tedarik ettiler'." (59).

Her üç olasılığı sıralamamız sonucunda, son olasılığın, yani Babil'in Medya'dan haraç olarak at alması ya da yalnızca at alışverişine dayanan olasılığın daha güçlü olduğu göze çarpıyor. Yine de kesin birşey söyleyemiyoruz.

NOTLAR

(1) A.A. Macdonell, *Vedic Mythology*, (Strassburg, 1897), s. 68-9

(2) George Rawlinson, *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, Vol. II, (New York, 1885), s. 58

(3) Ernst Herzfeld, *Altpersische Inschriften*, (Berlin, 1938), s. 204; Herzfeld, *Zoroaster and His World*, Vol. II, (New Jersey, 1947), s. 704

(4) E.Benveniste-L.Renou, *Vrtra et Vrtragna, Etude de Mythologie Indo-Zranienne*, (Paris, MDCCCCXXXIV), s.195

(5) Swami Sankarananda, *The Rigvedic Culture of the Prehistoric Indus*, Vol. I, (Calcutta, 1946), s.85

(6) Herzfeld, *Zoroaster and His World*, Vol.II,s.704

(7) Macdonell, s.69

(8) Emmeline M.Plunket, *Astronomy in the Rig Veda*, Actes du Douzieme Congres International des Orientalistes, Rome 1899, Tome Premier, Inde et Iran, (1968), s. 74

(9) Ibid.Idem.

(10) Kemal Çağdaş, *Hint Eski Çağ Kültür Tarihine Giriş*, (Ankara, 1974),s.21

(11) Herzfeld, Vol.II,s.704

(12) Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism*, Vol.I,(Leiden, 1975), s.98

(13) Abidin İtil, *Vritraha-Verethragan (-ghna)-Behram*, Doğu Dilleri Dergisi, 1969, C.1, s. 71

(14) Walter Ruben, *Eski Hind Tarihi*, çev. Cemil Ziya Şanbey, (Ankara, 1944),s.16; Asko Paprola, *The Coming of the Aryans to Iran and India and the Cultural and Ethnic Identity of the Dasas*, Studia Orientalia, Edited by the Finnish Oriental Society, Vol.64,(Helsinki,1988),s.215

(15) Abinash Chandra Das, *Rgvedic Culture*, (Calcutta, 1925),s.166

(16) Ibid.Idem.

(17) İsmail Hami Danişmend, *Türklerle Hind-Avrupalıların Menşe Bir-*

liği, C.I, (Istanbul,1935),s.55

(18) Macdonell, *Vedic Religion*, ERE, Vol.12,s.610

(19) Macdonell, *Vedic Mythology*, s.64

(20) H.Ritter, *Firdevsi*, IA,C.4,s.646

(21) Clement Huart, *La Perse Antique et La Civilisation Iranienne*, (Paris,1925),s. 256

(22) Jules Oppert, **Le Peuple et la Langue Des Medes**, (Paris, 1879), s. 23; G. Widengren, **Die Religionen Irans**, (Stuttgrant, 1965), s. 42 Ernst Siecke, *Drachenkampfe*, Mythologische Bibliothek, Band I, (Leipzig, 1907),s.23

(23) E.Siecke, s.13; X. Delamarre, Le **Vocabulaire Indo-Europeen**, (Paris, 1984) s.144

(24) Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der Europaischen-Germanischen, Romanischen und Slavischen-Orientalischen Ursprung*, (Heidelberg, 1927),s.13

(25) Gertrude Jobes, *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbols*, Part I, (New York, 1962),s.165

(26) Paprola, s.220-1

(27) Ibid. s.221

(28) A.C.Das, s.153

(29) Ibid. s.155

(30) Gürdal Aksoy, *Newroz'un Tarihsel Temeli ve Kawa'nın Kimliği*, Toplumsal Kurtuluş, sy.32,Nisan 1990, s. 59

(31) Danişmend, s.75

(32) Jane Dieulafoy, *La Perse, La Chaldee et la Susiane*, (Paris, 1887),s.726

(33) Danişmend, s.55-6

(34) Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*, C.I, (Ankara, 1985), s.64-5

(35) A.V.W.Jackson, *Demons and Sprits (Persian)*, ERE, Vol.4, s.646; Gertrude Jobes, Part I, s.165; Maria Leach (Ed.) *Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, Vol.I*, (New York, 1946), s.100

(36) Herzfeld, *Zoroaster.....*, Vol, II,s.844

(37) R.W.Rogers, *A History of Babylonia and Assyria*, Vol.II, (New York, 1900),s.246;A.T.Olmstead, *History of Assyria*, (Chicago, 1960),s.109

(38) George Smith, *History of Assurbanipal*, Translated from the Cuneiform Inscriptions, (Edinburg, MDCCCLXXI),s.352-6

(39) Herzfeld, *Zoroaster....*, Vol.II,s.518;Danişmend,s.55

(40) Herzfeld, *Altpersische Inschriften*, s.204

(41) G.Rawlinson, *History of Herodotus,* (London, 1880),Vol.III,s.542; Moses Khorents'i, *History of Armenians,* Translation and Commentary on the Library Sources by Robert W.Thomson,(London,1978)
(42) Fr.Windischman, *Zoroastrische Studien,* Abhandlungen zur Mythologie und Sagengeschichte des Alten Iran, (Berlin,1863),s.138;George Hüsing, *Beitrage zur Kyros-Sage,* (Berlin,1906); George Rawlinson, *History of Herodotus,* Vol.III, s.542; Rawlinson,*The Seven Great Monarchies....,*Vol.II,s.568;B.Aksoy,*T.D.S.Tunceli,* C.I,s.64
(43) Edward G.Browne, *A Literary History of Persia,* Vol.I,From the Earliest Time until Firdawsi, (Cambridge, 1956), s.115
(44) *The Cambridge Ancient History,* Vol.II,Part 2, (Cambridge, 1975), s.465
(45) *Kafa Avcılığı,* Ana Britanica, C.12,s.379
(46) V.Beşevliyev, *Proto-Bulgar Dini,* çev.Türker Acaroğlu, Belleten,IX/34, (1945),s.225-6
(47) Marvin Harris, *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures,* (New York,1978),s.147
(48) Joanna Overing, *"Şiddetsiz " Bir Toplumda Yamyamlık, Ölüm ve Egemenlik Görüntüleri,* David Richers (Ed.), *Antropolojik Açıdan Şiddet,* Çev, Dilek Hattatoğlu, (İstanbul, 1989), s. 115
(49) Maria Leach (Ed.), Vol.1,s.189
(50) Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri,* C.II,çev.Şükrü Alpagut, (Istanbul, 1985),s.8
(51) William Crooke, *Religion and Folklore of Northern India,* (1926), s.208-9
(52) M.H.Ananikan, *Armenia (Zoroastrian),* ERE, Vol.I,s.800
(53) H.Hübschmann, *Armenische Grammatik,* Teil I,Armenische Etymologie, (Leipzig, 1895),s.32;C.Huart,s.256
(54) Moses Khorenats'i, *History of Armenians,* s.127
(55) Edward B.Tylor, *Primitive Culture,* (London,1920),s.320
(56) Abidin İtil, s.70-1
(57) Şemsettin Günaltay, *İran Tarihi,* C.I, En Eski Çağlardan İskenderin Asya Seferine Kadar, (Ankara,1987),s.129
(58) Windischmann, s.30, dpnt.1
(59) Gürdal Aksoy, *Bilimsel Eleştiri ve Kawa'nın Kimliği Sorunu,* Toplumsal Kurtuluş, sy.34-5, Ağustos-Eylül 1990,s.70

ASTROLOJİDEN MİTOLOJİYE NEWROZ SÖYLENCESİNDE DUALİST MOTİFİN ÇÖZÜMLENİŞİ

Önceki bölümde, Zerdüştiliğin kutsal kitabı olan Avesta'da yeralan ve iyi-kötü/aydınlık-karanlık çatışması anlamına gelen Thraetaona-Azhi Dahaka savaşımına değişmiştik. Bu bölümde ise, sözkonusu çatışma temasının kaynağını elimizden geldiğince açıklamaya çalışacağız.

DUALİZM

Newroz söylencesinde, Dahhak (Azhi Dahaka) ile Feridun (Thraetaona) arasındaki çatışma, dualizmin bir uzantısıdır. Dualizm, Zerdüştiliğin en önemli özelliği olarak belirir. Zerdüşt dinindeki tanrı *Ahura-Mazda* (Hürmüz)- *Angra-Mainyu* (Ehrimen) savaşımı da bu temeldedir.

Orhan Hançerlioğlu, *"Zerdüşt, iyilikle kötülüğü çatıştıran din düşüncesiyle, diyalektik maddeciliğin temelini atmaktadır"* diyor (1). Araştırmacıların çoğunluğu, bu temanın Zerdüştiliğe sonradan girdiği kanısındadır. Sözgelimi George Rawlinson, dualizmin, orijinal Zerdüştiliğin bir bölümü olmadığını söylemektedir (2). Yine, Tahir Rezavi en eski metinler olan Gatalarda, Ahura Mazda'nın herşeyin üstünde olduğunun açıkça anlaşıldığını ve Gatalarda başka bir tanrı olmadığını öne sürmektedir (3) (*). Chris-

(*) Gatalar, Avesta'da yeralan küçük şiirlerdir. Bunların sayısı kimilerine göre 248, kimilerine göre ise 238'dir. İ. Z. Eyüboğlu, bu on sayılık farkın, Avesta'ya sonradan adı bilinmeyenlerce, birkaç şiirin eklenmesinden ya da çıkarılmasından doğmuş olabileceğini söyler (Eyüboğlu, *Şeytan Ayetleri Söylencesi*, Istanbul, 1989, s.133).

tensen ise, Gatalardaki dinin tam olmamakla birlikte tektanrıcı olduğunu belirtir (4). Zerdüşt dininin bu önemli ilkesi üzerine, Cemil Sena'nın söyledikleri de dikkate değer: *"Evrenin başlangıcında, biri İyi'yi (Ormuzd), diğeri Kötü'yü (Ahriman) temsil eden iki ilke vardır. Onda bu ikilik, tanrıdan kötünün sorumluluğunu kaldırmak için kabul edilmiştir. Zira Zerdüşt, tektanrıcıdır ve bir bakıma panteizme bağlıdır. Ona göre, bu iki ilke, sınırsız zaman ve sonsuz uzay demek olan Zervan-Akrana'nın bir tek kavmidir. Sonsuzluk her türlü iyi ve kötü ayrımından üstündür; ve asla özü tanımlanamaz. Bu iki ilke arasında eşitlik de yoktur. Çünkü Ahriman, Ormuzd'dan sonra meydana geldiği için ebedî değildir. Ahriman, Ormuzd'un kendi özüyle gücü hakkındaki bir kuşkudan doğmuştur ve yaratma işine, yani Tanrısal gücün gelişimine gölgenin ışığa bağlılığı gibi arkadaşlık eder; yani Ahriman bir inkârdır; bir sınırdır. Zenda-Vesta, bu iki gücü aynı safa koymaz; fakat aralarında bir çatışkı da kabul etmez."* (5)

Dualizm, ister Zerdüşt dinine sonradan girmiş olsun, ister onun orijinal bir ürünü olsun, her halûkârda en önemli ve en temel diyebileceğimiz bir ilkesidir. Nitekim, Gatalar'da şu cümlelerle karşılaşıyoruz.

"İki töz var kaynağında yaşamın,
Biri iyi, biri kötü. Anlatayım onları da.
Şöyle söylemiş iyi kötüye: 'Bizim, iş,
Düşünce, söz, us, öğreti, bir de ruhumuz
Ayrıdır. Bunu söylemek isterim size." (6)

Bu bağlamda, şu soruyu soroyuruz kendimize: Peki bu dualizmin kaynağı nedir? Nereden kaynaklanıyor?

KOZMOGONİK DUALİZM

Dualizmin kaynağı konusunda, araştırmacılarca çok farklı savlar ileri sürülmüştür. Sözgelimi Durkheim ve Mauss, dualizmi toplumun ikili tasnifi ile açıklamaya çalışmışlardır. Robert Hertz, sağ elin üstünlüğü konusundaki incelemesinde, Durkheim ve Mauss'un toplumsal örgütlenmede dualizmin egemen olduğu sonu-

cuna varmıştır. O'na göre bu, ilkellerin düşüncesinde esastır. Bu bakımdan, sağ ele atfedilen imtiyaz, kutsalı (insan, gök, sağ el) kutsal olmayandan (kadın, yeryüzü veya aşağı dünya, sol vs) ayıran dinsel kutupla açıklanabilir (7). W.J.Perry de *Güneşin Çocukları* (Children of the Sun, 1925) adlı yapıtında bu düşünceye katılır: *"Okyanus'ta, Endonezya'da Hind'de ve Kuzey Amerika'da (aile grupları halinde avcılık ve toplayıcılık döneminde kalmış topluluklar hariç) en eski sosyal organizasyon şekli dualist organizasyon şeklidir. Boy'un bu ikiye bölünmesi, özel kültürel unsurlarla beraber oluyordu. Bunların en önemlisi, totemik klan sistemi, sulama tekniği, taş anıtlar, cilâlı taş eşyalardı."* (8)

İlkel toplumlarda toplumsal örgütlenme yapısının dualist olduğu düşünülebilir; ancak, uygarlıkla birlikte astroloji ve astronomi bilimlerinin doğuşu ve gelişimi sonucunda, inanç sistemlerindeki bu dualist yapıya, astrolojik dualizmin egemen olduğu, yeryüzündeki ve gökteki ikilemlerin de birbirleriyle açıklandığı düşünülebilir. Örneğin Endonezya'da, kozmik dualizm ve tamamlayıcı karşıtlık, köyün ve evin, elbiselerin, süslemelerin, silâhların yapısında olduğu kadar, doğum, giriş, evlenme ve ölüm merasimlerinde de ifade edilmektedir (9).

Kozmogonik mitoslarda, yani evrenin varoluşunu, doğuşunu açıklamaya çalışan söylencelerin hemen hepsinde, bir ejderha ile ışık tanrısının savaşması, bunun sonrasında ışık tanrısının ejderhayı öldürüp dünyayı yeniden yaratması ve ışık tanrısının dünyayı yarattığı günün yeni yılın başlangıcı sayılması, en azından kozmogonik mitoslardaki dualizme astrolojik olayların egemen olduğunu gösterir. Kaldı ki, bizim burada konu edindiğimiz Thraetaona -Azhi Dahaka çatışması bu temeldedir...

Gerek Babilliler, gerekse Aryanlar arasında yeralan eski mitolojik bir çatışmanın (ışık tanrısı-ejderha çatışması), dualizmin kaynağı olduğu biçimindeki açıklama genellikle benimsenmiştir (10). Bu çatışma, ışık/gök/güneş/fırtına tanrıları ile ejderhalar arasında geçen ve eski uygarlıkların hemen hemen hepsinin mitolojisinde bulunur. Aynı temaya, Yakın Doğu'nun monoteist dinle-

rinde de *Tanrı*(iyilik tanrısı)-*Şeytan* (kötülük tanrısı) çatışması biçiminde rastlamaktayız. Monoteist dinlerde, yılanın şeytanı simgelemesi, aynı inancın ürünüdür.

IŞIK TANRISI-EJDERHA SAVAŞIMI

Biz ilk olarak, ilgili söylencelerdeki ortak temaları sunmak istiyoruz: Ejderha-ışık tanrısı savaşımında, bir, iyiliği simgeleyen ışık tanrısının silahı, yıldırım ve şimşeklerdir; iki, eğer ışık tanrısı ejderhayı öldürmese ya da bir dağa hapsetmese, ejderha tüm dünyayı hükmü altına alacaktır; üç, sonunda ışık tanrısı, karanlığın ve kötülüğün simgesi olan ejderhayı (ya da kötülük tanrısını) yener (*). Yenilen ejderha, ya öldürülmüştür ya da bir dağa hapsedilmiştir. Nitekim Avesta'da, Azhi Dahaka'nın Thraetaona tarafından Demavend Dağında bir mağaraya hapsedildiği yazılıdır. *"Halk, zincire vurulan bu zalimin yaşadığına hâlâ inanır. Gûya zaman zaman dağın içinden işitilen boğuk gürültüler, onun iniltileri ve yer yer kaya yarıklarından ve menbalardan fışkırmakta olan buhar ve dumanlar da, onun soluklarıdır. Bunlardan açıkça anlaşılıyor ki, Demavend'in volkanik bünyesi menkıbeler teşekkülüne esas olmuştur."* [11]

Grek mitolojisindeki tanrı *Zeus* ile ejder *Typhon* arasındaki kavganın sonu da benzeri bir anlatımla noktalanır. Buna göre Zeus, Etna Dağı'nı ejder Typhon'un üzerine fırlatmış, Typhon da bu dağın altında kalmıştır. Etna Dağı'nın yanardağ olması, bu yöre halkınca da aynı biçimde yorumlanmaktadır. Burada, Azhi Dahaka ile ejder Typhon'u karşılaştırmak istiyoruz. Onun için, Hesiodos'un *Theogoniası*'na gözatmak gerikiyor:

(*) Mitolojide, ejderhalar ile savaşan tanrılar, ışık, güneş, gök ya da fırtına tanrılarıdır. Ancak, biz burada genel olarak *"ışık tanrısı"* deyimini kullandık

E.G.Browne, Demavend Dağında bir mağaraya hapsedilen Dahhak'ı, bu yönüyle Greklerin Prometheusu'na benzetir (Browne, *A Literary History of Persia*, Vol.I, Cambridge, 1956, s.115)

"Ama Zeus Titanları kovunca gökten
Ana toprak son oğlu Typhon'u doğurdu
Sevişip Tartaros'la, altın Aphrodite yüzünden.
Zor işler için yaratılmıştır kolları,
Ayakları yorulmak bilmez bu yaman tanrının,
Yüz yılan başı yükselir omuzlarından
Çıkarıp korkunç kara dillerini,
Bu ejder kafasındaki gözler de
Ateş alev saçar kara kaşları altından,
Sesler yükselir bu korkunç başlardan.
Akılları donduran türlü türlü sesler:
Kimi zaman yalnız tanrıların
Anlayacağı seslerdir bunlar,
Kimi zaman azgın bir boğanın böğürtüsü,
Kimi zaman amansız bir aslanın kükremesi,
Kimi zaman dağlarda yankılanan ıslık.
Az kalsın bir kıyamet kopacaktı o gün,
Typhon kralı olacaktı ölümlü ve ölümsüzlerin;
Ama tanrılar ve insanlar babası Zeus,
Keskin görüşüyle farkına vardı onun,
Birden gürledi olanca öfkesiyle,
Yeryerinden oynayıp sarıldı.
İnledi kat kat gökler ve denizler,
Okeanos'un suları ve yeraltı kaynakları.
Koca Olympos titredi ayakları altında
Savaşa kalkan tanrılar kralının.
Dağ taş da inledi onunla birlikte,
Bir yangın sardı menekşe renkli suları.
Bir yandan gök gürültüsü ve şimşekler,
Bir yandan ejderhanın saldığı alevler,
Bir yandan azgın rüzgârlar ve yıldırımlar.
Kaynıyordu yer gök deniz baştan başa,
Dört bir yandan kıyılara yükseliyordu
Ölümsüzlerin ittiği dağ gibi dalgalar;
Bir depremdir başlıyordu önü alınmaz,

Ürpertiler içindeydi Hades bile,
Yokluk ülkesinde ölülerin sultanı
Ve Titanlar, yerin altında Kronos'la birlikte
Sarsılıp belalı savaşın gümbürtüsünden.
Zeus toparlanıp var gücünü, hışmını,
Yakalayıp şimşeklerini, yıldırımlarını
Dikildi Olympos'un başına ve vurdu!
Birden ateşe boğdu, çepeçevre
Korkunç canavarın inanılmaz başlarını.
Yediği kamçıyla duraklayan Typhon
Yıkıldı yere, kolu kanadı kırılarak
Ve Toprak Ana inledi inim inim.
Bir alev fışkırdı yıldırım yiyen devden,
Yükseldi sarp, kara vadilerinden yukarı
Dibine düştüğü Etna dağının
Geniş bir ağızdan yanıyordu koca toprak
Aklı durduran dumanlar salarak,
Eriyordu toprak nasıl erirse kalay
Kızdırılan delikli potanın dibinde,
Nasıl erirse en zor eriyen demir
Bir dağ koyağında ateşle kemirilince,
Düşünce tanrılar ocağına Hephaistos'un
Öyle eriyordu toprak ateş alev içinde.
Zeus'un öfkesiyle böyle atıldı Typhon
Yerin dibindeki koca Tartaros'a." (12) (abç)

Buradaki ilk ortak özellik, Typhon ile sonradan kişileştirilen Dahhak'ın omuzlarından yılan başları çıkmasıdır. Üç başlı olarak tasvir edilen Azhi Dahaka, kişileştirildiğinde, bu üç baştan ikisi olduğu gibi kalmış, bunların da kral Dahhak'ın omuzlarından çıkan yılan başları olduğuna inanılmıştır.

İkinci ortak motif ise, gerek Azhi Dahaka, gerekse Typhon, öldürülmeseler tüm dünyaya hükmedeceklerdir. Ancak, her ikisi de bir dağa hapsedilir. Gerçi, Typhon'un hapsedilmesi olayı biraz daha farklıdır; ama, temelde aynı motifin bir uzantısıdır. Mi-

tolojiye göre, Azhi Dahaka'nın egemenliği bin yıl sürmüştür, yani Typhon'a göre daha şanslıdır...

Son olarak, Etna ya da herhangi bir volkanik dağın içinde çalıştığı söylenen Greklerin *Demirci Tanrısı Hephaistos*'a değinmek istiyoruz. Hephaistos, Grek Mitolojisinin demirci tanrısıdır. Tanrı Zeus ile Hera'nın oğludur. Topal ve çirkin olmasına rağmen, güzellik ve aşk tanrıçası Aphrodite ile evlenir (Doğrusu şanslı bir emekçiymiş). Bizim için önemli olan nokta, Hephaistos'un Tanrı Zeus'a yardımcı olmasıdır. Çünkü, Zeus'un silahları olan yıldırım ve şimşeklerin üreticisi odur. Newroz Söylencesine sonradan dahil olan Kawa da bir demirciydi. Avesta'da Kawa geçmezken, Newroz'un sonraki varyantlarında, kral Dahhak'ı öldüren kişi olarak geçer. Kawa'nın kimliği konusunda fazlaca bir görüş olmamakla birlikte, bizce, Avesta'da geçen efsanevî kral *Kava Huçrava*'dan başkası olamaz. Kava Huçrava ise Pers kralı *Büyük Kuraş*'tır. A.J.Carnoy, Kava Huçrava'nın prototipinin Hint Mitolojisinde tanrı İndra'ya yardım eden *Susravas* olduğunu söyler (13). Bu bakımdan, Hephaistos ile Susravas'ın bu rolleri arasında bir benzerlik kurulabilir: Her ikisi de, ışık tanrıları olan Zeus ve İndra'ya yardım etmişlerdir. Kaldı ki Demirci Kawa, Fars Literatüründe Feridun'a (Thraetaona) yardım eden bir rol üstlenmiştir. Bu benzerliği ya da bu paralelliği şöylece şematize edebiliriz:

		Hint Mitolojisi	Pers Mitolojisi	Grek Mitolojisi
Işık Tanrısı	:	İndra	Feridun (Thraetaona)	Zeus
Ejderha	:	Vrtra	Dahhak (Azhi Dahaka)	Typhon
Yardımcı	:	Susravas	Demirci Kawa (Bizce, Kava Huçrava)	Demirci Hephaistos

Kısacası Kuraş, bir yandan Avesta'da geçen efsanevî kral

Kava Huçrava'ya, bir yandan da Demirci Kawa adlı mitolojik kahramana denk düşüyor. Konuya ilişkin ayrıntılı açıklamalarımızı, daha sonraya bırakmakla birlikte, burada yalnızca şunları belirtme gereğini duyuyorum: Kuraş'ın Kava Huçrava'dan başkası olamayacağı konusunda, çok önceleri özellikle Herzfeld ısrarla durmuştur (14). Diğer yandan, Kuraş'ın Demirci Kawa ile birçok yönden benzerlik gösterdiğini ve hatta, iki kahramanın bir olduğunu da, ilk kez George Hüsing öne sürmüştür (15).

Tekrar çatışma temasına dönecek olursak, demin de belirttiğimiz gibi, eski dinlerin hemen hemen tümünde bu kavgaya rastlanır. Nitekim Hititlerde, *Fırtına tanrısı* ile *yılan İlluyanka*'nın kapışmasına tanık oluruz. Bert De Vries, bu temanın, Yakın Doğu Literatürünün tümünde yaygın olduğuna değinerek, *Marduk* ile *Tiamat*, *Baal* ile *Yanı*, *Yahovah* ile *Rahab*, *Leviathan*, ve *Tannin*, *Zeus* ile *Typhon* arasındaki savaşımı örnek gösterir (16)(*). Vries'e göre, Hititlerin mitolojiye ilişkin belgeleri, Hurri, Filistin, Babil ve hatta belki de, Anadolu'nun yerli söylenceleri ile birlikte Hint söylencelerini de içermekteydi(17). Vries'in sözünü ettiği örneklere, Hint Mitolojisindeki *İndra* ile ejder *Vrtra*, *Trita* ile *Viçvarupa*, İran Mitolojisinde ise, *Keresaspa* ile *Azhi Srvara*'yı eklemek gerek.

Kuzey Cermenlere göre, dünya bir daire şeklinde olup, çevresi sularla çevriliydi; onun çevresinde de bir uçurum vardı. Bu suyun içinde, dünyayı birkaç kez çevreleyen *Midgard yılanı* yaşıyordu. Tanrı *Thor*, Midgard yılanını öldürmeye çalışmış; ama, daha çekicini fırlatmaya fırsat bulamadan, yılan derhal denize dalıp kaybolmuştur. Cermenlere göre, Midgard yılanı artık kıyamete kadar orada kalacaktır(18). İslam dünyasında, bununla yakınlık kurulabilecek bir inanç var: Buna göre, İslam dünyasında, denizlerin altında ateş, en altında da *Falak* adlı bir yılanın varlığına

(*) Leviathan, Kutsal Kitap'ta da yeralır: *"O gün rab, Leviathan'ı, tez kaçan o yılanı ve Leviathan'ı, dolambaç giden o yılanı, çetin ve iri ve zorlu kılıcı ile yoklayacak; ve denizde olan o canavarı öldürecek."* (İşaya, Bap 27).

inanılmaktadır. Falak, *Allah*'tan korkmasa, üstündeki herşeyi yutacak güçtedir. Ancak Allah, onun karnına cehennemi sokmuştur (19). Görüldüğü üzere, sözkonusu inançta da *iyi* (Allah)-*kötü* (Falak) uzlaşmazlığı vardır. Yine, Falak'ın yeraltına hapsedilmesi, bir başka ortak özelliktir.

Kısacası mitolojide, ejderlerin ve yılanların yeri, oldukça geniş ve önemlidir. Çinlilerden tutun da Mayalara kadar, hemen hemen tüm uygarlıkların inanç sistemlerinde, ejderler şu ya da bu biçimde karşımıza çıkar: Greklerde, tanrı *Apollo* ile *Python* ve *Perseus* ile *Medusa;* Hıristiyanlarda *Saint George,* İranlılar'da ise, *Zaloğlu Rüstem* ile ejderhalar arasandaki savaşımlar, yukarıda açıkladığımız temanın, mini boyutta birer temsilcileridir(*).

İmdi, Evliya Çelebi'nin naklettiği söylencelerden birini, konumuz açısından önemli bulduğumuz için aktaracağız. Söylence, Süphan Dağı'na ilişkin. Evliya Çelebi diyor ki: "........*Van deryasının kuzeyinde (Adilcevaz) kalesi yolundaki Sübhan dağında hâlâ mahpus durup kırk elli senede bir ses duyulur, yetmiş seksen senede bir kere beş on gün kadar Sübhan kayasından kuyruğunu çıkarır bir yedi başlı ejder, o asırda fırsat bulup bütün Nemrudluları yiyerek, Allah'ın emriyle yine Sübhan dağındaki mağarasına girip mahpus kalmıştır.*" (20) (**). Evliya'nın dediklerine bakılacak olursa, bu ejderhanın da bir dağda belirdiği görülür. Nedeni de, başlangıçta yanardağların ejderha öykülerine uygun

---

(*) Python, bir yılan türü olarak da bilinirken, Medusa ise, Grek mitolojisinde korkunç yaratıklar olan Gorgonların en ünlüsüdür. Gorgonlar yılan saçlı kadın yaratıklardır. Bunlardan, *Stheno* ve *Euryale* adlı Gorgonların ölümsüz, Medusa'nın ölümlü olduğuna inanılır. Nitekim Medusa, Perseus tarafından öldürülmüştür. Yukarıda sözünü ettiğimiz çatışmalar, bize, Hz.Ali'nin yeraltındaki bir halkı ejderden kurtardığı inancını anımsatıyor.

(**) E.Çelebi'nin naklettiği bir diğer söylence ise, Mardin Kalesi'ne ilişkindir. O'na göre Mardin adı, bu söylenceye bağlı olarak ortaya çıkmıştır: *Mar*(yılan) *-din* (kasaba, köy). Bu çözümlemenin popüler etimoloji olduğu açıktır.

zemin olması, bunun devamı olarak da, başlıbaşına dağların ejderha mekanı sayılması olabilir. Cyrus H.Gordon, dağlarda yaşayan ejderhaların altın koruyuculuğunu yapmalarını, Hint-Avrupa Epiklerinde varolan ortak bir motif olduğunu söyler [21] Yukarıdaki söylencedeki yedi başlı tanımlaması da, sayı mistisizminden kaynaklanır. *"Yedi başlı", "yetmişyedi sülâle", "kırk gün kırk gece"* vb tanımlamalar, sayı mistisizmi ile ilgili olup, sayıların halk tarafından fetişleştirilmesinden ileri gelir. Ejderhanın, *"Allah korkusu"*ndan dolayı kendisini mağaraya hapsetmesi ortak motiflerden biridir...

EJDERHA İNANCI NEREDEN KAYNAKLANMIŞTIR?

Başından beri irdelediğimiz her konuda olduğu gibi, bu konu üzerine de kafa yorulmuş, o arada çok ilginç savlar da öne sürülmüştür. Sözgelimi, Erich Von Daniken kendi üslubuna yakışır bir biçimde şu yorumu ortaya koymuştur: *"Peki ama yılanlar, yaratılış tarihinde neden bu denli önemli bir yer tutmuştu?*

İlk atalarmızın, bir şeyi ancak o zamanki akıllarıyla kavrayabildikleri bilimsel tezine uyarak, çok yalın bir derinlik psikolojisi uygulamak isterim.

İlk atalarımız, hiç alışılmamış büyük bir kuş gördüklerinde, onu yine kuş olarak tanımlarlardı, çünkü az da olsa kelime dağarcıklarında böyle bir kavram vardı. Ama gökyüzünde birdenbire beliren, hiç görmedikleri bir şeyi, o şey hakkında bir kavramları olmadan ya da o sözcüklerden yoksunken nasıl tanımlayabiliyorlardı? Yabancı astronotlar dünyamıza indiklerinde herhalde aşırı titizlik göstermemişlerdi. Belki de birçok seyirci iniş sırasında isabet almış ya da kalkış sırasında roketlerin itici gücüyle yok olmuşlardı. Bu tür bir olaya tanık olan birinin, gerekli tanımları yapabilmesi için, oldukça zengin bir teknik kelime hazinesine sahip olması gerekir!

Bilinmeyen parlak bir şey indi ya da kalktı; ama kuş değildi. O halde tanıklar, olayı bildikleri kavramlarla 'bir canavar gibi' ya da 'kocaman, parlayan bir kuş' gibi 'ya da tamamen

anlaşılmazlıktan kurtulmak için 'alev kusan bir yılan gibi' anlatacaklardı. Gördüklerinin şaşkınlığından kurtulamayan babalar çocuklarına, çocuklar da çocuklarına yüzyıllar, binyıllar boyu korkunç canavarları ya da yılanları söylediler. Bu anlatmalar giderek canavar ve yılanların efsanelere yerleşmesini sağlamıştır.

Ekvator ve Peru'nun altındaki tünellerde bulunan altın levhalarda ve Rahip Crespi'nin hazineleri üzerinde de sayısız yılanlar, pramitlere tırmanırken, ateş saçarak gökyüzünde yüzerken, tanrıların başları üzerinde yatarken görülmektedirler. Sözü edilen yerlerin hiçbirinde yılanlar, insanların bildiği gibi, otlar arasında çöreklenmiş, ağaçlardan asılırken, bir fareyi midesine indirirken ya da çamurda bocalarken görülmemektedir. Görüntülerin birer simgesi olarak durmaktadır. (22)

Daniken, bir başka yapıtında aynı sonuca ulaşır: *"Uluslararası ejderha motifi birçok tartışmaya neden olmuştur. Acaba her yerde bilinen, tüm toplumlarda ortak bir dinazorun, dev bir sürüngenin anısı mı mevcuttur? Çok düşük bir olasılık. Tüm dinazorlar bundan 64 milyon yıl önce ölmüştür. Dolayısıyla hiçbir insan onları görmüş olamaz. Bu dev sürüngen neden ve nasıl uçarak ateş kusabilir? Bayan Profesör Saenger-Bredt, ejderha sembolünün 'gökteki samanyolunun görünüşünden' kaynaklanmış olup olamayacağını soruyor. Tüm 'gökyılanı' sembolleri, yaradılış efsanesindeki ejderhalar bununla mı ilgilidir?"* (23) Maya toplumunun gök incelemelerinde farkettikleri zararsız samanyolunun, dillerinde başka bir karşılığı olduğunu söyleyen Daniken soruya olumsuz yanıt verir.

Bize kalırsa, Profesör Saenger-Bredt'in sorusunu olumlu yanıtlamak gerekir. Ama, bunun nedenlerini açıklamadan önce bir iki sava daha gözatalım:

Carl Sagan, *Cennetin Ejderleri* adlı yapıtında şu soruları sormaktadır: *"Birkaç milyon yıl önceki ejderlerin (ejderha benzeri yaratıkların yn), bizim atalarımız için sorun olmaları mümkün müdür ve bunların neden oldukları dehşet ve ölümler insan zekâsının evrimine yardımcı olmuş mudur? Yoksa yılan mecazı,*

neokorteksin daha sonra olan evriminde beynimizin saldırgan ve töresel sürüngen bölümlerinin kullanışını mı simgelemektedir?" (24) Sagan, kısaca R-komplexi dediği sürüngen (Reptil) kompleksinin insan rüyalarında işlevini sürdürüğünü söyler ve ejderlerin rüyalarda tıslayarak ortalığı alt-üst edişini, dinazorlarınsa gümbürdemelerini buna bağlar.(25) Aslında, samanyolunun ya da ayın ejderhayla simgelenmesinde rüyaların bir dereceye kadar rol oynadığı düşünülebilir; ama, R-komplexinin böyle bir imge yaratacağı konusunda emin değiliz. Yalnız, primitif mentalitenin başta rüyaların ve imgeleme ufkunun sınırlarını belirlediği, R-komplexinin de bu sınır içinde bulunduğu gerçeğinden hareketle, binde bir de olsa bu ilişkiyi kabul edilebilir buluyorum.

J.Augusta ise, *Tarihöncesi Deniz Canavarları* (Prehistoric Sea Monsters) adlı yapıtında, *"İki kanatlı ejderha"*ları, tarih öncesi deniz yaratıklarından olan uzun boyunlu, küçük başlı ve kısa bedenli *Plesiosaurus*'a benzetmektedir. O'na göre, doğal bilimlerde fantazinin büyük bir rol oynadığı, halkın, ejderha, dev ve diğer korkunç figürlerin varlığına kesinlikle inandığı zamanlara geri gittiğimizi farzettiğimizde, Plessiosaurus iskeletinin bir ejderha iskeleti sayılmış olduğuna şaşmayabiliriz (26). Belki Augusta'nın belirttiği, denizcilerin anlattıkları ejderha öykülerinde büyük deniz yılanlarının payı olduğu düşüncesine katılabiliriz; ama yukarıdaki görüşlere değil...

Şimdi, Saenger-Bredt'in sorusunu neden olumlu yanıtlamamız gerektiğine dönüyoruz. İlk olarak, ejderha-ışık tanrısı savaşımına konu olan kozmogonik söylencelerin yeni yıl festivalleriyle ilişkili olmasının, en azından temanın astrolojik orijinaliteye yorumlanabileceğini söylemek istiyorum. Kaldı ki Eski Doğu'da mitoloji, asıl anlamıyla, doğal olayların tasvirinden ve örneğin gökte yıldızların ve özellikle ayın ve daha sonra güneşin evrelerini, olacak şeylere yormaktan ibaretti. En önemlisi, kimi çağdaş mitoloji uzmanlarının, bütün mitolojinin bir tek asal mitten çıktığını ve bu asal mitin ise, yalnız göğün ve özellikle ayın gözlemlerinden doğduğunu savunmalarıdır (27).

Ejderha sözcüklerinin, birçok dilde astrolojik anlamları da

içermesi, konuya renk katmaktadır. Sözgelimi, *The Oxford Dictionary*'nin *dragon* (ejderha) maddesine baktığımızda, sözcüğün bir anlamının da astrolojiyle ilgili olduğunu görmekteyiz. Sözlüğe göre; dragon'un sekizinci anlamı şöyle: a- Kuzey takım yıldızı, b- Ekliptiğin güneyine düşen ay yolunun bölümü, c- Parlak bir takım yıldızıyla bir göktaşına ait olan [28]. Bu bağlamda, Çin Mitolojisinden şu örneği verirsek, bizim de katıldığımız sav iyice netleşir. Çinlilerde, *güneş tanrısı Tung Chun*, aydınlığın ve iyiliğin sembolü olarak ve de ok atabilen cesur bir savaşçı olarak düşünülmüştür. Tung Chun, karanlığın ve kötülüğün simgesi olan *Tien Lang yıldızına* ok atar ve onu kaçırır [29].

Ejderhaların yalnızca samanyolundan ya da yıldızlardan kaynaklandığını kabul etmemek gerekir. Zira, bazı ülkelerde ayın bir ejderha olduğuna inanılmıştır. O nedenle, ay tutulmaları da aynı toplumlar tarafından, yılanın (ay) deri değiştirmesine yorulmuştur.

Kanımca, yıldızlar ya da yıldız kümeleri, geceleri ortaya çıkmaları nedeniyle, mitolojide karanlığı ve dolayısıyla da kötülüğü simgelemişlerdir. İmdi burada, L.A.Waddell'in İngilizce dragon (ejderha) sözcüğüne ilişkin yaptığı etimolojik çözümlemeyi anmak istiyoruz. Waddell, sözcüğün Sumerce'de *"karanlık"* anlamına gelen *dara/dırı/dırıg/dır* sözcüklerine kadar uzandığı kanısındadır [30](*). Ejderlerin uçmasını ve ateş

(*) Waddell, Akkadca *adaru* (karanlık olma), Sanskritçe *an-dhera* (karanlık), Eski İngilizce *deork* ve İng.*dark* (karanlık) sözcüklerine de değinir. Ancak Waddell, Kürtçe *thari*(karanlık) sözcüğünü unutmuştur. Bu konuda, Abodph Pictet ise, daha farklı bir sav öne sürmüştür. O'na göre *dragon* sözcüğü, Sanskritçedeki *drgvish* (oeil-poison), *drkçruti* ve drkkarna (oreille) sözcükleriyle ilişkilidir. İrlanda dilinde bile, kertenkele, yılan ve göz anlamına gelen *dearc* sözcüğü, bu ilişkinin bir parçasıdır. İrlanda dilinde *dearch-luachra*, parlak göz anlamındayken, *dearc-bhallac* ise, benekli yılanı tanımlar. Pictet, Litvanya dilindeki *drezas* (engerek yılanı, kertenkele) sözcüğünün ise, Sanskritçe *dirgha* (uzun)'ya dayandığını öne sürer (Pictet, *les Origines Indo-Europeennes ou les Aryans Primitifs*, Paris,?, Tome II,s.633-4). Hamen belirtelim, bu sözcük (dirgha), Kürtçe'de de *drej*(uzun) olarak geçer. Sanırım, orijinali Hititçe'ye kadar uzanıyor. Hititçe *dalugi*/uzun), *talukes*/uzamak, *dalugni*/uzatmak (DRG-DLG-

püskürmesini ise, halen halk arasında, *"yıldız kayması"* olarak bilinen meteor düşmelerine yorabiliriz. Nitekim Jobes, aynı sonuca varmıştır. Jobes'a göre, mitolojide *ejderha uçuşu*, meteordan başka birşey olamaz (31).

Anımsadığım kadarıyla, kozmogonik mitlerden birinde, evrenin bir ejderhanın parçalanmasından oluştuğu anlatılıyordu. Türk dilinde bile, *evren* sözcüğünün ejderha anlamına da gelmesi, bu tür inançların etkisi olmalıdır. Sanırız, günışığının ortaya çıkmasıyla birlikte yıldızların kaybolması, bu temaya hizmet etmiştir. Diğer önemli bir nokta da şu: Birçok dilde, tanrı anlamına gelen sözcükler, *ışık, gök* ya da *güneş* anlamındaki sözcüklerle ilişkilidir.

Kimi ülkelerde yılan ve ejder kültü, yalnızca astrolojiyle bağıntılı görülemez. Örneğin Hindistan... Mısır da, Hindistan kadar olmasa da yılan nüfusunun çok olduğu bir yerdir. Ama Hindistan'da, kobraları flütle oynatan Hindulardan tutun da, Hint söylencelerine kadar birçok alan, yılan kültünün etkisini taşır. Yine de, Hint ejderlerinin bile daha çok astrolojiyle ilgili olduğu açıktır.

Özetlemek gerekirse, sözkonusu tanrıların (ışık), ejderhaları (karanlık) yenmeleri, astrolojik olayların simgeleştirilmesidir. Bunu da, örnekler yoluyla noktalamak istiyoruz. Frazer, *Apollo* ve *Python* ile *Saint George* ve *Ejderha* söylencelerinin, yazın kış üzerindeki zaferini simgelediği biçiminde yorumlandığını belirtir (32). Plunket ise, Hint mitolojisinde ejder Vrtra'yı öldüren İndra'nın, aslında yaz solstizinin kişileştirilmesi olduğunu söyler (33). Greklerdeki yılan saçlı Medusa'nın bir yıldız kümesiyle özdeş tutulduğu da öne sürülmüştür (34).

TLK) değişimi var)... Bugün, Batı dillerinde uzun anlamına gelen *dolicho* sözcüğü de bunun bir türevidir. *Dolichocephalic*, aynı dillerde uzun kafalı anlamında kullanılıyor. Hilaire de Barenton ise, dragon sözcüğünü daha farklı biçimde çözümler: *"dra dar, coq - ge,ki, serpent -u, un, pretrê-roi"*...(Barenton, *L' Origine des Langues des Religions et des Peuples.* Tome I, Paris, 1933,s.484).

IŞIK TANRISININ ZAFERİ VE YENİ YILIN BAŞLANGICI

Işık tanrılarıyla ejderhalar arasındaki savaşımı konu edinen söylencelerle, yeni yıl festivalleri arasında da bir bağlantı buluyoruz. Nedeni de, Eski Çağda astrolojik olayların mitolojiye kaynaklık etmesi ve ejder öldürülüşü motifinin astrolojiden kaynaklanmasıdır.

Gertrude Jobes, *"ejder öldüren"* kahramanın halk literatüründe popüler bir kahraman olduğundan sözeder ve kahramanın (güneş) ejderhayı (karanlık, kuraklık, volkan, vs) öldürüşünün bir genç kızı kurtarma (şafak, bereketli ilkbahar) anlamına geldiğini vurgular [(35)]. Ejderha, mitolojide karanlığı, kuraklığı, kötülüğü, zorbalığı, kışı, soğuğu, cehaleti simgelemektedir. Işık ya da ışık tanrısı ise, aydınlığı, bereketi, iyiliği, dürüstlüğü, ilkbaharı/yazı, sıcağı ve bilgeliği simgeler. Bu bakımdan, bu tür yorumlara katılmamak elde değil. Şimdi örneklerimize geçiyoruz.

Hititler, yeni yıl festivalleri olan *Purulliyas*'ı, Fırtına Tanrısının Yılan İlluyanka'yı öldürmesiyle bağlantılı olarak ilkbaharda kutlarlardı. Hititlerin, Purulliyas'ı 21 Mart'ta kutladığından eminiz. Çünkü araştırmacılar, Purulliyas'ın, Babilonya Yaradılış Destanında kutlanan ve ejder Tiamat'ın öldürülüşünü konu alan Akitu Festivaliyle bağlantılı olduğunda hemfikirlerdir[(36)]. Kaldı ki kimi araştırmacılarca, Purulliyas'ın ilkbahar ekinoksunda (21 Mart) kutlandığı açıkça belirtilir[(37)].

Babillilerde ise, ejder Tiamat'ı öldüren tanrı Marduk adına kutlanan ve bir anlamda Babil'in Newroz'u sayabileceğimiz *Akitu Festivali*nin de 21 Mart'a denk düşmesi, sözkonusu ortak orijinin bir sonucudur. Erich Fromm haklı olarak, Babil Yaradılış Destanı olan *Enuma Eliş*'te, diğer tanrıların yardımıyla tanrı Marduk'un dişi ejder Tiamat'ı öldürüşünü, ataerkilliğin anaerkilliği alt edişini anlattığı kanısındadır [(38)]. Mitolojide yılan tanrıçaların sıklığı ve kadının şeytanla aynı soydan geldiği düşüncesi, büyük bir olasılıkla bunun bir uzantısıdır. Anadolu'da varlığına inanılan *Şahmaran*, ve eskiden Ermenistan'da varlığına inanılan

Anoiş, dişi yılanlardır. İskitlerin büyük tanrıçası da, İskit sanatında yarı kadın yarı yılan biçiminde tasvir edilmiştir[39].

Hint Mitolojisinde, ejder Vrtra ile tanrı İndra arasındaki çatışma teması da yeni yıl festivaliyle bağlantılıdır. Özellikle Kuiper, İndra ile Vrtra arasındaki savaş üzerine merkezileşen mitolojikritüel senaryoların yeni yıl festivalini meydana getirdiğine inanmaya yönelten birçok nedenin bulunduğunu göstermiştir [40]. Diğer yandan, Rolf Stein, Tibetlilerin yeni yıldaki festivallerinde İran etkilerini gün ışığına çıkarmıştır [41]. Mircae Eliade, bu konuda *"Fakat bu, bütün senaryonun ödünç alındığı anlamına gelmez. Büyük ihtimalle, İran tesirleri, mevcut olan bazı unsurları takviye etmiştir"* demektedir [42].

Eski Mısır'da da aynı durum sözkonusu. Çünkü Eski Mısır'da, güneş tanrısı *Re* ile *yılan Apofis* arasındaki kavgaya rastlarız. *"İçinde Firavun'un düşmanlarına karşı bir sövgü (lânet) bulunan bir başka metinde, 'Onlar (yani kralın düşmanları) Yeni yılın sabahındaki yılan Apofis gibi olacaklardır' denmektedir."*[43]. O bakımdan, yılan Apofis'in de yeni yıl sabahı yenilgiye uğradığı, yani Apofis'in öldürülüşünün de yeni yıl festivaliyle bağlanılı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Newroz'un 21 Mart'ta kutlanmasının asıl anlamı budur. Sonraları söylenceye Demirci Kawa'nın da dahil olmasıyla, Newroz'un Demirci Kawa tarafından kral Dahhak'a karşı ayaklandığı güne rastladığı ve o günden bugüne kutlandığı sanılmıştır. Newroz, geçmişten günümüze birçok tarihsel zenginliği ulaştırmıştır. Ama artık Newroz, toplumsal şiddetin kötülere, zalimlere yöneldiği bir günü simgelemektedir.

Newroz'un taşıdığı bir diğer zenginlik de, doğanın baharla birlikte dirilmesi ve ilkbaharın, yazın, kış üzerinde egemen olmasıdır. S.A.Pallis ve E.O.James, buna işaret ederler. Pallis, Babillilerin Akitu Festivalinin, ilkbahar güneşinin (Marduk), kış güneşi (Nabu) üzerinde ya da ilkbaharın, yeryüzünü sel felâketiyle tehdit eden sular (Tiamat) üzerinde zafer kazanması anlamına geldiğini söylüyor [44]. James ise, Hint-Arilerin yeni yıl festivalinin (Newroz), Babillilerin Marduku'nda olduğu gibi, bir

ejder olan Azhi Dahaka'yla yapılan bir kavgaya bağlandığını, bunun da doğanın yaşamsal güçlerinin dirilişi anlamına geldiğini öne sürer(45). Newroz ölen-dirilen tanrı mitosuyla da ilişkilidir. Bunu az sonra göreceğiz.

Görüldüğü üzere, mitolojiye tarihsel bir süzgeçle bakılacak olursa, insanın doğaya karşı olan özgürleşme sürecinin, uygarlık öncesi (pre-civilization) dönemlerinde, kaynağını doğrudan doğruya doğadan alan, dolayısıyla daha doğal olan mitolojik temalar, insanın doğaya karşı daha çok özgür olmasıyla, yani doğanın daha çok insanlaşması ve uygarlıkla birlikte, az da olsa bu gizemliliğini yitirmiş, mitolojik varlıklar da o denli kişileştirilmiştir. Özellikle, bulunduğumuz *"çağdaş uygarlık"* denilen dönemde, günümüze kadar uzanabilmiş söylenceler, toplumsal içeriğe bürünebilmişlerdir. Bunların en somut örneği ise, Kürt Mitolojisinde yeralan Newroz Söylencesidir. Ancak yine de, ilkçağın mistik anlayışlarına rastlamamak olası değil. Nitekim, Yeni Babil İmparatorluğu döneminde kişileştirildiği benimsenen Azhi Dahaka, günümüzde bile omuzlarından yılanlar çıkan bir kral olarak tasvir edilir.

Son olarak bir noktanın altını çizmek istiyorum: Kimilerinin, Ninova'nın Medler tarafından zaptedildiği tarihin (MÖ 612) 21 Mart'a denk düştüğünü ve Newroz'un da bu olayla ilişkili olduğunu söylemeleri hatalıdır.

YAKIN DOĞU'NUN BAHAR FESTİVALLERİ ve NEWROZ

Yakın Doğu halklarının kutladığı bahar festivallerinin temelinde, aynı zamanda Sumerlerin Dumuzi Söylencesinin harcı da bulunur. *Dumuzi*, Sumerlerde canlılığı, yaşamı simgeleyen bir tanrıdır (*). Öyle ki söylenceye göre Dumuzi ölünce, daha doğrusu

(*) Dumuzi sözcüğü, Sumerce *damu*/oğul-zi ışık sözcüklerinden oluşur ve "ışığın oğlu" anlamına gelir. Kimileri de "doğruluğun oğlu" anlamında olduğunu belirtir. Sanırım bu, eski toplumlardan süregelen "ışık,

sevgilisi tanrıça *Iştar*'a küsüp yeraltına çekilince, doğa da küser dünyaya o da ölür. Ağaçlar, üzüntüsünden yapraklarını döker, havalar soğur ve hayvanlar kış uykusuna dalar. Ancak, halkın zorlaması üzerine, tanrıça Iştar Dumuzi'yle barışır ve onu yeraltından çıkarır. Dumuzi'nin yeryüzüne çıkmasıyla birlikte, doğa yine eski canlılığına kavuşur. Sanırım bu, ilkbaharın ortalarına ya da sonralarına rastlar. Stephen Herbert Langdon, Dumuzi (Tammuz)'nin astrolojide Koç burcuyla bir tutulduğunu söyler [46]. Bu bakımdan, Dumuzi'nin dirilişinin 21 Mart'a olan yakınlığını gözardı etmemeliyiz. Çünkü güneş, 21 Mart'ta koç burcuna girer. Günümüz burç fallarının koç burcuyla başlatılması (21 Mart), eskiden yeni yılın 21 Mart'ta kutlanışına dayanır.

Sumerlerin Dumuzi, diğer söylemiyle *Tammuz* Söylencesi, diğer uygarlıkları da etkilemiştir. Frigler'de *Attis*, Fenikelilerde ve Grekler'de *Adonis*, Eski Mısır'da ise *Osiris*, Dumuzi'ye denk düşmektedir. Bir döneme kadar Hititlerin *Telepinu* söylencesinin de bağlantılı olduğu düşünülmüştür. Çünkü: *"Efsaneye göre, Telipinu kaybolduğu zaman, ocakta odunlar sönüyor, tanrılar mabedde bunalıyor, hayvancıklar ağıllarda nefes alamıyorlardı. Koyun kuzusunu ve inek buzağını terkediyordu. Telipinu kaybolduğu zaman, kendisiyle beraber tarlaların mahsüllerini de alıp götürüyordu. Artık, arpa ve buğday yetişmiyor, büyük ve küçük hayvanlar, insanlar üremiyorlardı. Ağaçlar kuruyor, öyleki artık filiz vermiyorlar, otlaklar, kuruyor, kaynaklar çekiliyordu. Böyle bir felâket karşısında tanrılar*

---

güneş=doğruluk, dürüslük" inancının bir ürünüdür. Türkçe'deki *Temmuz* ve *Damızlık* sözcükleri bundan kaynaklanır.

Galip Çağırgan, varolan yeni belgelerin ışığında Iştar'ın misyonunun Dumuzi'yi kurtarmakla uzak yakın hiçbir ilişkisi olmadığının hemen hemen kesinleştiğini söyler. Destana göre Dumuzi, Iştar'ın cehenneme yapmış olduğu seyahatten sonra, Iştar'ın fidyesi olarak cehennem zebanileri olan *gulla* demonları tarafından zorla yeraltına götürülmüştür. (Galip Çağırgan, *Babil Takviminde Ululu Ayının Anlamı ve Bu Ayda Yapılan Törenler*, Ankara, 1986, TTK'na sunulan bildiriden ayrıbasım, s.174).

bile âciz kalıyor, Telipinu'yu aramaya başlıyorlar. Nihayet Güneş tanrısı, 'Git, yüksek dağları ara, vadileri, yamaçları, suların mavi derinliklerini ara!' emriyle kartalı gönderiyor, fakat kartal memleketi beyhude yere arıyor, 'Kudretli tanrı, Telipinu'yu bulamadım' diyerek geri dönüyor. Fırtına tanrısının araştırması da muvaffak olamıyor. Bunun üzerine Fırtına tanrısının zevcesi, arıyı gönderiyor. 'Onu bulursan, ellerini ayaklarını sok, buraya getir! Balmumuyla onu temizle. Onu temiz pak yap, bana getir! diyor. Nihayet Telipinu'yu arı buluyor ve hayat tekrardan normal şeklini alıyor." (47).

Biz, tekrar DumuziFestivaline dönecek olursak, önceklikle Dumuzi ayının hangi ay olduğunu belirlemeye çalışacağız. Ama işimiz oldukça güç. Çünkü konu üzerinde alanın otoriteleri bile mutabık değiller. Sözgelimi, *"Jerome'a göre Tammuz ayı, Mayıs ayına ya da Mayıs ve Haziran aylarının bir bölümüne denk düşmektedir. ....Arkadaşım W.Robertson Smith'in bana söylediğine göre, yöresel Süryani takvimlerinin farklılıkları nedeniyle Tammuz ayı, yaz ortasından sonbahara ya da farklı yerlerde, Haziran'dan Eylül'e kadar farklı zamanlarda başlamıştı. Prof. M.Jastrow'a göre Tammuz Festivali, hemen hemen yaz solstizinden önce kutlanmaktaydı."* (48). Friglerin Dumuzisi olan tanrı Attis ile ilgili kutlamalar ise, 15-27 Mart tarihleri arasında yapılmaktaydı. Hıristiyanlar arasında kutlanan Paskalya Şenliğinin, tanrı Attis'in diriliş şenliğiyle aynı temalı söylenceler olduğu ve hatta Paskalya'nın, bu ölen-dirilen tanrı söylenceleriyle buna ilişkin festivallerden kaynaklandığı açıktır. Zira Paskalya, İsa'nın yeniden dirilişinin kutlandığı bir şenliktir. Sanırım, Yezidîlerin *İda İsa*'ları da buna dayanır.

Tanrı Adonis ise, daha çok Suriye'de itibar görmekteydi (*). Özellikle kadınlar ona tapınır, adına saksılara çiçekler eker, özenle bakım gösterirlerdi. Sonbaharla birlikte, solan çiçeklerin ardından kadınlar yas tutar, ağlardı. Çünkü onlara göre, tanrı

(*) Adonis sözcüğü, Fenike dilinde *"efendi"* ya da *"efendimiz"* anlamlarına gelen *Adon*'a dayanır.

Adonis artık ölmüştür... Bu inancın, günümüz Kıbrıs Hıristiyanları ve Suriye'de sürdürüldüğü, *Saint George, Abu Rabah* gibi azizlerin Adonis'le bir tutulduğu söylenir(49).

Halikarnas Balıkçısı ise, sözünü ettiğimiz festivallerin halen Anadolu'nun kimi yörelerinde değişik biçimiyle kutlandığını belirtir: *"Tahtacılar ve onlar gibi Anadolu'nun bazen pek eski kabileleri, her ilkbaharda, köyün en yakışıklı delikanlısını giydirip kuşattıktan sonra, ev ev gezdirirlerdi. Bu delikanlı, Tammuz'un doğuşunu ve kadınlarca simgelenen Kybele ile kavuşmasını taklit ederdi. Bu delikanlıya **Damızlık** (abç) denilirdi. Bu söz Tammuzluk'tan gelmedir. Yani damızlık, ister insan ister hayvan olsun, Temmuz ve Attis'i temsil etmektedir."* (50).

Anlaşılacağı üzere ölen-dirilen tanrı mitosları, mevsimlerin dönüşümlerini, yani doğanın doğuşunu ve ölümünü simgelerler. Dolayısıyla, hepsi de özde aynı düşünceyi içerir. Newroz'un bir bahar festivali niteliği gözardı edilmezse, bu mitoslarla olan ilişkisi de kolaylıkla görülebilir. Zira, yeni yıl mitolojide, bir dönüşümü, bir doğuşu, özellikle yeniden dirilişi simgeler. Newroz ise, hem doğal hem de toplumsal dirilişi içermekte... Öyle olunca, Newroz'u, yani *"yenigün"*ü, bu söylencelerden arındırarak açıklamak, ondaki doğa dinamizmini yadsımak anlamına gelir. Kaldı ki birçok araştırmacı, sözkonusu ilişkiye değinmişdir. Hatta Orhan Hançerlioğlu, Adonis ve Attis kültünün bir devamı olarak, *"Nevruz"*un İran halklarınca *"Nevruz Sultan"* olarak kişileştirildiğini açıklar (51). Bir dönem Pers takviminde başgösteren düzensizliklere ilişkin olarak, Pers takvimini yeniden düzenleyerek, yeni yılı yine eskisi gibi *Fravartin* ayına alan Selçuklu Sultanı Celâlettin Melik Şah'ın, bu düzenlemelerini de gözardı etmemek gerekiyor. Çünkü, belki de *"Nevruz Sultan"* dedikleri kimse, Sultan Melikşah'tır. Kimi kaynaklarda, *Nevruz-i Sultanî* deyiminin, Sultan Melikşah'ın takvimindeki Nevrûz olarak açıklanması, kanımızı güçlendiriyor (52).

DUALİZM ÜZERİNE SON NOT

Sonuç olarak, Newroz'daki dualist yapı şu unsurları taşır: I)-Astrolojik dualizmi (Aydınlık-Karanlık), II)-Aryan halklarla Aryan olmayanlar arasındaki çatışmaları (Aryan halklar - Dahalar ve Babiller), III)-Doğanın dirilişi ve ölümünü (ölen-dirilen tanrı mitosu), IV)-Sınıf çatışmasını ve ezilen sınıfın egemen sınıfa karşı iktidar mücadelesi vermesini, V)-Sömürülen halkların bağımsızlık için sömürücülere karşı olan mücadelelerini...

Belkıs Mutlu ise, *"İran inançlarının temellerini üç ayrı bölümde toplamak mümkündür"* diyor veşunları sıralıyor [53].

I)- Asıl temeli oluşturan Hint-Avrupa tasavvurları,

II)- Bunların üstüne yerleşmiş Zerdüşt ilkeleri,

III)- Dışardan alınmış yabancı unsurlar, genel olarak Semitik'ti; ama, Mezopotamya, Yahudi ve Hıristiyan etkilerini getirmişlerdir...

NOTLAR

(1) Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, (Istanbul, 1970),s.256
(2) Rawlinson, *The Seven Great Manorchies....*, Vol.II,s.51
(3) Cahit Can, *Zerdüştçülük, Zerdüşt ve Hukuk (Avesta)*, AÜHF. Dergisi, 1968,C.XXV,sy. 1-2,s.275
(4) Ibid.Idem.
(5) Cemil Sena, *Zerdüşt*, FA,C.4, (Istanbul,1976),s.536
(6) İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeytan Ayetleri Söylencesi*, (Istanbul, 1989), s.158
(7) Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev.Mehmet Aydın, (Ankara, 1990),s.137-8
(8) Ibid.,s.139
(9) Ibid.,s.172
(10) A.J.Carnoy, *Zoroastrianism*, ERE, Vol.12.s.564
(11) M.Streck, *Demavend*, İA,C.3 s.520
(12) Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, *Hesiodos Eserleri ve Kaynakları*,

(Ankara, 1977) s.132-3

(13) Carnoy, *Iranian Mythology*, The Mythology of All Races, Vol.IV, (Boston, MDCCCCXVI), s.337

(14) Herzfeld, *The Persian Empire, Studies in Geography and Ethnograpy of the Ancient Near East*, (Wiesbaden, 1968),s.16

(15) George Hüsing, *Beitrage zur Kyros-Sage*, (Berlin, 1906)

(16) Bert De Vries, *The Style of Hittite Epic and Mythology*, (Michigan, 1967),s.154

(17) Ibid.,s.153

(18) Belkıs Mutlu, *Efsanelerin İzinde Yakın Doğu'dan Kuzey Avrupa'ya*, (Istanbul, 1968),s.192-4

(19) E.Diez, *Glaube und Welt des Islam*, (Stuttgart, 1941), s.61-2,akt. Gönül Öney, *Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri*, Belleten, XXXIV / 1120, 1969,s.190

(20) Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.5,(Istanbul,1970),s.116

(21) Cyrus H.Gordon,*Canaite Mythology*, Mythologies of the Ancient World, Edited by S.N.Kramer, (New York, 1961), s.202

(22) Daniken, *Tohum ve Evren*, çev.Sezai Yalçınkaya, (Istanbul, 1983),s.28-9

(23) Daniken, *Tanrıların Geldiği Gün*, çev. Merk Yayıncılık, (Istanbul, 1986), s.189-90

(24) Carl Sagan, *Cennetin Ejderleri*, çev.Kayhan Şentin, (Istanbul,1983), s.161

(25) Ibid., s.167

(26) J.Augusta, *Prehistoric Sea Monsters*, (London, 1964), s.33

(27) A.Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, (Istanbul, 1987), s.28

(28) *The Oxford Dictionary*, Vol.III, (Oxford, 1933), s.636

(29) Bülent Okay, *Çin Efsanelerinde Güneş*, Doğu Dilleri Dergisi, C.IV, (Ankara, 1985), s.162

(30) Waddell, *A Sumer-Aryan Dictionary*, Part I (A-F), (London, 1927), s.52

(31) G.Jobes, Part I, s.469

(32) James George Frazer, *The Dying God*, Part III of the Golden Bough, (London, 1930) s.107

(33) Plunket, s.74

(34) Stephen Langdon, *Tammuz and Ishtar*, (Oxford, 1914), s.164

(35) Jobes, Part I, s.469

(36) O.R.Gurney, *The Hittites*, (?,1966), s.181; Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alâeddin Şenel, (Ankara, 1991), s.116

(37) E.O.James, *The Ancient Gods*, (London, 1960), s.94
(38) Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, C.I, s.258
(39) Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, (London, 1958), s.86
(40) M.Eliade, s.176
(41) Ibid., s.178
(42) Ibid. Idem.
(43) Hooke, s.76
(44) Svend Aage Pallis, *The Babylonian Akitu Festival*, (Kobenhavn, 1926), s.8
(45) E.O.James, *Mythes et Rites dans le Proche-Orient Ancien*, (Paris, 1960), s.109-10; aynı yapıtın İngilizcesi için bkz. James, *Myth and Ritual in the Ancient Near East*, (London, 1958), s.111
(46) S.H.Langdon, s.54, dpnt. 5 ve s.162; Langdon, *Tammuz*, EB, Vol. 21, 1962, s.776
(47) Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, (Ankara, 1987), s.181-2
(48) Frazer, *Adonis, Attis, Osiris Studies in the History of Oriental Religion*, Part IV of the Golden Bough, (New York, 1961), s.10, dpnt.1
(49) Ibid, s.79
(50) Halikarnas Balıkçısı (C.Ş.Kabaağaçlı), *Anadolu Tanrıları*, baskıya hazırlayan: Şadan Gökovalı, (Ankara, 1985), s.119
(51) Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, (Istanbul, 1975), s.452
(52) Clement huart-Louis Delaporte, *L'Iran Antique, Elam et Perse et La Civilisation Iranienne*, (Paris, 1943), s.430; *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, (Istanbul, ?), s.950
(53) Belkıs Mutlu, s.162

KÜRT MİTOLOJİSİNDE DEMİRCİ KAWABAŞKALDIRISI VE KÜRTLERİN KÖKENİ ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

Kawa'nın, İran halklarının mitolojisinde, özellikle de Kürt Mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Çünkü Kawa, ezilenlerin dostudur Kürt Mitolojisinde. Direnendir, başkaldırandır. Ve Kawa, bir kurtarıcıdır. Öyle olduğu halde, üzülerek söylüyorum, bu mitolojik kahramanın kim olduğu, ne zaman yaşadığı ve hatta, böyle bir kahramanın tarih sahnesinde yeralıp almadığı yeterince sorgulanmamış, mitolojideki olay ve kahramanlar olduğu gibi benimsenmiştir. Kuşkusuz, söylencenin toplumsal yönü daha önemli ve etkileyicidir; ama bir de, söylenceyi Antik Çağdaki mistik anlayıştan arındırarak bilmek gerekiyor diye düşünüyorum.

Şimdi, burada konuyu derinleştirmeden, daha önce yazdıklarımıza bir gözatmak istiyoruz. Biz, orijinali Azhi Dahaka olarak geçen kral Dahhak'ın, Avesta'da şu üç misyonu taşıdığını açıklamış ve mitolojiye Demirci Kawa olarak geçen kahramanın kim olduğunu saptarken, her üç misyonu bir şifre olarak kullanacağımızı söylemiştik. Yineliyorum: Azhi Dahaka, Avesta'da şu üç misyonu taşımaktaydı:

Bir *ejderha* olarak Azhi Dahaka,
Babil ülkesi olarak Azhi Dahaka,
Zalim kral (Babil) Azhi Dahaka.

Pers kralı Kuraş'ın, her üç misyona karşı çıkan, onları yokeden bir karaktere sahip olduğu kanısındayız. O nedenle, Azhi Dahaka'nın bu üç misyonuna karşı Kuraş'ın karakterini ele alacağız.

I)- EJDER AZHİ DAHAKA'YA KARŞI KURAŞ

Anımsanacağı üzere, önceki bölümde, mitolojide varolan ışık tanrılarıyla ejderhalar arasındaki çatışmadan sözetmiştik. Burada ise, Kuraş'ın, Antik Doğu'da ejderhalarla savaşan ışık tanrılarıyla nasıl uyumlaştırıldığına değinmek istiyoruz: İlk olarak, Kuraş adının ne anlama geldiği konusunu açmak gerek. Eski dillere bakıldığında, Kuraş'ın *"güneş"* anlamını taşıdığı görülür. Bu ad, Babilce'de *Kuraş*, İbranice'de *Koreş*, Eski Farsça'da *Kuruş*, Grekçe'de ise *Kuros* biçimindedir. Sayce ise, bunun Anzanit bir sözcük olduğunu ve *"çoban"* anlamına geldiğini öne sürmüştür [1]. Harold Lamb, bu görüşe katılır [2]. Kitab-ı Mukaddes (Bible) de aynı anlamı atfetmiştir (İşaya, Bap 44). Oysa araştırmacıların çoğu, sözcüğün güneş anlamına geldiğini benimserler. Bunlardan biri de, Gertrude Jobes'tur [3]. Biz de aynı kanıdayız; ancak, George Hüsing'in belirttikleri, hiç de yabana atılır gibi değil. Hüsing, İran dillerinden olan Ossetçe ve Yeni Saka dilinde, *"demirci"* anlamına gelen *kurdaj* ve benzeri sözcüklerin Kuraş adı ile ilişkili olup olmadığını soruyor [4]. Kawa'nın demirci olduğu anımsandığında, sözkonusu sözcüğün anlam değeri artıyor. Ama, ileride açıklayacağımız üzere, Kawa'nın demirciliği farklı bir kökenden, mitolojide varolan ortak bir motiften geliyor. O nedenle bu uzak olasılığı idealize etmemeliyiz. Çünkü, bunu doğru olarak benimseyen biri, demir anlamına gelen Arapça *kûr* [5] ile Farsça *kurah/kûrah* (demir) [6] sözcükleriyle de savına destek arayabilir.

Kuraş'tan önce ve sonraki kimi kralların da aynı adı (Kuraş) taşıdığı gerçekliği, ilk bakışta, sözcüğün güneş anlamına gelişinin önemini azaltıyor. Ancak, Kuraş'ın Eski Yakın Doğu'nun hemen hemen tüm güneş/ışık tanrılarıyla bir tutulması dikkate değerdir. Bu bakımdan Kuraş, ejder öldüren bir kahraman tipiyle uyumlaştırılmıştır. Nitekim Hüsing, Kuraş tipi ile *"Tretana"* mitosu arasında bir ilişki olacağını söylemiş ve hatta *"Tretana"*nın bütünüyle Kuraş'a denk düştüğünü öne sürmüştür [7]. Yalnız, karıştırılmaması gereken nokta şu: Kuraş'ın Thraetaona ile ben-

zerlik göstermesi, Kuraş = Thraetaona (Feridun) anlamında ele alınmamalıdır. (Bu konuya, *Newroz'da Ateş Kültü ve Mitolojik Demirciler* bölümünde değineceğiz).

Diğer örnekleri sıralayacak olursak:

İlk olarak, Kuraş'ın doğum öyküsü ile kendisine İranlılarca inanılan tanrı *Mithra*'ya (Eski Hint tanrısı Mitra) ilişkin anlatımlar arasında bir ilişki olduğu söylenir (8). Yine bir zamanlar, Kuraş ile tanrı *Yahovah* ve *Hürmüz*'ün bir tutulduğunu görmekteyiz (9). Bunlar bir yana, Babillilerin baş tanrısı olan *Marduk* tarafından onore edilmesi, ayrıca altı çizilmesi gereken bir not oluyor. Nitekim, *Kuraş Silindiri* denilen çivi yazılı belgede, olay açıkça anlatılmıştır. *"Kâşifinin adına göre Rassam silindiri de denilen bu metin, asrımızın başlarından beri malûmdur ve birçok defa muhtelif Batı dillerine tercüme edilmiştir. Bu vesika, Babil'in Cyrus tarafından zaptından sonra mutaasıp Marduk taraftarı Babilli rahipler tarafından yazıldığı için, olaylar din açısından izah edilmekte ve Ay tanrısına tapan son Babil kralı Nabunid suçlanmaktadır. Arami asıllı olan Nabunid'in, başta Babillilerin baş tanrısı Marduk olmak üzere, Babil tanrılarını sevmediği, onların kültlerini ihmal ettiği ve kendi tanrısı Sin için Harran'da yeni mabedler yaptırması üzerine, Marduk'un gazaba geldiği ve kendisine yeni bir âdil kral aradığı ve nihayet 'Anşan kralı Cyrus'un adını söylediği ve onu cihan kralı ilân ettiği anlatıldıktan sonra, Cyrus'un kendi şehri Babil'e nasıl savaşsız girdiği ve Babillileri belâdan kurtardığı ve Marduk'un, kendisine tapmayan Nabunid'i Cyrus'un eline teslim ettiği... belirtilmektedir. Metinde, Babillilerin Cyrus'u bir kurtarıcı olarak sevinçle karşıladıkları bilhassa açıklandıktan sonra, ikinci kısımda Cyrus'un ağzından kimliği, soyu ve bir dost gibi girdiği Babil'de barış ilân ettiği, bunun üzerine o zamanki dünyada hüküm süren bütün kralların, hatta çadırda yaşayan (Nomad) kralların bile ona hediyeler getirerek baş eğdikleri bildirilmektedir."* (10) (*). Marduk'un bir güneş tanrısı olduğunu söylersek, bu tarihsel olayın an-

(*) Yukarıdaki alıntıda Kuraş adı İngilizce biçimiyle (Cyrus) geçmektedir.

lamı kolayca kavranabilir. Marduk adı, Sumerce *amar*(oğul) ve *utu*(güneş) sözcüklerinden oluşturulmuştur. Sumerce'de *Amarutu* (güneşin oğlu), Babilce'de ise *Marduk* biçiminde geçer.

Kuraş'ın, Mezopotamya'yı bütünüyle aldıktan sonra, kendisini Babil kralı, Marduk'u da, eskiden olduğu gibi Babil tanrısı ilân ettiği için (MÖ 20 Mart 538), Marduk tarafından onore edilmesi doğaldır.

Konuya devam ediyoruz. Kuraş'ın Vedalardaki *Vrtragna* (Vrtra'yı öldüren) ile kıyaslandığını da görmekteyiz. Vrtragna, mitolojide tanrı İndra'nın lakâbıdır. Tanrı İndra'ya bu lakâb, ejder Vrtra'yı öldürmesinden dolayı verilmiştir. Vrtragna ve Kuraş'ın, yiğitlik anlamında yaban domuzuyla simgelenmesi ve Vrtragna'nın MÖ VI. yüzyıldan itibaren Medya'da yerleşmiş bulunduğu olasılığını da gözardı etmezsek, Kuraş'ın ejder öldüren mitolojik bir kahramanla uyumlaştırıldığı sonucuna yine varabiliriz.(11) (*). Vrtragna/Vritrahan adı, az önce de belirttiğimiz gibi, *"Vrtra'yı öldüren"* anlamına gelir. İranlıların savaş ve zafer tanrısı olarak benimsedikleri *Verethraghna*, Vrtragna'nın bir varyantıdır. O bakımdan, Verethraghna'nın *"zafer"* anlamına geldiği söylenen *verethra-* ile açıklanması hatalıdır. Abidin İtil haklı olarak belirttiği üzere, verethra sözcüğünün, *"zafer"* anlamında olduğunu benimsersek, *gan/can* ve Modern Farsça'da *za-dan* (vurmak, öldürmek) sözcükleriyle birlikte, Verethragan *"zaferi öldüren"* gibi bir anlamsızlığı ve karmaşayı ifade eder(12).

Jobes, Verethraghna'nın, Azhi Dahaka'yı Demavend Dağı'nda hapsettiğini söylüyor (13). Ananikan da, Verethraghna'nın, Zerdüştiliğin koruyucu melekleri olan Fravaşilerin şefi

---

(*) L.H.Gray de, yaban domuzunun *(Varaza/Varaha)*, Verethraghna'yı simgeleyen kutsal bir hayvan olduğunu açıklar (L.H.Gray, *Names (Indo-European)*, ERE,Vol.9, s.164-5). Verthraghna, Sasaniler dönemi İranı'nın çok popüler bir tanrısıdır. Nitekim, bu hanedanın beş kralının adı da *Bahram* (Verthraghna)'dır. Behram ya da Bahram, aynı zamanda her ayın 20. gününe verilen bir addır.

olduğunu açıklar [14]. Verethraghna, Vrtragna ya da Vritrahan, Pehlevice'de *Bahram*'a dönüşmüş, Ermenilere ise, *Vahram* ya da *Vram* olarak geçmiştir [15]. Ermenilerin, onu Greklerin Demirci tanrısı Hephaistos ile bir tutmaları, Kuraş'la yakınlaştırmaya vesile olabilir [16]. Çünkü, demin Kuraş'ın Vrtragna ile benzeştiğine, her ikisinin de yaban domuzuyla simgelendiğine değinmiştik.

Verethragna adı, *Varagna* biçiminde de kaydolunur. O nedenle, Grek Mitolojisinde ejderha öldüren *Herakles/Hraklos* (Herkül)'un adı ile Varagna arasında bir ilişki olabileceği de düşünülmüştür[17]. Kaldı ki tarihçi Berossus da, onu İranlıların Herakles'i olarak anar[18].

Burada, Demirci Kawa ile Hephaistos arasındaki benzerliğe tekrar değinmeyeceğiz. Çünkü, önceki bölümde buna değinmiş ve bu paralelliği de şematize etmiştik. Yalnız, Hüsing'in diğer bir tespitinden sözedeceğiz. Zira Hüsing, Hephaistos ile Mitra'yı birbirine eşitliyor (Hephaistos=Mitra) [19]. Mary Boyce da, Mitra'nın gerek güneş, gerekse bir ateş tanrısı olarak Grekler arasında Hephaistos'la bir tutulduğunu belirtir [20]. Hemen Robertson'un söylediklerini düşünüyoruz. Az önce de söylemiştik, Robertson, Kuraş'ın doğum öyküsü ile Mitra'ya ilişkin anlatımlar arasında bir paralellik, bir ilişki olduğunu açıklar.

Son olarak da Farsların bir inancından sözedeceğiz. Bu inanca göre Kuraş, *"Persia"*ya uzunca bir zaman zarar veren *"Gavshed"* (Gavşid) adlı korkunç ejderhayı öldürmüş, bu olayın törenlerle anılması için de, görkemli bir *ateşgâh* yaptırmıştır [21].

Görülüyor ki Kuraş, Yakın Doğu'da nerede bir iyilik ya da ışık tanrısı varsa, onunla özdeş tutulmuş, bu bakımdan, tanrısal (divine) bir kişilikle, ejderha öldüren mitolojik kahraman tipiyle uyumlaştırılmıştır. Onun, güneş tanrılarıyla bir tutulmasının temel nedeni, "adaletli" bir yönetici olmasından kaynaklanır. Çünkü güneş, eski toplumlardan beri adaleti, bilgeliği, aydınlığı, doğruluğu ve kısacası iyi olan herşeyi simgeler. Sol litaratürde bile, deyim yerindeyse *"kutsal"* bir değeri vardır güneşin...

II-III)-BABİL ÜLKESİ ve ZALİM KRAL AZHİ DAHAKA'YA KARŞI KURAŞ

Bu başlık altında, hem Babil ülkesi anlamındaki, hem de zalim kral Azhi Dahaka'ya karşı Kuraş'ın karakterini ele alacağız.

Artık bilindiği üzere, Azhi Dahaka başlangıçta bir ejderha olarak düşünülmüştür. Hatta Avesta'da üç başlı, üç ayaklı, altı gözlü ve bin kollu bir ejder biçiminde tasvir edilmiştir. Herzfeld, Azhi Dahaka'nın *Yeni Babil İmparatorluğu* ya da *Nebukadnezar* ve Nabunid'in tarihsel figürleri olarak kişileştirildiğini, babası Arvandasp'ın ise, Grek öykülerinde *Sardanapal* olarak geçen son Asur imparatorunu simgelediğini söylüyor. Zaten, araştırmacılar arasındaki yaygın görüş, Azhi Dahaka'nın, Babillilerin İran üzerindeki bin yıllık baskıcı tutumları sonucunda kişileştirilmiş olacağı yönündedir. Bu bakımdan, Avesta'da Azhi Dahaka'yı kastetmek amacıyla kullanılan *Bawrois/Bawri* adının Darmesteter tarafından Babil olarak açıklanması yerinde bir yaklaşımdır. Kısacası, Dahhak Babil'le simgelenmiş, yer yer onunla bir tutulmuştur [22].

Kuraş'ın Babil'i fethi (MÖ 539, kimilerince 538), bu bakımdan önem taşır. Raymond Furon, Kuraş'ın Babil'de bazı ayaklanmalar tertip ettiğini ve böylelikle Babil'i çok rahat bir biçimde zaptettiğini öne sürer. Furon devamla, Kuraş'ın Babil'i zaptı sırasında kenti yağmalamadıklarını, bunun da o dönem için şaşkınlıkla karşılandığını yazar [23]. Arami asıllı olduğu iddia edilen Nabunid'in esir edilişi de, madalyonun öbür yüzüdür. Kanımca, Nabunid'in esir alınmasını, Herzfeld'in söyledikleriyle birlikte değerlendirmek gerekir. Bunun da ötesinde, Kuraş'ın zaptettiği ülkelerde bir din serbestisi getirmesi, daha da önemlidir. Çünkü bilindiği üzere, Asur ve Babil kralları, istila ettikleri ülkelerin, tanrılarını da esir ediyor, onları simgeleyen putları, ya kendi ülkelerine götürüyor ya da kırdırtıyorlardı. Doğaldır ki Kuraş'ın bu olgun davranışı, onu Yakın Doğu halkları arasında sempatik kılmaya yetmiştir.

Kuraş, Nebukadnezar'ın Babil'de tutsak ettiği Yahudileri serbest bırakıp vatanlarına dönmelerine izin vermiştir. Bunun izleri günümüze değin gelmiştir. Günümüzde, gerek Yahudiler, gerekse Hıristiyanlar arasında *Cyrus* (Kuraş) adına rastlayışımız bundandır. Kimi yazarlar, O dönemde pek az Yahudinin geri döndüğünü belirtir. Oysa Ghirshmanın açıkladığı rakam o dönem için küçümsenecek gibi değil. Ghirshman, NÖ 537'de, 40.000'den daha fazla Yahudi'nin Zerubbabel önderliğinde, vaad edilmiş topraklara geri dönmek için Babil'i terketmiş olduklarını söyler (24). Kutsal Kitap, bundan dolayı Kuraş'ı *Mesih* olarak anmaktadır (İşaya, Bap 45). Nebukadnezar'ın tutsak ettiği Yahudiler'in serbest bırakılması olayını da, Herzfeld'in söyledikleri temelinde ele almak gerek.

Yeni Babil İmparatorluğu, bir yandan Ahzi Dahaka'yı simgelerken, diğer yandan ise, bu impratorluğun en ünlü yöneticisi olan Nebukadnezar'ı anımsatıyor. Ama, yalnızca bu yönleriyle değil, diğer bakımlardan da Azhi Dahaka ile benzerliklerini yakalayabiliyoruz. Sözgelimi, Nebukadnezar Kutsal Kitap'ta (Yeremya, 51:34) bir *ejderhaya* benzetilmiştir (25). Oysa, Tevrat'ın Türkçe çevirilerinde *canavar* olarak geçmektedir. Her ne kadar Tevrat'ın İngilizcesine bakamadıksa da, olasılıkla canavar sözcüğü değil de, dragon (ejderha) sözcüğünün kullanıldığını sanmaktayım. Türkçe çeviriden aktarıyoruz: *"Babil kralı Nebukadnetsar beni yedi, beni ezdi, beni boş bir kap etti, canavar gibi beni yuttu, güzel yemeklerimle karnını doldurdu; beni kovdu."* Bunun da ötesinde, Tevrat'ta Nebukadnezar'ın *"öküzler gibi otladığı"*ndan ve hayvanlarla birlikte yaşadığından sözedilmesi, daha da önem taşıyor. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, E.G.Browne, Dahhak'ın omuzlarındaki yılanlara insan eti/beyni yedirişi öyküsünün, şimdiye kadar yamyamlığa ve hayvan yemi yiyişe yorulduğunu söylemektedir. Yamyamlığın, bu öyküye olan etkisini yeteri kadar irdeledik. Şimdi de kısaca buna değineceğiz. Nebukadnezar'ın sözkonusu durumu, Browne'un söyledikleriyle ele alındığında önemli bir not çıkarabiliyoruz. O da, bu yönleriyle Dahhak ve Nebukadnezar arasında varolan paralelliktir. Hay-

van yemi yemenin, bu tür öykülerle nereden bağlantılı olacağı konusunu araştırmadığımızdan, burada yalnızca böyle bir olası ilişkiyi kabul etmekle yetiniyoruz. Özellikle eski tarihçilerin de aynı ilişkiye dikkati çekmelerini gözardı etmek istemiyoruz. Nitekim, bu benzerliğe Ermeni tarihçisi *Agathangelos (IV. ya da V. yüzyılda yaşadığı söylenir) işaret etmektedir.* Agathangelos, *Ermenilerin Tarihi* adlı yapıtında, kralın (? Kral Pap) arabasına binip, tam kenti terkedeceği sırada, aniden düştüğünü, onu pis bir cinin çarptığını ve arabasından alaşağı ederek dövdüğünü, o anda da kralın hezeyan etmeğe ve *kendi etini yemeğe başladığını* söyleyerek, kralı öküzler gibi otlayan Nebukadnezar'a, Nebukadnezar'ın düştüğü duruma benzetir (26). İnceleyebildiğimiz kadarıyla Agathangelos, bu kralın kim olduğundan sözetmiyor. Olasılıkla, Ermeni kralı Pap olacağı düşünülmelidir. Çünkü, Ermeni tarihçi Bizanslı Faustus, Dahhak'ın omuzundaki yılanlara insan beyni yedirişi öyküsüne benzer bir öyküyü, Ermeni kralı Pap'a ilişkin olarak nakletmektedir (27). Kral Pap'ın ise, MS 369 yılından 374 yılına kadar yönetimde bulunduğu söylenir (28). Agathangelos'un yaklaşık bu yüzyılda yaşadığı hesaba katıldığında, sözü edilen kralın, Pap olacağı düşüncemiz güçlenir.

Burada biraz da, Med egemenliğindeki Perslerin toplumsal statülerine değineceğiz. O dönemlerde Medler, kendilerine *Arî* (genel anlamıyla soylu) derken, Persleri ise aşağılayarak, onlara atfen *Arte* sözünü kullanmışlardır. Sanırım bu durum, genellikle Medlerin torunları olduğu benimsenen Kürtlerin diline de yansımıştır. Kürtçe'de *pars* sözcüğü *"dilencilik"* anlamına gelir ve kanımca *Pers/Fars* adıyla bağlantılıdır (*). Kuraş'ın anne tarafından büyükbabası olduğu varsayılan Medlerin son kralı As-

---

(*) Hilaire de Barenton ise, Pers adını şöyle çözümlüyor: *Pir*, doğan güneş, günışığı, ışık *sa*, aile, kabile (Barenton, *La Bible et les Origines de ?'Humanite*, Paris, 1924, s.108). Barenton'un, gerek Pers sözcüğü üzerine gerekse diğer birçok sözcük üzerinde yapmış olduğu etimolojik çözümlemeler yanlışlıklarla doludur. Buna rağmen, yapıttaki doğru çözümlemeler de azımsanmamalıdır.

tyages lüks bir yaşam sürebilmek için her türlü zorbalığı yapmıştır. Bundan dolayı, Kuraş-Astyages savaşımında, Medlerin büyük bir kısmı ayaklanarak Astyages'i tutsak alıp, Kuraş'a teslim eder. Bu bağlamda, Kuraş ve Astyages'la simgelenen Pers-Med Savaşından önce, Kuraş'ın Perslere olan söylevine bir gözatmak gerekiyor: *"Persler diye bağırdı, işte önünüze açılan yol: Eğer beni dinlerseniz, bütün bunlar ve daha pek çokları sizin olur; kimse sizi köle gibi çalıştıramaz; beni dinlemezseniz başınızdan dünkü gibi bir yığın iş, hiçbir zaman eksik olmayacaktır. Gelin beni dinleyin, özgür insanlar olun. Ben inanıyorum ki kader beni bu işi görmek için dünyaya getirdi. Ve sizin de hiçbir bakımdan, hele hele savaş bakımından Medlerden daha aşağı insanlar olmadığınıza güvenim var. Durumu iyi kavrayınız, vakit geçirmeden, Astyages'i bırakınız."*

Herodot, İranlıların Kuraş'tan *"baba"* olarak sözettiklerini de söyler: *"....Vergilerin böyle düzene sokulması ve buna benzer öbür reformlar, İranlılara, Dareios için* ***tüccar****, Kambyses için* ***zorba****, Kyros için de* ***baba*** *dedirtmiştir, çünkü birincisi herşeyde bir kazanç arardı, ikincisi sert ve duygusuzdu, üçüncüsü ise, insan adamdı ve onlar için çalışırdı."* (Herodot, III,89)

Tarih klâsikleri arasında yeralan *Anabasis*'i kaleme almış olan Xenophon, *Cyropeadia* adlı yapıtında ise, kimi düşüncelerini açıklarken, bu düşüncelerini Kuraş'a, söyletmiştir. Ancak, yapıtın tarihsel niteliği itibariyle de, Kuraş'ın kişiliği hakkında ipucu elde etmemiz olanaksız değil. İlgili yapattan şu önemli bölümü aktarmak istiyoruz: *"Cyrus (Keyhüsrev), hiçbir dostuna, birleşik olduğu hiçbir ulusa karşı haksızlık edilmemesine çok dikkat ederdi, doğruluk bakımından titiz olmakla da başkalarını eğri yollara sapmalarını, haksız kazançlar edinmelerini önleyebileceğine inanırdı. Kendisi utanılacak hiçbir şey yapmamakla, başkalarına utanç duygusu vereceğini bilirdi. Şunu da bilirdi ki, insanın kendine saygısı olursa, yalnız şefini değil, korkmadığı adamı da sayar; nasıl ki utanan kadınlara da herkes utanarak bakar."* (29)

Eski tarihçilerin birçoğu, her nedense onu *Asdahages* ya da *Azdahak* olarak anar. Sözgelimi, başta Abydenos, Eusebius olmak üzere birçok tarihçi, onu *Asdahages* olarak zikretmiştir (30). Hatta, kimi yazarların *"Ermeniler'in Herodot'u"* dediği Horenli Moses (Moses Khorenatzi) de, Astyages'i Azdahak olarak kaydeder. Moses, *Ermenilerin Tarihi* adlı yapıtında, Med krallarını şöyle sıralamıştır: *Varbakes, Mawdakis, Sawsarmos, Artikas, Deokis, Pravortis, Kvaxares, Azdahak* (31).

Azdahak, Ermeni Mitolojisinde *Tigraniku*'nun kocasıdır. Kayınbiraderi *Tigranes* (Dikran)'ı öldürmeyi tasarlar. Ancak Tigraniku, kardeşini uyardığı için, Azdahak tarafından öldürülür (32). Horenli Moses, Azdahak-Tigran savaşımında, Kuraş'ın Tigran'a yardım ettiğini yazar.

Kimi kaynaklarda ise, Ermenilerde, Azdahak'ın karısının *Anois* ya da *Anoys* olduğu belirtilir (33). Ferdinand Justi, Anoyş'un eski Ermeni Mitolojisinde bir yılan tanrıça olduğunu söyler (34). Anoyş, Modern Farsça'da *Anoş* ya da *Anoşah*, Pehlevice'de *Anoşak*, Avesta dilinde *Anaoscha* olarak geçmektedir (35) (*).

Basil Nikitin, Kürt inançlarında yılan kültünden sözederken şunları söyler: *"Burada, özellikle, Ermeni, Kürt, Med ve İskit alanlarını kastederken rastladığımız yılanlara ilişkin geleneklerin bir bütünü sözkonusudur.*

Bunun için de yapılacak ilk iş, Fr. Spiegel'i izleyerek (bak. Eranische Alterthumskunde, III. Band, s.227 ve devamı), Moiz Korenatzi'nin naklettiği efsanenin karşılaştırmalı biçimde ele alınması olmalıdır; efsaneye göre, Ermeni kahraman Tigran, yılanların Med kralıyla (Azdahak-Astyages ?) mücadeleye girer, yenik düşer; Ermenistan'a dönen ailesi Masis Dağı yakınlarına yerleşir. Fr. Spiegel, özellikle Moiz'in anlattıklarında tarihsel gerçekle çelişen yanlar üstünde durmuştur. Ona göre, Azdahak sözcüğüne Ermeni efsanesinde rastlanmamak-

(*) Anoyş için bkz. Windischman, s.138

tadır; bu efsanede yılana 'Vishap' yılan yavrularına da 'visha pazounk' denmektedir; ama öte yandan İran kökenli Zohak efsanesiyle benzerlik çok belirgindir (Her iki efsanede de nalbantın bir rolü vardır; dağlar da öyle: Demavend ve Masis). Fr. Spiegel, nihayet, İran efsanesinin Doğu İran'da etnik çatışmaları yansıtmasına karşılık, Ermeni efsanelerinin de, bir bakıma onu tamamladığını, İran'ın Batısında Kafkas, İskit (Alanlar) gibi vahşi kavimlerle olan benzer çatışmaları ele aldığını ortaya koymaktadır. İskitlere burada yeniden rastladığımıza göre, Herodot'un onlar üstüne verdiği bilgilerden söz etmenin yararlı olacağı kanısındayız. Herodot'a göre, İskitler kendi kökenlerini, Boristen ve Herakles ağzına yerleşmiş yarı-kadın, yarı-yılan bir tanrıya bağlamaktaydılar. Aynı folklor teması yeniden ortaya çıkıyor. Moiz Korenatzi'de (Speigel, age., s.228) Vishap diye adlandırılan efsane yaratıklarına rastlıyoruz: '....bunlar harika yaratıklardır ki N.T'nin Otterngezüşte'siyle birçok benzerliklere sahip görünüyorlar.' Speigel de, soylu Ermeni klanlarının, kendilerinin, Masis Dağı yakınlarında yerleşmiş Med yılanlar kralının soyundan geldiklerine inandıklarını belirtiyor. Karnamak-i Artashir'de 'Medlerin Kürt Kralı'ndan sözedilmektedir." (36)

Yukarıdaki alıntıda, Fr. Spiegel'in sözünü ettiği etnik çatışmaların bu söylenceye (Azhi Dahaka) etkidiği önemli bir gerçekliği ifade eder. Bu bağlamda, Nikolay Yakovleviç Marr'ın, Med sözcüğünün evrimi hakkındaki düşüncelerine değinmek istiyoruz. Çünkü, bir hayli ilginç... *"Marr'a göre, Med sözcüğü şu evrimi geçirmiştir. **Me-d, Mi-d, Ma'd,Mar'd,** Ermenice'de **Mar** olmuştur. Bu sonuncusu ise, totemden (yılan) başka bir şey değildir (Vishap karşılığı)"* (37). Justi de, Mar sözcüğünün Ermeniler tarafından Medleri kasten kullanıldığını söylüyor (38). Hemen belirtelim, *mar* sözcüğü Kürtçe'de *"yılan"* anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda, *Şahmaran* (Şah-ı maran) söylencesi akla geliyor. Kıyaslayacağız.

Şahmaran, başı kadın, gövdesi yılan olan mitolojik bir varlıktır. Sözcük olarak *"yılanların şahı"* anlamına gelir. Enno Littmann, bu söylencenin Mısır kökenli olduğunu öne sürerken, Jan

Rypka ise, olasılıkla İran kökenli olduğu kanısındadır (39). Bu konuda fazlaca bir araştırma yapmadığımızdan, şimdilik Rypka'nın savını daha makûl görüyoruiz. Zira, şah-ı maran deyimi bile, Farsça'dır. Ama, asıl adı *Yemliya* ya da *Yemliha*'dır. Buna rağmen, Şahmaran söylencesine Anadolu yılan kültünün, özellikle de Hititlerdeki yılan İlluyanka söylencesinin de etkidiği kanısındayız. Şahmaran söylencesinin Misis'teki varyantına bakıldığında, anlaşılacaktır. İlluyanka mitosunun bir versiyonuna göre, İlluyanka Fırtına Tanrısı'nı yener ve onun kalbini ve gözlerini alır. Fırtına Tanrısı da ondan gözlerini ve kalbini almak için, bir gün bir şölen düzenler, İlluyanka ve dostlarını çağırır. Daveti memnunlukla karşılayan ve Fırtına tanrısını kırmayan İlluyanka ve onun yılan arkadaş'arı iyice sarhoş edildikten sonra, Fırtına Tanrısı gözleriyle kalbini alır, İlluyanka'yı da öldürür. (Şahmaran söylencesinin Misis'teki varyantı için bkz. Yurt Ansiklopedisi, "*Adana*" maddesi).

Burada şu noktanın altını çizmek istiyorum: Her ne kadar Dahhak ile Şahmaran söylenceleri arasında bir paralellik bulunabilirse de, aynı zamanda ters bir orantı da sözkonusudur. Çünkü Dahhak söylencesinde, omuzlarında yılan çıkan kral, insanları kestirip beyinlerini omuzuna sürürken, Şahmaran'da ise, tam tersi bir durum göze çarpıyor. O da, kesilen ve hastalığa iyi gelenin, bu kez Şahmaran olmasıdır. *Şah-Maran=Marların Şahı=?Medlerin Kralı...*

Minorsky de, İslâm Ansiklopedisi'nin "*Kürtler*" maddesinde, "*Artaxşir-i Papakan'ın öldürdüğü ejderha kralı Haftan-Boht*"tan (?Kürt) sözediyor. Artaxşir-i Papakan, Sasani İmparatorluğu'nun kurucusudur(40). Karnamak-i Artaxşir-i Papakan'ın, VI. yüzyılın ortalarında yazılmış olabileceği de söylenir. Artaxşir'in babasının adından (Papakan) dolayı kendisine bu ad verilmiştir.

Arrianos'un, Büyük İskender'in seferlerini anlatan *Anabasis* adlı yapıtında, İskitlerin beçkemlerini ejdere benzetmesi, sözkonusu etnik çatışmalar bakımından önem taşıyor (41). Bunun da ötesinde, İskitlerin kimi özellikleri, bizi daha da enterese ediyor.

Sözgelimi, İskit savaşçıları ilk öldürdükleri düşmanların kanlarını içerlermiş. Kaçmalarını zorlaştırmak için kölelerin gözlerini oyarlar, düşman mahkûmların kellesini keserler, derisini yüzerler ve derilerinden palto, kap ve minder yaparlarmış. Yine, Asurların ve özellikle de Babillilerin zulümdar oluşları bir başka etken...

Moses'in ve diğer tarihçilerin, Astyages'i, Azdahak/ Agdahages olarak anmaları, acaba Med adının Ermenice'deki anlamından (yılan) mı kaynaklanıyor? Yoksa, o dönemin, Astyages adına ilişkin popüler etimolojisinden mi? Ya da Ermenilerin de etkilenmiş olduğu bu söylence (Azhi Dahaka-Thraetaona), Spiegel'in dediği gibi İran'ın batısındaki Kafkas, İskit gibi vahşi kavimlerle olan çatışmaları ve özellikle de Med-Ermeni çatışmasını yansıttığı için mi? Bu konuda daha farklı sorular sorulabilir, daha farklı savlar ileri sürülebilir; ama her nasılsa, bu durum, Kürt Mitolojisineki Dahhak'ın kişiliğine etkimiştir.

Çağdaş tarihçiler arasında da, Astyages ve Dahhak arasında paralellik bulanlar var. Ancak çoğu, yalnızca popüler etimolojiyi dikkate almışlardır. Sözgelimi, Henry Rawlinson, bu hatalara düşenlerden biri. Ona göre, Astyages ya da eski tarihçilerin birçoğunun kullandığı Asdahages adı, kuşkusuz Aj-dahak'a denk düşer. Rawlinson, daha da ileri giderek, Med kralı *Deioces* adının, *Aj-dahak* adındaki *Dahak* sözünden başka birşey olamayacağını açıklar [42](*). Oysa Deioces adı, İranlılarda *Dayaakku* olarak geçer ve anlam bakımından da Dahhak sözcüğüyle ilişkili değildir. G.Rawlinson da aynı hataya düşmüştür. Rawlinson, *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World* adlı yapıtında, Med dilindeki sonek olan -ak'a değinirken, Deioces ve Asyages adlarından sözeder. Deioces adının sonunda, parantez içinde Dahak, Astyages adının sonunda ise, parantez içinde Aj-dahak yazması, yanıldığını gösteriyor [43]. Kimi açılardan her ikisi (Astyages-Azdahak) arasında paralel-

(*) George Rawlinson'un, *History of Herodotus* adlı yapıtının 3.C.in sonunda yeralan *Astyages* maddesini Herny Rawlinson yazmıştır.

lik bulmasına rağmen, aynı zamanda bu popüler etimolojiyi benimseyenlerden biri de Bilal Aksoy'dur (44). Aksoy'un, Astyages'in Kuraş'ı rüyasında görmesiyle (bkz. Herodot), Dahhak'ı Feridun'u rüyasında görmesi arasında paralellik kurması kayda değerdir. Ancak, Kuraş burada, İbrahim, Musa, Gılgameş, Semiramis, Sargon, Karna, Trakhan, Perseus, Telephus, Aigistos, Oedipus, Romulus ve Romus, İsa gibi doğduğu günden itibaren bir hükümdar için tehlike teşkil eden efsane kahramanlarından biridir (45). Şimdi, Firdevsi'den Dahhak'ın rüyasını aktarıyoruz:

"Dahhak'ın ölümüne kırk yıl kaldığı sıralarda, bak ki Tanrı onun başına neler getirdi.

Bir gece, sarayında gece yarısı Ernüvaz'la uyurken,

Rüyada gözünün önüne padişahlar padişahının sülâlesinden, birdenbire, üç savaş eri çıktı.

Bunlardan ikisi büyük, ortadaki de küçüktü. Selvi boylu olan küçüğün padişahlara yaraşan bir yüzü vardı.

Belinde kemer ve elinde de öküz kafası biçimindeki gürz olduğu halde, bir padişah gibi yürüyordu.

Bağırarak, Dahhak'ın üzerine doğru geldi, kafasına o öküz kafası biçimindeki gürzü indirdi ve

Hemen, ötekilerden yaşça küçük olan bu yiğit, Dahhak'ın baştan aşağıya kadar derisini de yüzdü.

Sonra, iki elini taş gibi sağlam bağladı, boynuna ipi taktı.

Zillet altında, acılar ve sızılar içinde başının üzerine toz-toprak yağdırdı.

Sonra, arkasına bir sürü insan takılmış olduğu halde, onu yakalayıp sürüye Demavend dağına kadar götürdü.

Zalim Dahhak, bu eza cefa altında kıvranarak, korkusundan sanki, o yüz direkli saray zangır zangır titredi.

Güneş gibi parlak yüzlü kızlar, cihan padişahının bu çığlığı ile, yerlerinden sıçradılar." (46)

Tevrat'ta, Nebukadnezar'ın korkunç bir rüya gördüğü anlatılır. Aktarıyoruz: *"Ben, Nebukadnezar, evimde rahat, ve sarayımda refah içinde idim. Beni korkutan bir düş gördüm; ve yatağım üzerinde düşüncelerim ve başımın rüyetleri beni üzdü."* (Daniel,

Bap4,4) Babil imparatorlarından Nabunid'in rüyalarına ise gözatamadık.

Biz, Astyages adıyla Azhi Dahaka ya da Azdahak adları arasında, herhangi bir ilişki olacağını benimsemiyoruz. Çünkü, böyle bir etimoloji, ancak halk etimolojisidir. Astyages adı aslında, Eski İran dillerinde *"mızrak fırlatan"* anlamında olan *Arstavaiga* sözüne dayanmaktadır [(47)]. Nitekim, İran'ın eski dillerinde *arşti/rşti*, mızrak, kargı anlamına gelir [(48)]. Modern Kürtçe'de *xyşt/xişt* sözcüğü, bunun bir türevidir ve cirit, kama, süngü vb anlamlarda kullanılır [(49)]. Asimile olan Kürtler arasında kullanılan *"xıştık değmek"* deyimi, bununla ilgilidir. Kısacası, her iki ad arasında herhangi bir ilişki yoktur. Bununla birlikte, Astyages'ın birçok eski tarihçi tarafından Azdahak olarak zikredilmesinin, Kuraş'ı yine önplana çıkardığını yadsımamalıyız. Burada unutmadan hemen belirtelim, Praşek de Astyages'in, Azhi Dahaka olduğu kanısındadır. Zira Praşek, *Medlerin ve Perslerin Tarihi* (Geschichte der Meder und Perser) adlı yapıtının indeksinde, *"Astyages, Azdahak, İştumigu"* söylemini kullanarak, her ikisinin de aynı kişiler olduğu kanısını belirginleştirmiştir.

KAWA ADI NEREDEN KAYNAKLANIYOR?

Kawa adı üzerine farklı yaklaşımlarla karşılaşıyoruz. Adolph Pictet, Hint-Avrupaî dillerde varolan *"demir"* ve dolayısıyla *"demirci"* sözcüklerinin, yine aynı dillerde *"yapmak"*, *"biçim vermek"*, *"vurmak"* , *"işlemek"* fiilleriyle bağlantılı olduğunu söyler ve Kawa adına da benzerî bir çözümleme getirir. Önce örneklerini sıralıyoruz:

Sankritçe *kr, kar,* yapmak - Sans.*kârmara, kârmâra, karman,* demirci

Farsça *kardan,* yapmak - Fars.*kurah, kûrah,* demir

İrlanda dl.*cearaim,* yapmak - İrlanda dilinde *ceardach,* demir

Sankritçe'deki *kar* (yapmak) sözcüğünün yerini *kal*'a bırakmasıyla,

Litvanya dl.*kalti*, demirci ocağı;*kalwe*, demir; *kalwis*, demirci.

Slav dillerinde ise, vurmak, döğmek ve kavga etmek fiillerine dayalı olarak *"demir"* ve *"demirci"* sözcükleri oluşturulmuş:

Litvanya dilinde *kauti, kowiti*, savaşmak; *kawa, kowa*, kavga, savaş (?Kav-ga).

Rusça *kovuti*, demir; *kovalo*, çekiç.

Eski Slavca'da *kouti* (kova), *kovaci, kouznitsi, kovati*, demirci.

Keltçe'de *go,gov.gof*, demirci. Pictet, Kelt Mitolojisinin demirci kahramanı *Govannon* adının da bunlarla ilişkili olduğunu söyler. Pictet devamla, Farsça'da vurmak anlamındaki *kawistan, kuwîstan*, vuruş darbe anlamındaki *kuwist* ve *kâwîdan* (savaşmak, işlemek) sözcüklerini, Slav ve Cermenik dillerdeki *ku,kaw* biçiminde göze çarpan kök fiilleriyle kıyaslıyor. *Kawa* adının da, bunlarla ilişkili olduğunu açıklıyor(50). Bize kalırsa, Pictet'in Hint-Avrupaî dillerde *"demir"* ve *"demirci"* sözcükleri ile *"yapmak"*, *"vurmak"* vb anlamlara gelen fiilleri arasında kurduğu korelasyon yanlış olamaz. Bu bakımdan sözkonusu korelasyona katılıyorum. Bir iki örnek daha vermek gerekirse, Fransızca forger-forgeron ilişkisine dikkat çekilebilir. Yine, Hüsing'in belirttiği Ossetçe *kurdaş* (demirci) ile Pictet'in söylediği kimi örneklere, Elamca *kur-taş*'ı eklemek gerek. Zira, olasılıkla kurtaş da demirci anlamını taşıyor olmakla birlikte, onun da benzeri bir kökten türemiş olduğu belirtilir (51)

Ancak, Pictet'in Kawa adını ilgili sözcüklerle bağlantılı bulması yanlıştır. Eğer Kawa adı, demir ve demirci anlamına gelen sözcüklerle ilişkili olsaydı, Kawa adına ayrıca Demirci sıfatı eklenmezdi. Öyle olunca, Kawa için Farsça da *Kawe-i Ahenger*, yani Demirci Kawa denmezdi.

Bir başka sav, arkeolog Süha Bulut'a ait. Bulut, Kawa'nın demirci olması açısından hareket ederek, demir çağını irdeler ve Hurriler'in demiri kullanan ilk kavim olmasını da savına destek gösterip, Demirci Kawa'nın bir Hurri kahramanı olduğunu söyler. Yer adlarını değişik çözümlemelerine konu ederek, Kawa adının

bunlarla ilişkili olduğunu açıklamaya çalışır. Demirci Kawa'nın, MÖ 12. yüzyıl sonrası, olasılıkla 10-9. yüzyıllarda yaşamış olacağını da belirtir. Bulut, ayrıca *Feridun* ile babası *Abtin*'in, aslında Urartu kralı *Sarduri ile* babası *L-Apturi*, Dahhak'ın ise, aynı dönemde yaşamış olan Asur komutanı *Asur-Daian* olduğu kanısındadır (52). Bu savın, söylencenin tarihsel evrimine uygun düşmediği açıktır. Çünkü, yazarın popüler etimoloji bile olmayan çözümlemeleri bir yana, Kawa söylenceye sonradan girmiştir.

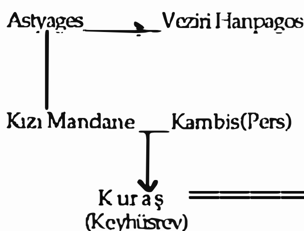
Oysa biz, başından beri Kuraş'ın bir diğer adının da *Keyhüsrev* olduğunu, Avesta'da geçen *Kava Huçrava* adlı kahramana denk düştüğünü ve Kawa adının da bu Kava (Huçrava)'dan geldiği kanısındaydık. Avesta'da adı geçen *Franrasyan* (Efrasiyab) ise, Med kralı Astyages'a denk düşmektedir. Şimdi, öncelikle bu konuyu irdeleyeceğiz.

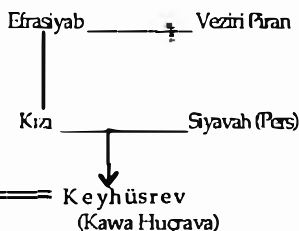
Genel kanı, Efrasiyab'ın Türk destanlarında *Alp Er Tunga* olarak geçen Türk kahramanı olduğudur. Alp Er Tunga, Göktürklerin mitolojik atası olarak da bilinir. Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*'te, onun Türk olduğunu ve asıl adının *Afrasiyab* olduğunu yazar. Ziya Gökalp'in Efrasiyab hakkındaki açıklamalarını, kendi stiline uygun buluyorum. Gökalp'e göre, *"Zaten **Dahhak-ı Marî** ile **Karahan** arasındaki müşabehet zahir olduğu gibi, şimalin rengi kara ve ongunu yılandır. Bu surette, Efrasiyab Farisî'de tahlil olunca 'efraz-ab', yani Maveraünnehir manası çıkar. Efrasiyab'ın kardeşinin ismi 'Kerşiyüz'dür ki bu da Türkçe 'karşıyüz' demektir. O halde Acemler, Ceyhun'un ötesindeki halka 'Efrasi+ab' diyorlardı. Türkler de karşıki sahile 'Karşıyüz' namı veriyorlardı."* (53) Gökalp'in tahlili bir yana, günümüz araştırmacılarının birçoğu Efrasiyab'ın Türk kahramanı Alp Er Tunga olduğu kanısındadır.

Oysa, *"Ahameniş devri Perslerinin, Medleri Turanlı saydıkları ve Medya'nın eski İran destanlarındaki Turan'a dahil olduğu, İran ve Yunan kaynaklarında karşılaştığımız zaman, şüphe götürmez bir vuzuhla meydana çıkmaktadır.*

Bu karşılaştırma gösteriyor ki Zendavesta ve Şehname'de savaşları o kadar mübalağa ile anlatılan Keyaniyan hükümdarı

Keyhüsrev ile Turan Hakanı Efrasiyab'dan, evvelkisi Herodotus'un ilk Ahamaniş hükümdarı olarak tanıttığı Kuraş (Kyrus), ikincisi de Med kralı Astiyag'dır. Savaş alanı olan iki memleket, yani İran'la Turanda, güney-batı İran'la Kuzey-batı İran, yani eski Persya ile Medya'dır." (54) Bu bağlamda, daha önce hazırladığımız şu tabloyu sunmak istiyorum:

Kuraş'ın Kava Huçra (Keyhüsrev) olduğu araştırmacılar arasında benimsenen bir görüştür. Sözgelimi, Sir William Jones ve George Smith bu görüştedirler (55). Ama sözkonusu sav üzerinde, özellikle Herzfeld ısrarla durmuştur (56). Ona göre Kuraş, Kava Huçrava adlı kahramana denk düşerken, Guştasp (Vistaspa) ve onun oğlu İsfendiyar (Spanda-dat), maruf Hystaspes ile Darius'tan başka zatlar değillerdir. Kimi bilim adamları da bu sava itiraz etmiştir (57). E.G.Browne bunlar arasında yeralır (58). Konunun kolay anlaşılabilmesi için, Bundahişn'e göre Pişdadiler ve Keyaniler sülâlesinin seceresini sunuyoruz (59):

Gayomart (*)

(*) Gayomart, Şahname'de *Keyumers* olarak geçer. İranlıların Adem'i, yani ilk insanıdır. Yukarıdaki tabloda, görüldüğü üzere, Dahhak bu sıralamada biraz yan tarafa kaydırılmıştır. Çünkü Dahhak, Cemşid'i alt eden zorba kraldır. Aynı soydan gelmezler.

Maşya ve *Maşyoi*
Takhmorup (Av.Takhma-urupi, Şahname'de Tahmuras)
Yim (Av.Yima, Şahname'de Cemşid)
Dahhak (Av.Azhi Dahaka)
Fretun (Av.Thraetaona)
Manuşçihar (Av.Manuşçitra)
Zob, Auzobo (Av.Uzava, Şahname Zav)
Key Kubat (Av. Kavi Kavata)
Key Kavus (Av.Kavi Usadhan)
Key Hüsrev (Av.Kavi Husravah)
Key Lohrasp (Av.Kavi Aurvat-aspa)
Key-Vistasp (Av.Kavi Viştaspa)(*).

Bu sıralamaya göre, Kuraş Kawa Huçrava'ya, Dara (I)'nın babası olan kral Hystaspes da, Kawa Viştaspa'ya denk düşüyor. Nitekim Jack Finegan, Vistaspa adının, filolojik olarak Büyük Dara (I)'nın babasının adı olan Hystaspes ile aynı olduğunu belirtir (60). Gerçekten de, orijinalinde *Vistaspa* olarak geçen adın, Batı dillerine *Hystaspes* olarak uyarlandığını görmekteyiz. Örneğin, Bisutun 3:3'ün orijinali, *"yata hauv kara pararasa abiy Vistaspam"* iken, İngilizce'ye şöyle çevrilmiştir: *"When this army came to Hystaspes"* (61). Kaldı ki son zamanlarda Persepolis'te keşfedilen bir kitabede, Pers kralı Xerxes şunları yazdırmıştır: *"Kral Xerxes söyler ki Babam Darius'tur, Darius'un babasının bir adı da Viştaspa, Viştaspa'nın babasının bir adı da Rshama'ydı."* (62) Herodot da, Hystaspes'in Ahameniş kralı Arsames'in oğlu olduğunu söyler.

Kısacası, Herzfeld'in sözünü ettiğimiz savı, tarihsel gerçekliği ifade ediyor. O bakımdan, Kawa adının Kava

---

(*) Yine tablodan anlaşılacağı üzere, Avesta'daki hemen hemen tüm adlar, *"-a"* harfi ile sona ermektedir. Jivanji Jamshedji Modi, bunun tıpkı Grekçedeki adların *"-s"* harfi ile sona ermesine benzetir (Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, Bombay, 1922, s.9). Hintlilerde de, aynı özelliği gözlemliyoruz: İndra, Vrtra, Vrtragna, Trita, Viçvarupa, Chandra...

Huçrava'dan miras kaldığı iddiamız, yanlış olmasa gerek. Öyle sanıyorum ki literatürde *Dirafş-i Kaviyan* olarak geçen ve Kawa'nın bayrağı anlamında olduğu söylenen bu deyim, aslında Perslerin Keyaniyan sülâlesinin bayrağıdır(*). Kuraş, bir Keyani olduğuna göre, Astyages'a karşı ayaklanmasında, kendi tarafından olanları, *Kaviani* (Keyani) sülâlesini simgeleyen bir bayrak altında toplamış olabilir. Dirafş-i Kaviyan'ın gerçek olduğu açıktır. Çünkü, *"Eski İran'da daha Arşakiyan (Arsasid) devrine ait sikkelerde İran'ın millî bayrağı olan dirafş-i kâviyâni'nin resimlerine tesadüf olunduğu gibi (Ed.Dronin, Observation sur les monnaies a legendes en pehlevi et pehlevi-arabe, Paris, 1886,s.19), Sasanîler devrinde de malûmata sahip bulunuyoruz"* (63) Bu konuda Arthur Christensen'in söyledikleri, bu olasılığı güçlendirir mahiyettedir. Christensen, Dirafş-i Kawiyan ibaresindeki Kawiyan'ın Kawe adıyla değil, *"kral"*, "prens" anlamlarına gelen *kavi* sözcüğüne delâlet ettiğini öne sürer (64). Kawa adının, o dönemde sıkça kullanılan *kavi/kava* sözcüğüne dayandığı savına biz de katılıyoruz. *Kava* (kavi, Kavya) sözcüğü, Sanskritçe'de *"zeki"*, *"bilgili"*, *"lider"*, *"peygamber"*, *"ozan"* vb anlamlara gelmektedir. *Kavyati* ise, aynı dilde *"zeki olmak"* / *"akıllı olmak"* anlamında. Günümüz Farsçası'nda *key* olarak geçen sözcük, temelde bu Sanskritçe sözcüğe dayanmaktadır. Herzfeld ise, *kavi* sözcüğünün, ne yönetici ne de kral anlamında olduğunu, aksine, yüksek aristokratik ailelerin üyelerini belirttiği iddiasındadır(65). Taberi'den şu bölümü aktarıyoruz: *"Rivayete göre, ilk önce **Keyye** (abç) adıyle Efridun anıldığı için ona bundan dolayı **Keyyi Efridun** (abç) denilmiştir. Key tenzih, yani kötülükten ve kusurlardan uzaklaştırmak anlamındadır,*

(*) Dirafş sözcüğü, Zendce'de *drafşa*, Farsça'da *dirafş*, *dirawş*, Ermenice'de ise *droş*, *droşag* olarak geçer. A.Pictet, dirafş sözcüğünün sankritçe *"manto"*, *"elbise"* anlamlarına gelen *drapi* ile ilişkili bulur. Bas-Latin *drappus*, İtal.*drappo*, *drapello*, Fr.*drapeau*, bayrak anlamındadır. Fransızca *drap*, yünlü kumaş anlamına gelirken, *draper* ise kumaşla örtmek anlamındadır. (Pictet, Tome III, s.296-9).

diye tefsir edilmiştir. Ruhanî kelimesi de bunun benzeri olup, ihlâsla iş gören ve kusurlardan uzak olup ruhaniyet âlemine ulaşan mânâsına gelir. Diğer bir açıklamaya göre, Key'in mânası, mezhep ve kâr arayan anlamına gelir. Bazıları, bu kelimeyi güzellik ve parlaklık diye tefsir etmişlerdir. Çünkü Efridun, Zahhâk'ı öldürmekle güzellik ve parlaklık kazanmıştır." (66). Taberi'nin söyledikleri dikkate değer. Çünkü, Kuraş'ın yaşamı ile Feridun'un yaşamı arasında kayda değer paralellikler bulunur. Kısacası, Kuraş'ın Thraetaona tipine benzediği ya da uygun düştüğü de söylenir. O bakımdan, Kuraş'ın hem Feridun tipiyle benzeştiği, hem de başlıbaşına Demirci Kawa tipine yol açtığı düşünülebilir.

Kava Huçrava hakkında, G.Jobes'un söyledikleri de, Kuraş'ın ışık tanrılarıyla uyumlaştırılmasını anımsatıyor. *"Haosravah (Kai Khusrau). Keykavus'un büyük oğlu Siyavahş'ın oğlu..... Key Kavus..... bir gök tanrısıydı. Siyavahş ise, karanlık ve kış tarafından öldürülen güneşti. Bu bakımdan Hüsrev, karanlığı ve kışı defeden genç bir güneşti..."* (67)

KAWA SÖYLENCEYE NE ZAMAN GİRDİ ?

Defalarca belirttik, söylencenin orijinalinde Demirci Kawa'ya rastlanmaz. Çünkü, bizim için temel kaynak olan Avesta'da, Azhi Dahaka'yla savaşan kahraman, Thraetaona adlı tanrı/kahramandır. Her ikisi de sonradan kişileştirilmiştir. Şahname'de Arap kralı Dahhak ve İranlı Feridun olarak geçerler. Şahname'de, bu savaşın dinamiğinde yeralan yeni bir kahramanla karşılaşırız: Demirci Kawa... Kürt Mitolojisinde, Kawa, başlıbaşına Feridun'un yerini almıştır. Ancak Güneyli Kürtler (*"Irak Kürtleri"*) arasında Feridun'un etkisi de gözardı edilmemelidir.

Konuya ilişkin Christensen'in öne sürdüğü sav, bize makûl geliyor. Christensen, Kawa'nın Sasani orijinli olduğunu, daha doğrusu, Sasaniler döneminde söylenceye dahil edildiğini söylüyor (68). Gerçekten de, Sasaniler döneminde, varolan

söylenceler yeniden derlenmiştir. Önce Avesta'ya değinmek gerekiyor: "*Avesta hakkında eski Pehlevi kaynaklarından Dinkert'te şu malûmat verilmektedir: Avesta'yı Küştasp veya Dariyavoş (Darius III), 120 bin öküz derisine yazdırarak birini Şapigan hazinesine koymuş, ikincisini de İştahr (Persepolis) Sarayı hazinesinde hıfzettirmiştir. İskender, Persepolis'teki Ahamenişler Sarayını, yaktırdığı zaman, hazinesindeki Avesta da yanmıştı. İskender, Şapigan hazinesindeki ikinci nüshayı buradan aldırarak içindeki ilminücuma ait olan parçaları Yunanca'ya tercüme ettirdikten sonra onu da yaktırmıştır. Sasaniler devrindeki Avesta, Eşkanilerden (Partlardan) Blaş zamanında Muğların hafızalarından toplanmış ve nihayet Sasani hanedanını kuran Erdeşir Babegan I devrinde Tenser adında bir Muğbed (bilgin muğ)'in yardımıyla tamamlanmıştır. Sonra Sasanilerden Şapur I, tababet ve nücuma ait, Hind ve Yunandan bir takım şeyler de ilâve ettirerek bu Avesta'yı büyütmüştür. Şapur II devrinde, Mihr-i Spend oğlu Azerbed adında bir muğbed toplanma suretiyle Şapur II de bu kitabın herkes tarafından sahih Avesta olarak kabul edilmesi için bir ferman çıkarılmıştır.*" (69)(*)

Avesta dışında yazılan dinsel yapıtlarda da derleme yoluna gidilmiş, böylelikle Kava Huçrava da, söylenceye Demirci Kawa olarak girmiş olabilir. Sanıyorum, günümüzde başta Batı dilleri olmak üzere birçok dile çevrilen Avesta, Şapur I döneminde muğlardan derlenmiş olanıdır. Öyleyse, Avesta'da Demirci Kawa'nın yeralmayışı, Kawa'nın Sasaniler döneminde söylenceye dahil edilip edilmediği sorusunu beraberinde getirir. Ancak şu olasılığı da unutmamak gerekir: Belki de o dönem, halk arasında Demirci Kawa söylencesine inanılmaktaysa da, muğlar tarafından ezberlenmiş olan Avesta'nın aslında, Demirci Kawa geçmediği için, muğların hafızalarından aktarılarak derlenen Avesta'ya dahil edilmedi. Ama işin ilginç yanı, Demirci Kawa'ya 10. yüzyılda yazıldığı söylenen Şahname'de rastlayışımızdır. Bildiğimiz kadarıyla, ondan önce Demirci

(*) *Nücum:* Yıldızlar.

Kawa'nın adını zikreden belli bir klâsik yoktur. Burada, Sasanilerin ilk kralı Ardaşir-i Papakan'dan sözetmek istiyoruz. Daha önce, Ardaşir-i Papakan'ın bir ejderha kralı öldürdüğünü söylemiş ve bunun, Karnamak-i Ardaşir-i Papakan'da anlatıldığını belirtmiştik. Sasanilerin kendilerini Ahamenişlere bağladığını açıklayarak, Mary Boyce'un şu düşüncesinden sözedeceğiz. Mary Boyce, Ardaşir-i Papakan'ın sözkonusu öyküsünün, belki de Ahamenişlerin en ünlü ve parlak kişiliği olan Kuraş'ın daha eski öyküsünün bir devamı olduğunu söyler (70). Sasaniler döneminde varolan söylencelerin, dinsel öykülerin yeniden derlenmiş olduğundan hareketle, Kuraş'ın Demirci Kawa olarak, ele geçmeyen ya da yokedilmiş kimi yazılı belgelere kaydedildiği de düşünülebilir. Ama, gerek konunun bulanıklığı, gerekse Fars literatüründeki yazılı belgelerden ve Fars araştırmacıların kaynaklarından yararlanamayışımız, konu üzerinde daha fazla kalem oynatmamızı engelliyor. Çünkü, tamir edilemeyen hatalara düşmek istemiyoruz.

Tıpkı Kawa gibi, Rüstem de İran Mitolojisine sonradan dahil olmuştur. Çünkü Avesta'da, ne Rüstem'e ne de babası Zal'a rastlanır (71) Şerefhan, Firdevsi'ye atfen, onun Kürt olduğunu ve *Rüstem-i Kurdi* olarak bilindiğini yazar (72). Oysa kimi araştırmacılar (Th.Nöldeke, *Das Iranische Nationalepos*, 10,11; Christensen, *Les Kayanids*, s.136-46), Rüstem'in bir Saka kahramanı olduğu kanısındadır (73). Herzfeld, *İran'ın Arkeolojik Tarihi* (The Archeological History of Iran) adlı yapıtında, Rüstem'in İran'lı olmadığını; ama, fanatik bir Zerdüşti olan Sakastan kralı olduğunu söylüyor (74). Aklımıza hemen, Minorsky'nin Kürtlerin Med-İskit (Saka) kökenli olduğu savı geliyor.

KAWA'NIN DEMİRCİLİĞİ

Kawa'nın demirci niteliği de oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu konuda A.Christensen, Demirci Kawa mitolojik adının, İran'ın bayrağı olan *dirafs-i kaviyanın* yanlış bir türetiminden ileri geldiğini öne sürmüştür (75). *Kaviyan*'ın aslında *"kral"*,

"prens" anlamındaki *kavi* sözcüğüyle ilişkili olduğunu kabul eder. Christensen'in, Kawa'nın söylenceye Sasaniler döneminde dahil edildiği düşüncesini de dikkate alırsak, bu dirafş-i kaviyan ibaresinin, Christensen'in savına göre, Sasanilerce yanlış çevrildiğini çıkarabiliriz. O zaman da bu sava göre, Kawa'nın Sasaniler döneminden itibaren halk tarafından tanındığını benimseme gerekliliği ortaya çıkıyor. Bu konuda mütereddidim. Çünkü, eğer Kawa adı, bu dönemden itibaren söylenceyle haşir neşir olmuşsa, *"demircilik"* sıfatı ya da mesleğini nereden iliştirmişler? Bu soruyu yanıtlamak için, önce *dirafş* sözcüğünün Modern Farsça'daki anlamına gözatmalıyız. Dirafş'ın iki anlamı var Farsça'da. İlki, bayrak anlamında, ikincisi ise biz. Biz'in buradaki anlamı, kunduracı ve saraçların iğneyi geçirecekleri yeri delmeye yarayan tahta saplı, sivri demirden alet. Öyleyse, dirafş'ın böyle bir sıfata (demirci) meydan vereceği olasılık dışıdır.

Diğer olasılıklar ise şöyledir:

- Mitolojideki demirci ustalarıyla bir etkileşim sonucu ortaya çıkmış olabilir.

- Sözcüklerdeki anlamsal değişme ve aynı sözcüğün bir başka dilde farklı anlamlara gelmesinden, dolayısıyla derlemeler ve halklararası etkileşimler sonucu doğmuş olabilir.

- Şu da bir olasılık olarak değerlendirilmelidir. Kutsal Kitaba göre, Nebukadnezar, *".... Bütün Yeruşalimi, ve onbin sürgün olarak bütün reislerle cesur yiğitlerin hepsini, ve bütün* ***dülgerlerle demircileri*** *sürdü; memleket kavminin fakirlerinden kimse kalmadı."* (Krallar II, Bap 24) *"Ve Babil kralı bütün zorlu adamları, yedibin kişiyi bütün bu yiğitleri ve cenkçileri Babil'e getirdi."* (Ibid.Idem) Kuraş'ın, Babil'de tutsak edilen Yahudileri, kutsal Kitaba göre dolayısıyla daha çok *demici* ve *dülgerleri* serbest bırakması, onu bir demirci dostu kılmış olabilir. *"Demircilik"* mesleği buradan da kaynaklanmış olabilir. Ama bana kalırsa, Kawa'nın demirciliği, orijinali, bir ejderle çatışan tanrı Thraetaona olan Feridun'a yardım etmesinden, yer yer de onunla bir tutulmasından kaynaklanır. Tıpkı Grek Mitolojisinde, Hephaistos'un Zeus'a yardım etmesinde olduğu gibi. Hephaistos'un demirciliği de, Zeus'un

silâhları olan yıldırım ve şimşekleri yapmasından ileri gelir. Çünkü, bu yıldırım ve şimşeklerin demirden yapılmış olduğuna inanılıyordu. Şimdi burada, yukarıda aklımıza takılan soruyu yanıtlayalım. Diyelim ki Kawa, Sasaniler döneminde dirafş-i kaviyan ibaresinin yanlış çevrilmesinden literatüre geçmiş, Feridun (İran/Medya)'a yardım eden, Dahhak (Babil)'a karşı da ayaklanan bir rol üstlenmiştir. Ancak Feridun'un demirden yapılı gürzünün Demirci Kawa tarafından yapıldığı Şahname'de ve diğer bazı kaynaklarda belirtilmediği için, Kawa'ya demircilik mesleğinin nereden iliştirildiği ya da lâyık görüldüğü açıklık kazanmaz. Bu bakımdan, demircilik sıfatının daha önceleri iliştirilmiş olacağı düşüncesi akla geliyor. Bu konu da karışıktır. Demircilik mesleğinin, Kawa'ya ne zaman iliştirildiği konusunda kesin birşey söylememekle birlikte, demirciliğinin, yukarda sözünü ettiğimiz rolünden, yani mitolojik demirci tiplerine olan uyumundan kaynaklandığı kanısındayız.

Hint Mitolojisindeki tanrı İndra'nın da, yıldırım ve şimşekten olan silâhlarının varlığına inanılmaktaydı. İndra'nın silâhı olan *yıldırım (Vazra)*, inanışa göre, *altından* (hiramaya), *"ruddy colour"* (?) (harit)'ten ve ayrıca *demirden* (ayasa) yapılmıştır (76). Bu bağlamda, *gürz* sözcüğünün, İndra'nın silâhı olan yıldırımın adından, *Vazra*'dan geldiğini belirtmenin konuya derinlik katacağı inancındayım (77). Firdevsi'nin Şahnamesi'ne bakıldığında, Feridun'un en önemli silahının *gürz* olduğunu görmek mümkün. Yine, Kürtlerce de Demirci Kawa'nın, Dahhak'ın başına gürz indirerek öldürdüğüne inanılması, bu açıdan çarpıcıdır. Önceleri, Fince'de çekiç anlamına gelen *vasara* sözcüğünün Vazra adıyla ilişkili olup olmadığını düşünüyordum. Çünkü sözlüklerde Fince *vasara* (çekiç) sözcüğüne rastlamıştım (78). Ama yanılgıya düşebileceğimi düşünerek, bundan sözetmemiştim. Sonraları, bu ilişkinin Pentti Aalto tarafından öne sürüldüğüne rastladık (79). Sanıyoruz, yanlış olmayan bir sav...

Kısaca belirtmek gerekirse, uygarlığın belirli dönemlerinde, mitolojide yeralan ışık/gök/güneş tanrılarının silâhı olan yıldırım ve şimşeklerin demirden yapıldığına, bu silahları ya-

panların da mitolojik demirci tipleri olduğuna inanılırdı. Ama bazen de, başlıbaşına ilgili tanrıların bu tür rolleri bulunur ve kendisine yardım eden mitolojik bir demirci de bulunmaz. O nedenle, bu durumda bu tanrıların kendisi mitolojik demirci karakteri taşır. İşte Kawa (Kuraş)'nın demirciliği de buradan kaynaklanır. Konuyu daha sonra ayrıntılı olarak irdeleyeceğiz.

SONUÇ

Özetlersek, Kawa'nın kim olduğu, ne zaman yaşadığı, nasıl efsaneleştiği, gerçek rolünün ne olduğu, hangi halktan geldiği, demirciliğinin nereden çıktığı oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. O nedenle, konuyu her bakımdan irdelemeden, sağlıklı bir sonuca ulaşılamaz. Konu üzerine kapsamlı bir araştırmanın olmamasının da ötesinde, varolan önemli kaynakların da genellikle yabancı dillerde yazılı olması, bizi de yer yer güçlüklere itti. Sözgelimi, Avesta'dan, konunun otoriteleri aracılığıyla, yani dolaylı yoldan yararlandık. Ayrıca, Eski İran tarihine ilişkin, özellikle de Kürt tarihine ilişkin temel kaynakların kütüphanelerde bulundurulmaması, madalyonun paslı tarafını oluşturuyor. Bu nedenle, yanlışlıklarımız olursa, umuyorum aydınlarımız hoşgörüyle karşılar; fakat eleştirilerinden de bizi mahrum kılmazlar.

Son olarak, Sir John Malcolm ve Gobineau'nün yazdıklarını değerlendirmek istiyoruz. Malcolm, Fars tarihçilerinde *Feridun* olarak geçen kahramanın, Greklerin *Arbaces* olarak andığı Med kralı olduğu kanısındadır(80). Yalnız, Malcolm görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir gerekçe göstermemiş. Yapıtındaki tablo da yanlışlık arzediyor. Malcolm, bir yandan da *Keykubat* (Kavi Kavata)'ın *Astyages* olduğu savını öne sürmüştür (81). Oysa Astyages, Avesta'da Franrasyan, Şahname'de ise, Efrasiyab biçiminde geçen kötülük ve karanlık timsali olan hükümdardır.

Gobineau ise, *Perslerin Tarihi* (Histoire des Perses)'nde şu yanılgılara düşmüştür. Onun kanısınca, *"Zohak"* ya da *"Ajdehak"*, Belus'un oğlu Ninus'la, *"Ferydoun"* ise, Med kralı Phraortes'le aynı kişilerdir (82). Platon'a göre, Ninos (Ninus), Ba-

bil'e egemen olan Asur kraliçesi Semiramis'in kocasıdır. Ancak Ninus'un, Grekler arasında iki anlamı daha vardır: *Tanrı Ninus* ve *Ninova kenti* (83). Gobineau'nün burada kastettiği anlamı ise, kral Ninus'tur.

İlk olarak, Semiramis'in, MÖ 9. yüzyılın sonlarında, Med kralı Pharaortes'in ise, MÖ 7. yüzyılda yaşadığı dikkate alındığında, Gobineau'nün savındaki temel çelişki açıkça görülür. Böyle bir zaman farkı olmasına rağmen, Gobineau'nün Phraortes'e Feridun rolünü vermesi, sanının Feridun adıyla Phraortes adı arasında bir ilişki olabileceğini düşünmesinden kaynaklanmıştır. Oysa Phraortes adı, Eski Farsça'da *Fravartis* olarak geçmekle birlikte, Feridun adıyla hiçbir ilişkisi yoktur. Jules Oppert, bu adın orijinalinin, Med metinlerinde *Pirruvartis* olarak geçtiğini belirtir (84). Araştırmacılar, *Fravart* adıyla *Ferhat* adını ilişkili bulurlar (85). Bu sav, bize daha makûl geliyor.

Bunlar bir yana, araştırmacıların hemen hepsinin, Azhi Dahaka'nın, Yeni Babil İmparatorluğu'nun İran üzerindeki baskıcı yönetimleri sırasında kişileştirildiği ve Azhi Dahaka'nın bir anlamda Yeni Babil İmparatorluğu'yla ya da kısaca Babil (Bawroiş) ile özdeşleştirildiği biçiminde özetlenebilecek ortak kanısı anımsanırsa, Gobineau'nun savı, bütünüyle suya düşer. Kanımca, Phraortes'in Feridun'la bir tutulacak kadar, tarihte önemli, etkin ve belirgin bir yeri yoktur. Yalnızca, Asurbanipal ile olan savaşı önemlidir; ancak, o savaşta da öldürülmüş ve ordusu bozguna uğratılmıştır.

Burada, araştırmacılar için şu noktayı belirterek bölüme son vereceğim. Annamarie Schimmel, I.Dünya Savaşı'ndan sonra, Berlin'de yaşayan bir grup Fars yazarın, İran krallığını kurtaran efsanevî Demirci Kawa'nın adından hareketle, *Kaviani Press'i* kurduğunu söylüyor (86). E.G.Browne da Kaviani Press'ten sözeder. Browne, ayrıca *Kawa* (Kaveh) adlı bir de gazete çıkarıldığını yazar (87). Sanıyorum, ilgili yayınların ilk sayılarıyla Mart ayı sayılarında, Kawa ile ilgili değerlendirmeler yeralmış olabilir.

KÜRTLERİN KÖKENİ ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

"Hernekadar, başlıkta 'birkaç not' ibaresini kullandıksa da, biz burada Demirci Kawa başkaldırısıyla bağlantılı olarak, Kürtlerin kim olduğunu, kökenlerinin nerelere kadar uzandığını belirli bir perspektifte sorgulamaya çalışacağız. Bu 'birkaç not', bir sav ya da bir tez olarak ele alınmamalıdır. Çünkü biz, şimdilik yalnızca, Kürtlerin tarihteki kimlik arayışlarına bir perspektif sunmak istiyoruz." (88).

Yukarıda geçen sözlerimiz, sözkonusu düşüncelerimiz üzerine henüz ufak tefek kuşkularımızın varolduğu döneme ait. Şimdi, kimi kuşkular bulunsa da, aşağıda açıklayacağımız olası gerçekliği zedeleyecek ya da tümüyle geçersiz kılacak nitelikte değil. Gerçi, o dönem için de aynı durum geçerliydi, ama, bu bizi fazlasıyla tedirgin etmişti.

Bilindiği üzere, Kürt halk inançları arasında yeralan Dahhak zulmü ve Kawa'nın ona karşı ayaklanmasını içeren Newroz söylencesi, Kürtlerin kökenlerine ilişkin inançları da taşır. Nitekim Şerefhan, *Şerefhame*'de buna değinir. Buna göre, *"Kürtler, beyinlerinin alınıp Dahhak (Bivrasp)'ın iki omuzu üzerinde meydana gelen kansere benzer bir çıbana sürülmesi için öldürülmekten, boğazlanmaktan, başları kesilmekten kaçarak dağlara ve engin yerlere dağılan insanların soyundan gelmişlerdir..."*(89)

Bu inancı, Kuraş'ın Babil'i fethi bağlamında ele alacağız. Çünkü, şimdiye kadar açıklamaya çalıştığımız kadarıyla Demirci Kawa, Pers kralı Kuraş (II)'ın mitolojik kimliğinden başka biri değildir. Şu halde bunu, *"Kürtlerin Kökeni"*ne ilişkin kimlik sorgulamamızın bir perspektifi olarak görüyoruz. Öncelikle, Kuraş'ın Babil'i fethine bir gözatacağız.

Nebukadnezar II (MÖ 605-562)'ın ölümünden sonra, Babil'de sırasıyla Awel-Marduk, Nergal-sar-usur, Labaşi-Marduk ve Arami asıllı olduğu söylenen Nabunid tahta geçmiştir. Yönetim aralıkları çok kısa aralıklarla olmuş, son olarak Nabunid tahta oturmuştur. Nabunid'in yönetimi sırasında, Babilliler ile Aramiler arasında büyük uyuşmazlıklar çıkmış, Nabunid'in, Ba-

billilerin baş tanrısı Marduk'u ikinci plâna itmesiyle daha da büyümüştür. Bir yandan iç huzursuzluklar, diğer yandan Asur İmparatorlarının geleneksel saldırganlığının bir devamı olarak Yeni Babil İmparatorluğuyla birlikte Babil'in Azhi Dahaka misyonunu taşıması, Babil'in fethinin, Yakın Doğu halkları arasında, hatta Babilliler'de bile, ne denli önemli olduğunun göstergesidir. İşte bu tarihsel gerçeklikler ile birlikte, Kuraş'ın sözünü ettiğimiz politikası ve kişiliği, onu bir kurtarıcı kılmaya fazlasıyla yetmiştir. Kuraş'ın fethine dönecek olursak, perspektifimizi biraz daha genişletme, biraz daha berraklaştırma gereğini duyumsuyoruz.

Nabunid Kroniğine göre Kuraş, Babil'i Nabunid'in 17. yönetim yılında (MÖ 539) zaptetmiştir. Her iki ordunun Opis kenti yakınındaki karşılaşmasında, *Ugbaru* (Gr. Gobryas) önderliğindeki Guti ordusu, Perslerin tarafına geçmiş, bu da savaşın sonucunu belirlemiştir. Aslında, bu sonradan yapılan bir seçim değil, daha savaş başlamadan safların netleşmesidir. Böylece Sippar savaşsız düşmüş, iki gün sonra, 16 Ekim 539'da Ugbaru Babil'e girmiştir [90]. Nabunid'i de tutsak alan Ugbaru, Kuraş tarafından Babil satraplığına atanmıştır.

Burada, Gutilerin tarihini kısaca özetlemek gerekiyor. Çünkü, sorularımız daha çok Gutilere ilişkin... Gutiler, yaklaşık olarak MÖ 3. binyılların yarısında, Zagros Dağları'ndan inerek Mezopotamya'ya yayıldılar. Hemen hemen tüm Mezopotamya'ya hükmetmelerine rağmen, tarihçiler, Babil'i tümüyle ele geçiremediklerini söyler. Yaklaşık 100-150 yıllık egemenliklerinden sonra, bunu yitirmiş, dolayısıyla Zagros Dağları'na da geri çekilmişlerdir.

Kimi araştırmacıların, Kürtleri Gutilere bağlama çabaları, savları, ister istemez şu soruları gündeme getiriyor: Acaba Gutiler, Perslerle olan temasları ve etkileşimleri doğrultusunda, *dağlı bir halk olmalarını,* Babil'e ve dolayısıyla Dahhak'ın zulmünden dağlara kaçan insanların torunları oldukları öyküsüne mi bağladılar ? Böyle bir öykü, acaba o dönemin etkileşimleri temelinde mi oluştu? Ve Kuraş'ın, Gutilerle birlikte Babil (Dahhak)'i

fethi, Gutilerin inanç sistemlerine etkimiş midir? Kısacası, sözünü ettiğimiz Kürt Newroz söylencesinde yeralan ilgili inanç, bu olaya mı dayanıyor?

Bir iki not düşdükten sonra, sorularımıza devam edeceğiz. Newroz'un, Kürtler (? Gutiler) ve Farslar (Persler) arasındaki varyantlarına bakacak olursak, Fars literatüründe, Newroz'un daha çok efsanevî kral Cemşid (Yima Khşeata)'e bağlandığını görürüz. Oysa, Kürt mitolojisinde Newroz, Demirci Kawa başkaldırısına bağlanmıştır, yine de farklı varyantları olduğu da düşünülmelidir. Kuraş, mitolojiye Kawa olarak geçerken, Kürt mitolojisinde Feridun'u devre dışı bırakmıştır. Bu bakımdan, astrolojik temeli olan söylenceye, sonradan girmiş olan Demirci Kawa'nın, Dahhak'ı öldürdüğü gün, 21 Mart'a denk düşer. Her ne kadar bunda söylencenin astrolojik orijinli olmasının büyük rolü olsa da, Kuraş'ın birazdan sözünü edeceğimiz davranışının katkısı da gözardı edilmemelidir.

Anımsanacağı üzere, bir önceki bölümde, Babillilerin Newroz'u diyebileceğimiz *Akitu* (ya da Zagmuk) Festivalinden sözetmiş, bu yeni yıl festivalinin de 21 Mart'ta kutlandığını söylemiştik. Babillilerin baş tanrısı Marduk adına kutlanan bu festival, kroniklere göre, Yeni Babil İmparatorluğunun son kralı olan Nabunid zamanında birkaç yıl kutlanmamıştır [91]. Nabunid, Marduk'u ikinci plâna itmiş, Ay tanrısı *Sin*'in adına büyük bir tapınak yaptırmıştır. Oysa, Kuraş Babil'i zaptettiğinde, tüm halklara olduğu gibi, Babillilere de tapınmalarında, dinlerinde serbestlik tanımıştır. Ve hatta, Marduk'u yeniden baş tanrı ilân etmiştir. Bunlar bir yana, Kuraş'la birlikte Akitu festivalinin legalize oluşu, bizim için daha da önemlidir. Çünkü Kuraş, Babil'i fethettikten sonra, oğlu Kambis'i, *Nisan* (Mart-Nisan)'ın birinde kutlanan Akitu festivaline katılmak üzere Babil'e göndermiştir. Kambis, ertesi yıl da babasını temsilen Nisan (Mart-Nisan)'ın dördünde *E.ŞA.PA.KALAM.MA.SUM.-MU* tapınağında, gerçek bir Babilli gibi Akitu Festivalini (İsinnu Akitu) kutlamıştır [92].

Acaba Kuraş'ın, 21 Mart'ta kutlanan Akitu Festivalini legalize etmesi, Gutiler açısından önem taşıyor muydu? Eğer önem

taşıyorduysa inanç sistemlerinde herhangi bir etkisi olmuş mudur? Ve bu etki, Kürt Newroz Söylencesine sirayet etmiş midir? Biz, bu soruyu olumlu yanıtlamanın gerektiği kanısındayız. Çünkü, Gutilerle Sumerlerin akraba kavimler olduğu ve Sumerlerin yeni yılı 21 Mart'ta kutladıkları gerçeği, Newroz'un, yani orijinalitesi bir yeni yıl festivali olan bu festivalin, büyük olasılıkla Gutiler tarafından da kutlandığını gösterir. Kaldı ki bunu bir yana bıraktığımızda bile, Mezopotamya halklarının kültürel etkileşimlerini de hesaba katmak zorundayız.

Şimdi, Newroz Söylencesiyle Gutilere bir köprü daha atmak istiyorum. Bilindiği üzere, Newroz Söylencesinde, Kawa son oğlunun da Dahhak tarafından öldürülmesiyle, halkı bu zulme başkaldırmaya azmeder. Burada bir kez daha, Azhi Dahaka'nın Yeni Babil İmparatorluğu ya da Nebukadnezar ve Nabunid'in tarihsel figürleri olarak kişileştirildiği savını anımsatarak, devam ediyoruz: Xenophon, *Cyropeadia* (IV,6)'da Gutilerin yöneticisi olan Ugbaru'nun oğlunun avlanırken, Nebukadnezar'ın oğlu (Sidney Smith'e göre olasılıkla Nabunid) tarafından öldürülmesinden dolayı, Ugbaru'nun Kuraş'a yardım ettiğini kaydeder (93). Acaba bu olay, Gutilerce, kendilerinden biri olarak gördükleri Kuraş'a mı atfedildi? Yani, sözünü ettiğimiz söylencedeki olay, bundan mı kaynaklanıyor? Kuşkusuz, kesin birşey söylemek olası görünmese bile, olası bir paralellik kurulabilir.

Son olarak, şunlara değineceğim. Gutilerin, MÖ 3. binyıldan MÖ 5. yüzyıllara kadar aynı bölgede, genellikle Zagros Dağları ve çevresinde yaşadıklarını görüyoruz. Ben şahsen, yaklaşık 3000 yıl gibi uzun bir zaman zarfı içerisinde, Asurlular gibi zalim, İskitler gibi vahşi kavimlere rağmen, yaşadığı bölgeyi terketmeyen bir halkın, bir 1000 yıl daha kolay kolay bu bölgeyi terketmeyeceklerini (doğal felâketleri hariç tutuyorum) düşünüyorum. Yalnızca, civar bölgelere yayılmış oldukları düşünülebilir. Şunu da ekliyorum, diğer halklardan da kimi kabilelerin, bunlar arasında eridikleri de olasıdır. Kürtlerin, Arap kaynaklarında ilk kez 7. yüzyılda zikredildiği unutulmamalıdır. Bu bağlamda,

acaba diyor ve tekrar soruyoruz: Kürt adı, Tukulti-Enurta I ile birlikte, *Qurti* olarak geçmeğe başlayan *Guti* adına mı dayanıyor?

Bu savın gerçekliğinde bile, Kürtlerin yalnızca Gutilerden oluşmadığı, Gutiler arasında diğer halkların da asimile olarak Kürtleri oluşturduğu gözardı edilmemelidir. Nitekim, *The Encyclopeadia of Americana*'nın *"Kurdistan"* maddesinde, Kürtlerin Gutilerden geldiği düşüncesine değinilerek, asıl boyların Gutilerden olmakla birlikte, Kürtlerin, Türk, Ermeni, Semitik ve İranî boyların büyük ölçüde karışmasından oluştuğu yazılıdır (94). Fakat Hurrilerden tutun da Sumerlere, İskitlerden tutun da Medlere kadar birçok halktan olan toplulukların, Kürtler (Gutiler) arasında yaşayarak, Kürtleşmiş olacağı kanısındayım.

Burada, daha önce sözünü ettiğim bir kuşkuya değineceğim. Belki de, Demirci Kawa'nın söylenceye Kürt olarak geçmesinin nedeni, Astyages'a karşı ayaklanmasında kendisine yardım eden Med kabileleridir. Med kabilelerinden birinin adının *Cirtes/Kurtios* olması önemlidir. Ama bunu doğrulayacak, bir temel bulamıyoruz. Üstelik, Gutilere nazaran daha zayıf bir olasılıktır. Çünkü, bu Med kabilesinin Babil (Dahhak)'in fethinde önemli bir rol üstlenmeyişini bir yana bırakın, katılıp katılmadıkları bile belli değildir.

Şimdiye kadar, Dahhak'ın köleci Asur İmparatorluğunun bir yöneticisi olduğuna inanılır, Medlerin MÖ 612'de Asur İmparatorluğuna son vermeleri de köleliğin sona erişine, dolayısıyla Kürt Newroz Söylencesinde Kürtlerin köleliğinin sona erişine yorulurdu. Oysa kölelik, Asur'un yokuluşuyla sona ermiş değildir. Aksine, Yeni Babil İmparatorluğu, adeta Eski Babil ve Asur İmparatorluklarına taş çıkartırcasına, köleliği ve köle tüccarlığını sürdürmüştür. Isaac Mendelsohn, *Eski Yakın Doğu'da Kölelik* (Slavery in the Ancient Near East) adlı yapıtı, konu için şimdilik temel yapıt olma niteliğindedir. Mendelsohn, bu döneme ilişkin çocuk satımından bile sözeder. Nitekim, Nebukadnezar'ın dönemine ait bir dökümandan, bir adamla karısının kendi oğluna satıldığını nakleder (95).

Herzfeld'in söylediklerini bir kez daha belirtip, bu bölümü de

noktalayacağız. Azhi Dahaka, İran öyküsünde Yeni Babil İmparatorluğu ya da Nebukadnezar ve Nabunid'in tarihsel figürleri olarak kişileştirilmiştir. Öyleyse, Yeni Babil İmparatorluğunu ortadan kaldıran, Nabunid'i tutsak edip, tüm halklarda olduğu gibi Babilleri tapınımlarında özgür bırakan, Nebukadnezar'ın tutsak ettiği Yahudileri kölelikten kurtaran, Persleri *arte* olmaktan çıkaran ve Gutilerle birlikte Dahhak'ın ülkesi olan Babil'i fetheden Kuraş, mitolojide Demirci Kawa olarak yerini almıştır. Şuna inanıyorum ki Kuraş'ın "*ÖZGÜR İNSANLAR OLUN*" biçimindeki öğüdü, Yakın Doğu halklarına Kuraş'tan kalan en anlamlı mirastır.

NOTLAR

(1) Günaltay, *İran Tarihi*, C.I, s.131, dpnt.5
(2) Harold Lamb, *Cyrus the Great*, (London, 1961), s.15
(3) Jobes, op.cit., Part I, s.403
(4) Hüsing, s.130-1
(5) Hilaire de Barenton, *L'Origine des Langues des Religions et des Peuples*, Tome I, (Paris, 1933), s.368
(6) A.Pictet, Tome II, Livre III, s.185
(7) Hüsing, s.70
(8) John M.Robertson, *Pagan Christ, Studies in Comparative Hierology*, (London, 1928), s.322
(9) G.Rawlinson, *The Seven Great Monarchies...*, Vol.II, s.425
(10) Füruzan Kınal, *Babil Vesikalarına Göre Cyrus'un Seferleri*, İran Şehinşahlığının Kuruluşunun 2500. Yıldönümüne Armağan, (Istanbul, 1971), s.213-4
(11) E.Benveniste-L.Renou, 69-70
(12) A.İtil, s.63
(13) Jobes, Part II, s.1646
(14) M.H.Ananikan, s.799
(15) Ibid.Idem.
(16) Hüsing, s.56
(17) Herzfeld, *Zoroaster and His World*, Vol.I, s.375, dpnt.4
(18) Ibid.Idem.
(19) Hüsing, s.140

(20) Boyce, *On Mitra, Lord of Fire,* Acta Iranica, Vol.I, (Leiden/Teheran/ Liege, 1975), s.73

(21) F.Steingass, *Persian-English Dictionary,* (Beirut, 1970), s.1073

(22) J.A.MacCulloch, *Serpent-Worship (Introductory and Primitive),* ERE, Vol.11, s.407; E.Herzfeld, *Babil,* İA,C.II, s.178

(23) Raymond Furon, *İran,* çev.G. Kemali Söylemezoğlu, (İstanbul, 1943)

(24) R.Ghirshman, *Iran from the Earliest Times to Islamic Conquest,* (?, 1954), s.132

(25) Madeleine S. Miller-J.Lane Miller, *Harper's Bible Dictionary,* (New York, 1954), s.141

(26) R.W.Thomson, *Agathangelos History of the Armenians,* (Albany, 1976), s.217

(27) David Marshall Lang, *Armenia, Cradle of Civilization,* (London, 1970), s.153; Ananikan, s.800

(28) Lang, s.163

(29) Gaston Bouthoul, *Politika Sanatı,* çev.S.Eyüboğlu-V.Günyol, (?,1967), s.132

(30) Rawlinson, *History of Herodotus,* Vol.III, s.542

(31) Moses Khorenatzi, s.110

(32) Jobes, Part I, s.165

(33) Ferdinand Justi, *Iranisches Namenbuch,* (Hildesheim, 1963), s.17;Hübschmann, op.cit.

(34) Justi, s.17

(35) Ibid.Idem.

(36) Basil Nikitin, *Kürtler.*

(37) Ibid.

(38) Justi, s.48

(39) h.Özdemir, *Şahmeran veya Şahmaran,* TA, C.30, s.191

(40) Louis H.Gray, *Education (Persian),* ERE, Vol.5, s.207

(41) Abdülkadir İnan, *İt Başlı Ulus Efsanesi,* Belleten, XIII/49, 1949, s.150

(42) Rawlinson, *History of Herodotus,* Vol.III, s.542

(43) Rawlinson, *The Seven Great Monarchies...,* Vol.II, s.568

(44) Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli,* C.I, (Ankara, 1985), s.63-4

(45) Bernhard Heller, *Nemrud,* İA, C.9, s. 93; S.Freud, *Hz. Musa ve Tektanrıcılık,* çev. Kâmuran Şipal,(İstanbul, 1987), s.15-7

(46) Firdevsi, *Şehname,* C.I, Çev.Necati Lugal, (Ankara, 1967), s.60-1

(47) Herzfeld, *The Archeological History of Iran,* (London, 1935, s.40;

A.T.Olmstead, *The History of the Persian Empire*, (Chicago, 1948), s.34; Hübschman, s.102

(48) Christian Bartholomea, *Altıranische Wörterbuch*, (Strassburg, 1905), s.205

(49) Andreas Tietze, *Persian Loanwords in Anatolian Turkish*, Oriens, Vol.20, 1967, (Leiden, 1969), s.145

(50) A.Pictet, Tome II, livre III, s.185-8

(51) M.A.Dandamaev, *Persien unter den ersten Achameniden*, (Wiesbaden, 1976), s.180

(52) Suha Bulut, *Demirci Kawa'ya Işık*, yayımlanmamış tez.

(53) Ziya Gökalp, *Makaleler III*, Hazırlayan: M.Orhan Durusoy, (Ankara, 1977), s.87

(54) Günaltay, s.103

(55) E.G.Browne, Vol.I,s.55; George Smith, s.370

(56) Hezfeld, *The Persian Empire...*, s.16

(57) Ritter, s.646

(58) Browne, Vol.I, s.113

(59) Nathan Söderblom, *Ages of the World (Zoroastrian)*, ERE,Vol.I, s.205-6

(60) Jack Finegan, *The Archeology of World Religions*, Vol.I, (New Jersey, 1965), s.83

(61) Jean Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary*, Part I, (Berlin, 1944), s.111

(62) Finegan, s.83-4

(63) M.Fuad Köprülü, *Bayrak*, İA., C.II, s.403

(64) Arthur Christensen, *L'Iran Sous les Sassanides*, (Copenhague, 1944),s.502-3, dpnt 5

(65) Herzfeld, *Zoroaster and His World*, Vol.I, s.102

(66) Tabari, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C.I, çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir, (Istanbul, 1965), s.282-3

(67) Jobes, Part I, s.724

(68) Christensen, s.502-3, dpnt.5

(69) Günaltay, 1987 baskısı, s.300-1, dpnt.233

(70) Boyce, *A History of Zoroastrianism*, Vol.I, s.68

(71) P.Masson-Oursel and Louise Morin, *Mythologia of Ancient Persia*, New Larousse Encyclopedia of Mythology, Ed.by Robert Graves, (?,1968), s.322

(72) Şerefhan, *Şerefname*, çev. M.Emin Bozarslan, (Ankara, 1975), s.19

(73) Boyce, s.101, dpnt.104

(74) Herzfeld, *The Archeological...*, s.63

(75) Ritter, s.646

(76) A.C.Daş, s.56

(77) Geo Widengren, *Die Religionen Irans*, (Stuttgart, 1965), s.45; Paul Horn, *Grundris der Neupersischen Etymologie*, (Strassburg, 1893), s.202

(78) *International Dictionary*, 22 dilde 22.000 Kelime, Milliyet Gazetesi yayını, (Istanbul, 1987)

(79) Pentti Aalto, *Connections Between Finnish and Aryan Mythology*, Studia Orientalia, Vol.59, (Helsinki, 1987), s.80

(80) John Malcolm, *Histoire dela Perse*, (Paris, 1821), Tome I, s.311

(81) Ibid., Tome IV, s.482

(82) J.A.Comte de Gobineau, *Histoire des Perses*, (Paris, MDCCCLXIX), Tome I, s.304-5

(83) Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, C.I, (İzmir, 1982), s.

(84) Jules Oppert, s.172

(85) Hübschmann, *Persische Studien*, (Strassburg, 1895), s.199; Günaltay, 1987 baskısı, s.110, dpnt.180

(86) Annemaria Schimmel, *Islamic Peoples, Arts of*, The New Encyclopedia of Britanica, Macropeadia, Vol.9, (Chicago, 1974), s.970

(87) Brown, Vol.IV, s.346,483

(88) Gürdal Aksoy, *Kürt Mitolojisinde Demirci Kawa Başkaldırısı ve Kürtlerin Kökeni Üzerine Birkaç Not*, Toplumsal Kurtuluş, sy.40, Şubat 1991, s.71

(89) Şerefhan, s.

(90) Kınal, s.220

(91) Hans G.Güterbock, *Neo-Babylonian Kingdom (Babylonia and Assyria)*, EB, Vol.II, (Chicao, 1969), s.967

(92) Pallis, s.7; Pallis, *The Antiquity of Iraga*, (Copenhagen, 1956), s.635

(93) S.Smith, *Babylonian Historical Text*, (London, 1924) s.104-5

(94) *"Kurdistan"*, EA, Vol.16, 1982, s.558

(95) Isaac Mendelsohn, *Slavery in the Ancient Near East*, (New York, 1949), s.9

NEWROZ'DA ATEŞ KÜLTÜ ve MİTOLOJİK DEMİRCİLER

Ateş... Kimilerince evrenin yaratıcı tözü. Dünyanın hemen her yöresinde kutsallık değeri olan bir unşur. Bu anlamda Newroz'un da vazgeçilmez unsuru. Vazgeçilmez diyorum, çünkü kökeni ne olursa olsun, ateş artık Newroz kutlamalarının bir parçası olmuştur. Günümüze değin her Newroz, özellikle dağlarda ateş yakılarak kutlanagelmiştir.. Sanıyorum, gece ve gündüzün eşitlendiği ve aydınlığın (gündüz) karanlık (gece) üzerinde egemen olmaya başladığı bu yeni günde, halk da öteden beri, hem aydınlığın karanlığı yenmesi anlamında -aydınlığı simgeleyen- ateş yakıp eğlenmiş, hem de ateşle karanlığa meydan okur, aydınlığı desteklemiş.

Ateşin, Zerdüşt dininde en önemli unsur olduğunu herkes bilir. Bundan dolayı Araplar, İranlılara *"ateşe tapan"* anlamında Mecusi derler. Türkçe'deki ateş-perest de aynı anlamı taşır, orijini Farsça'dır. Konuya doğrudan girmek gerekirse, ateşin Newroz'daki özel yeri, Zerdüştiliğin ateş tanrısı olan Atar (Atarş)'la bağlantılıdır diyebiliriz. Eski İran'da, Atar hem Ahura Mazda'yı simgeler, hem de onun oğlu sayılırdı. Azhi Dahaka'nın ise, Angra Mainyu'nun soyundan geldiğine inanılırdı. O nedenle Atar'ın, Azhi Dahaka ve Angra Mainyu ile savaşmış olduğu inancını, gayet normal bir sonuç olarak görüyoruz [(1)]. Bu savaşın fatihi de, her zaman olduğu gibi aydınlığı simgeleyen taraftır, yani Atar'dır. İşte, hiç söndürülmeyen ve Atar'ı simgeleyen kutsal ateş,

Antik İran'ın Newroz günlerinde, tanrıya yakın olduğuna inanılan yüksek yerlerde -sözgelimi dağlarda- ya da sunak denilebilen yerlerde daha coşkun bir biçimde yakılıyordu. Özellikle Kuraş'ın döneminden itibaren tanrısal ateş yalnızca kutsal vazoda yakılmıyordu, ateşgâhların (ateş-gede) tenha kısımlarında da gizleniyordu. (2) Strabon, Perslerin ateşe tapınmalarını şöyle anlatır: Kuru odun parçaları bir yere yığılır, üzerine yağ dökülerek ateşlenir. Ama ateşe üflenmez. Ateşe üfleyen ya da birşey atan derhal öldürülür.(3)

Ateş tapınımının nereden kaynaklandığı konusunu ise, araştırmamız açısından ancak bir ayrıntı oluşturabileceği düşüncesiyle atlıyoruz. Ama burada, kimi araştırmacıların ateş tapınımının güneş kültünden doğduğu tezini belirtmek istiyorum. (4) *"Bu anlayışa göre ateş, ışık tanrısını simgelemektedir. Güneşin olduğu gibi, ateşin de kötülükleri uzaklaştırıcı, sağlık ve canlılık verici, birçok hastalıkları iyi edici nitelikleri bulunduğu kanısı egemendir. Nitekim Zerdüşt dininde ateş, Ahura Mazda'yı simgeler ve bunun için de hiç söndürülmeden korunur."* (5) İlk bakışta, sözünü ettiğimiz savın, kuşku götürmez bir biçimde doğruluk değeri taşıdığı düşünülebilir. Ancak araştırmacılar, ateş tanrılarının yalnızca güneş ateşinin, ışığın ve yeryüzünün (volkanik) ateş tanrısı olmadığını, aynı zamanda kalb ateşi, kutsal ocak ateşi, orman ateşi ve çayırların azgın ateşinin da tanrısı olduğunu söylerler. (6) Buna dayanarak özellikle volkanik bölgelerdeki ateşin, daha çok yeryüzü ateşiyle (volkan) ilişkili olduğu öne sürülebilir diyoruz.

Kürt Newroz Söylencesinde ise, ateş daha çok Demirci Kawa başkaldırısıyla ilişkilidir: Buna göre Kürt halkı, Demirci Kawa'nın Dahhak'ı öldürdüğü günden (21 Mart) itibaren, her 21 Mart günü dağlarda ateş yakarak bu zaferi kutlar. Mitolojiye Demirci Kawa olarak geçen Kuraş, mitolojik kimliğiyle, Azhi Dahaka'yla savaşan ateş tanrısı Atar'ın rolünü de üstlenmiştir. Bu bakımdan, Newroz'da ateş yakma geleneğinin Demirci Kawa başkaldırısına bağlanmasını, bunun bir sonucu olarak görüyoruz. George Hüsing, ateşi temsil eden Ahura Mazda ile Azi Dahaka

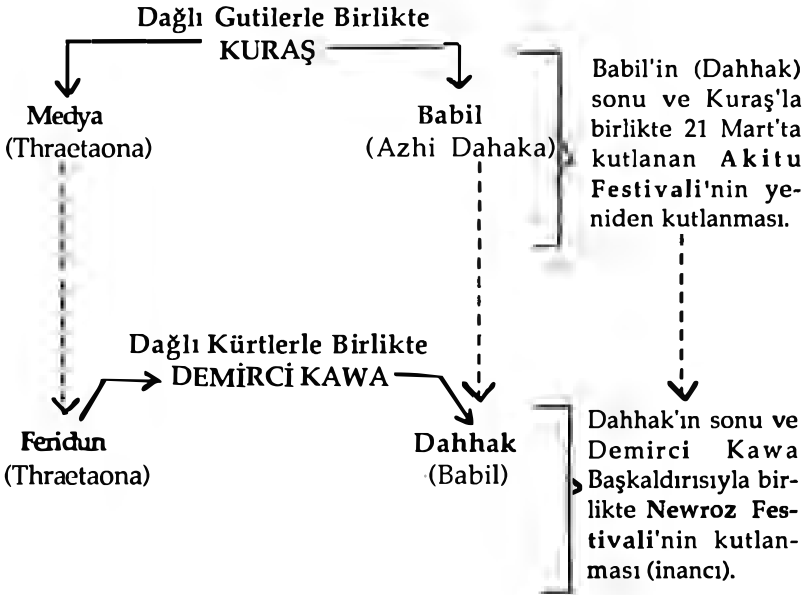
arasındaki zıtlık dikkate alındığında, Kawa Husrawa'nın ateşe, Franrasjan'ın (Efrasiyab) ise, Azhi Dahaka'ya uygunluğuna dikkati çeker. *(Husrawa:* Ateş - *Franrasjan:* Dahaka). [7] Kaldı ki ateş tanrıları, mitolojide zaman zaman demirci kahramanlar olarak da göze çarparlar. Sözgelimi Grek Mitolojisinin demircisi *Hephaistos*, aynı zamanda ateş tanrısı sayılır. Max Müller, Hephaistos adını Hintlilerin ateş tanrısı Agni'nin lakabı olan *Yavishta*'ya dayandırır.[8] Bu sav, araştırmacılar arasında yaygınlaşmıştır. Sözgelimi F.Guirand, Hephaistos adının Vedaların ateş tanrısı Agni'nin lakabı olan Sanskritçe Yavishta (çok genç) sözcüğünün Grekçe biçimi olduğunu ya da Grekçe ""yürek" ve "*yakmak*" sözcüklerinden türetilmiş olduğunu belirtir. [9][*] Hephaistos, Romalılar tarafından tanrı Vulcan ile bir tutulur. Aslında her ikisi de aynı tanrılardır da denilebilir. Guirand, Vulcan'ın yıldırım ve güneş tanrısı olduğunu söylüyor.[10] Bir başka demirci olan, Mali'nin Dogon kabilesinin demircisi *Nommo*'nun da, ateşi ve ilk yemişleri getirdiğine inanılır. Burada da, demircilik ile ateş arasındaki doğal ve zorunlu bağlılık, söylenceye yansımıştır. Kısacası, Kürt Newroz Söylencesinde ateş yakma geleneğinin Demirci Kawa başkaldırısına bağlanması, Demirci Kawa'nın Dahhak'la savaşan bir kahraman olması bakımından, Atar'ın rolünü ve etkisini de üstlenmiş olabileceği temelinde değerlendirilmelidir.

Anımsanacağı üzere, önceki bölümlerde Kuraş'ın, Demirci Hephaistos ile benzer yanlarını vurgulamaya çalışmıştık. Burada konuyu biraz daha açmaya çalışacağız. Kawa'nın demirciliğini tıpkı Hephaistos'un, Zeus ile ejderha Typhon arasındaki savaşında tanrı Zeus'a yardım etmesinde olduğu gibi, Feridun (Thraetaona) ile Dahhak (Azhi Dahaka) arasındaki çatışmada, Feridun'a yardım etmesinden kaynaklanmış olduğunu söylemiştik. Ancak Kuraş (Kawa), öyle roller üstlenmiş ya da öyle mitolojik temalara bağlanmış ki yer yer Feridun'a benzer bir tip

---

(*) Bu konuda farklı bir çözümleme için bkz. A.J.Carnoy, *Lumieres Iraniennes et Anatoliennes sur l'hieronoymie Greque*, Proceedings of the Twenty-Third International Congress of Orientalists, Ed. by Denis Sinor, (London, 1954), s.172

olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Feridun, Dahhak tarafından öldürülmemek için dağlarda çobanlar arasında büyütülür. Kuraş'ın (Keyhüsrev) yaşam öyküsünde de aynı temaya rastlanır; yani her ikisi de birer *çoban kral*dır. İkincisi, her iki zalim kral (Dahhak-Astyages), rüyalarında kendi sonlarını hazırlayan kişiyi (Feridun-Kuraş) görürler. Üçüncüsü ve en önemlisi, Kuraş, Feridun (Thraetaona) olarak simgelenen Medya'dan -daha kapsamlı düşünürsek İran'dan-hareket ederek, Dahhak'la (Azhi Dahaka) simgelenen *Yeni Babil İmparatorluğu'na son vermiş ve Babil'i* ele geçirmiştir. Bu sonuncu olay bize, Kuraş'ın hem Feridun'a yardımcı hem de Feridun'la bir tutulabilecek bir kahramana, Demirci Kawa'ya denk düştüğünü ispatlar. Nitekim bunun bir sonucu olarak, Persler arasında Kawa, Feridun'a yardımcı bir kişi olarak göze çarparken, Kürtler arasında ise, Kawa, Feridun'un yerini almış, diğer bir deyimle adeta onunla özdeşleşmiştir. Bunu belirginleştirmek için şematize etmek istiyoruz.

Şimdiye kadar araştırmacılar arasında Demirci Kawa Başkaldırısı, MÖ 612'de Medlerin Asurluların başkenti Ninova'yı yakıp yıktıkları tarihle ilişkili bulunurdu. Sanıyorum bu, Kürtleri Medlere bağlayan tarih tezinden kaynaklanmıştır. Hatta kimi kaynaklarda, Kürtlerin, Ninova'nın düşüşü tarihinden, yani MÖ 612'den sonra *Cirtes* ve *Mardes* adlı boyların birleşmesinden oluştuğu savunulmuştur. (11) Kimileri de **Kurmanç** adının, bu iki boyun adlarının birleşmesindan oluştuğu kanısındadır. Araştırmacıların bu tezi (Med-Kürt), günümüze kadar egemen tez olma özelliğini korudu. Ve halen de çoğunluk, sanıyorum bu teze inanıyor. Ama tezin, giderek etkisini yitireceğini düşünüyorum. Son zamanlarda konuya ilişkin olarak, Yalçın Küçük'ün söyledikleri, kuşkusuz gibi görünen tezi kuşkulu hale getirdi. Burada bir noktaya daha parmak basacağım: Demirci Kawa Başkaldırısının MÖ 612'de gerçekleştiği savına karşın, Kawa'nın kim olduğu ve halkı ayaklandırmaya nasıl ikna ettiğine dair bilgiler, söylencedeki anlatımdan ayrı düşünülmüyordu. Yalnızca, Medlerin düşmanları olan köleci Asur İmparatorluğundan hareketle, Dahhak'ın zalim Asurbanipal ile aynı kişiler olduğu öne sürüldü.

Oysa Dahhâk, Avesta'da tasvir edildiğine göre, orijinali üç başlı, altı gözlü ve üç ayaklı bir ejderha olup, İranlılarca, Yeni Babil İmparatorluğu olarak kişileştirilmiştir... Sonraları ise, bir Arap kralı (Zahak) olduğuna inanılmıştır. Avesta'da tasvir edildiğine göre, aynı zamanda Babil'de hüküm sürermiş (İştahri, 860; Yâkût, I, 448, Yazdacird b. Mahbundaz'a göre). (12) Kısacası, Dahhak'ın hüküm sürdüğü yer Ninova değil, Babil'dir. Mitolojideki Demirci Kawa Başkaldırısı ise, Medlerin Ninovayı zapetmesiyle değil, Gutilerin (Kürtlerin), Kuraş'la (Kawa) birlikte Babil'i (Dahhak) ele geçirmeleriyle ilişkilidir. Burada önemli bir not düşüyorum: Eğer Kürtler, Medlerin torunları olarak kabul ediliyorsa, bir dönem Medya ile özdeşleştirilmiş Ferudun'u Newroz Söylencesinde neden safdışı bırakıp, Kawa'ya baş köşeyi ayırdılar? Oysa, aksi düşünülüp sorgulandığında, yanıt çok kolay bulunuyor. Anlatmak istediğim şu: Denilebilir ki madem Kawa,

aslen bir Pers, neden Persler, Dahhak'la savaşımında onu ikinci plana oturttular da, bir Med kahramanı sayılabilecek Feridun yerini korudu. Nedeni açıktır. Feridun yalnızca bir Ari kahramanıdır. Medler kendilerini Ari olarak gördükleri için, Medya da Feridun'un ülkesi olarak düşünüldü. Ama, Persler de kendilerini Ari olarak kabul ederlerdi. Özellikle iktidar Perslerin eline geçtiğinde... O bakımdan, bir Ari kahramanı olan Feridun'un söylence dışına itilmesi olası değildi, yani düştüğümüz not Persler açısından düşünülemez.

Eski İran'ın yeni yıl festivalinde, kralın kuraklık sezonuyla özdeşleşmiş ejderhayı öldüren birisi olarak kabul edildiği söyleniyor. (13) Bu açıdan bakılınca bile, Babil'in Newrozu dediğimiz Akitu Festivalinin (21 Mart), Kuraş'la birlikte yeniden kutlanması, Kuraş'ı Dahhak'ı öldüren bir kahraman olarak önplâna çıkarır.

Mitolojideki demirci tiplerine yeniden dönüyoruz. Biz bu araştırmaya başlarken, Kawa'nın demirciliğinin gerçek olup olmadığını düşündük. Bu konuda kimi kitaplara baktıksa da, böyle bir düşüncenin doğru olmadığı giderek baskınlığını duyumsattı. Sonraları, Hephaistos ile birlikte mitolojik demirci kahramanları keşfettik. Bunların demirciliklerini sorguladık ve Kawa'nın demirciliğinin de, mitolojik demircilikten öteye gitmediğini saptadık. Daha önceki yazılarımızda da belirttiğimiz gibi, mitolojide hemen hemen tüm gök/ışık/gökgürültüsü tanrıları bir ejderhayla savaşır. Savaşımda gök tanrısının etkili bir silâhı vardır: *Yıldırım.* Nedense halklar, yıldırımı kimi zaman kılıçla, kimi zaman okla, mızrakla, kimi zaman da çekiçle, gürzle özdeşleştirmiştir. Bundan dolayı çekiç, mitolojide özellikle *göksel gücü, işi, ışığı* ve *yıldırımı* simgeliyor(14). Tarihin kimi dönemlerinde de, bunların taştan, demirden vb madenlerden ama daha çok *demirden* yapıldığına inanılıyordu. İşte bu demir çekiçleri, gürzleri yapanların da, mitolojik demirci kahramanları olduğu benimsenmiştir. Bazen de, demirci kahramanlar görünmez, onun rolünü de gök/ışık/fırtına tanrısı üstlenmiştir. Kuraş'ın, hem Feridun'la çokça benzeşmesi, hem de ayrı bir tarih-

sel kişilik arzetmesi, demirci bir kahraman olarak mitolojiye geçmesine yol açmıştır.

Mitolojide kutsal demircilik rolünü de üstlenen, bu imajı da taşıyan tanrılara bir gözatalım, önce, Babil'in şef tanrısı Marduk'a değineceğiz. Marduk, bilindiği üzere ejder Tiamat'la savaşan ve onu yenen bir tanrı. Bu savaşın ilgili yerini aktarıyoruz: *"Daha sonra Marduk, savaş için kendisini silahlandırır; silahları **ok ve yaydan, topuzdan, şimşekten** ve dört (yönün) yelin(in) dört bir köşesinden tuttuğu bir ağdan oluşur; bedenini alevle doldurur ve yedi azgın tayfun yaratır; fırtına arabasına biner ve Tiamat ile ordularına doğru ilerler. Yeke yek döğüşmek yolunda Tiamat'a meydan okur; tanrıça karşısına çıkınca, onu kıstırmak için ağını atar; Tanrıça kendisini yutmak için ağzını açtığında, onu şişirmek için kötü yeli ağzından içeriye yollar, sonra da, delip geçerken yüreğini bölen **okuyla**, Tanrıça'yı mıhlar. Tiamat'ın cinlerden oluşan yardımcıları kaçmaya kalkarlar; ama ağa takılırlar ve yakalanırlar."* (15) (abç)

Hitit hava tanrısı/fırtına tanrısı Teşup'un kabartma portrelerinde, bir elinde *balta*, diğer elinde *yıldırım demeti* olduğunu görmekteyiz. Yine, Hitit fırtına tanrısının elinde *topuz* bulunan portrelerine de rastlanmaktadır. Bununla birlikte, Güterbock topuzun fırtına tanrısına olan bağlılığının istisnasız olmadığını söyleyerek, topuzun diğer tanrılara da ait gösterildiğini açıklar ve *"Öte yandan, muayyen bir fırtına tanrısının silâhı olarak bir balta anılmaktadır"* der(16). İster balta olsun, ister topuz, yukarıda belirttiğimiz diğer silâhlarla (ok, kılıç, mızrak, çekiç, gürz) birlikte hepsinin, aynı işlevi gördüğü ve ortak bir temele dayandığı kuşkusuzdur. Nitekim, mitoloji sözlüklerinde, baltanın şimşek ve yıldırımı ifade ettiği açıklanmıştır (17).

Ugarit mitolojisinin tanrısı Baal da, ejder Yam-Nahar (kısaca Yam) ile savaşırken, *"zanaatçı-tanrı"* denilen (?demirci tanrı) *Kothar-u Khasis*'in yaptığı silâhları kullanır. *'"...Kothar-u-Khasis, Baal'i, iki sihirli silâhla, 'Yağruş' (Avlayıcı) ve 'Aymur' (Vurucu) denen silahlarla donatır. Baal, Yağruş silahı ile Yam-Nahar'a saldırır ve onu göğsünden vurur; ama Yam-Nahar*

boyun eğmez; bunun üzerine Yam'ı Aymur silahı ile alnından vurur ve onu yere düşürür." (18)

Örneklere devam ediyoruz. Kelt Mitolojisinde de demirci bir tanrıyla karşılaşıyoruz: *Govannon.* O da tanrıların silahını yapmaktadır. Bundan başka, Cermenlerin böyle bir demircisi var: *Wayland* (Alm.Wieland, Eski Norw.Völund) .W.T.H.Jackson, Wayland ile klâsik demirci figürü olan Hephaistos arasında bir ilişki olduğunu söyler (19). Hüsing ise, *Kuraş öyküsü* ile *Wayland öyküsü* arasında bir paralellik bulur (20). İrdelenmelidir.

Konunun başında, demircilik ile ateş arasındaki doğal ve zorunlu bağlılığa, dolayısıyla demirci ve ateş tanrıları arasındaki bağlılığa, birliğe, yani, özdeşliğe değinmiştik. Daha önce de, Ermenilerin ateş ya da güneş tanrısı olan *Vahagn*'dan sözetmiş ve Vahagn'ın prototipi olan Verethraghna (Vrtragna)'nın Kuraş'la birlikte yiğitlik anlamında yaban domuzuyla simgelendiğini söylemiştik. Ermenilerin, Vahagn'ı Greklerin Hephaistos'u ile bir tutmalarının önemine dikkati çekmiştik. Bir daha vurgulamak istedik.

Yukarıda adı geçen mitolojik silahlardan birine (çekiç) sahip olan bir tanrı da, Cermenlerin gökgürültüsü tanrısı *Thor*'dur. Halk, bu çekicin taştan yapıldığına inanırmış. Thor'un da bir ejderha ile savaştığını, Ernest Siecke'ın *Drahenkampfe* (Deipzig, 1907, im Mythologische Bibliothek) adlı yapıtından öğreniyoruz. Thor'un baş düşmanları arasında, kötülük simgesi dünya yılanı *Jörmundgand* (Jörmungandr), diğer adıyla Midgard yılanı gelir. Ancak, bu yılanı öldüremediği söylenir.

Feridun'a dönüyor ve Şehname'den şu iki alıntıyı yapıyoruz: *"Demircilerin usta olanlarını gidin buraya getirin de, bize büyük bir gürz yapsınlar!"* (21) *"Bu öküz kafalı gürzle, hiç acımadan ve canını bağışlamayı düşünmeden, onun başını ezeceğim!"* (22) diyen Feridun'un burada göze çarpan silahı gürzdür. *Gürz* adının, Hintlilerin atmosferik tanrılarından İndra'nın silahı olan yıldırımın adından, *Vazra*'dan geldiğini açıklamıştık. O nedenle, kâh Feridun'un yerini alan, kâh ona yardımcı bir rol üstlenen Kawa (Kuraş), demirci olarak bilinegelmiştir. Ama şuna inanıyorum ki

tüm mitolojik kahramanlar arasında, sınıfsal yanı en ağır basanı, Kürt Mitolojisinin Demirci Kawası'dır. Sanıyorum bunda, Yeni Babil İmparatorluğunun zalimliğinin yanısıra, yoksul dağ halkı Gutilerin büyük etkisi olmuştur. Bunun da ötesinde, Kürt Mitolojisinin Demirci Kawası, aynı zamanda yurtsever bir kahramandır. Gerçi sınıfsal devrimci başkaldırışla yurtseverlik içiçe geçmiş olabilir, ama burada altını çizerek belirtme gereğini duyumsadım.

Söylediklerimizi iki cümleyle özetliyoruz. Bir: Newroz'da ateş yakma geleneği, Zerdüştiliğin ateş tanrısı Atar'la bağlantılıdır. İki: Kawa'nın demirciliği, sanıldığının aksine, mitolojik olmaktan öteye bir gerçeklik taşımaz. O nedenle, bu noktada farklı bir yol izlemek, mitolojik çözümlemeden uzak olduğu gibi, aynı zamanda da söylenceden bir kopuştur.

NOTLAR

(1) Gertrude Jobes, op.cit., Part I, s.148; Maria Leach (Ed.), op. cit., Vol. I, s.87; A.E.Crawley, *Fire, Fire - Gods*, ERE, Vol.6, s.30; J.A.MacCulloch, s.407; A.İtil, s.70
(2) E.Edwards, *Altar (Persian)*, ERE, Vol.I, s.347
(3) Günaltay, 1987 baskısı, s.297
(4) Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s.76
(5) Ibid. Idem.
(6) M.Leach (Ed.), s.389
(7) Hüsing, *Die Iransche Überlieferung und das Arische System*, im Mythologische Bibliothek, Band II, (Leipzig, 1907), s.209-10
(8) P.Decharme, *Mythologie de la Grece Antique*, (Paris, ?), s.167
(9) F.Guirand, *Greek Mythology*, New Larousse Encyclopedia of Mythology, Ed. by R.Graves, 1968, s.126
(10) Ibid., s.205
(11) *Kurdes*, Alpha Encyclopedie, Tome IX, (Paris, 1970), s.3505
(12) Herzfeld, *Babil*, İA, C.II, s.178
(13) Claus Westermann, *Sacred Kingship*, The New Encyclopedia of Britanica, 1974, Macropeadia, Vıl. 16, s.122
(14) Jobes, Part I, s.715
(15) S.H.Hooke, s.45-6

(16) H.G.Güterbock, *Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları*, Belleten, VII/26, 1943, s.282-3

(17) Jobes, Part I, s.163

(18) Hooke, s.100

(19) W.T.H.Jackson, *Wayland the Smith*, EA, Vol.28, s.518

(20) Hüsing, *Die Beitrage zur Kyros-Sage*, s.78

(21) Firdevsî, *Şehname*, C.I, çev. Necati Lugal, (Istanbul, 1945), s.78

(22) Ibid., s.85

NEWROZ
ve
YENİ YIL

Eski toplumlar arasında, yeni yılın başlangıcı, özellikle ilkbahar/sonbahar ekinoksu ya da yaz/kış solstizi gibi değişik olaylardan biri tarafından belirlenmekteydi.(*) Newroz'un kutlanışı da, bu olaylardan birine, ilkbahar ekinoksuna (21 Mart) rastlar. Bu anlamda, bir yeni yıl festivali olan Newroz, günümüzde 21 Mart'ta kutlanırken, tarihin daha gerilerine gittiğimizde, İran halklarının yeni yıl festivalinin farklı zamanlarda kutlandığına tanık oluruz. Nitekim Louis H. Gray, eski Pers takviminde, yeni yılın aslında *"tanrı Mitra'nın onore ettiği ay"* olan Bagayadi ayıyla başladığını, bunun da Avesta'nın belirttiği *Mitro ayına* denk düştüğünü; ancak sonradan yeni yılın, Avesta da *Fravartin*, (Modern Fars Fervertin) Babil'de ise Nisan olarak geçen aya uyarlandığını ya da değiştirildiğini söyler [1]. Gray, bunun nedenini ise, yeni *Encyclopedia of Religion and Ethics* adlı ansiklopedinin

---

(*) *Ekinoks* sözcüğü, gece ve gündüzün eşitliğini ifade etmek üzere, Latince *aeques*/eşit ve *nox* /gece sözcüklerinden oluşur. *Solstiz* ise, yıl içinde gecenin gündüzden ya da gündüzün geceden en uzun olduğu günü tanımlar. Eski toplumların birçok festivali bu günlerde kutlanırdı. Çünkü bu tarihler, mevsimleri birbirinden ayıran birer dönem noktaları olarak kabul ediliyor. Babilliler, solstize *dşamaş du-za*, ekinoksa ise *Laltu* derlerdi (Bu konuda bkz. O.Neugenbauer, *Solstizes and Equinoxes in Babylonian Astronomy During the Seleucid Period*, Journal of Cuneiform Studies, Vol.2, (1948), sh.212)

"Festivals and Fasts (Iran) " maddesinde şöyle izah eder. İran halklarının kutladıkları Newroz ve Mihrican Festivalleri arasında kayda değer bir paralellik vardır. Çünkü, her ikisi de birer yeni yıl festivalidir. Aynı benzerlik, Babilliler ve İbranilerde de bulunur. Marquart, Avesta yılının, aslında sonrabahar ekinoksu zamanında başladığını, Pers Kralı Darius I (MÖ. 522-486)'in hüküm sürdüğü dönemden itibaren de ilkbahar ekinoksuyla birlikte başlayan Babil yılına uyumlaştırılarak değiştirildiğini öne sürer[2]. Kaldı ki Gray'e göre, eski Pers yılının başlangıcı, Avesta ve Babil sistemleriyle olduğu kadar, İbranilerin kutsal yılı ile de uyumlaştırılmasının bir sonucudur [3].

Bagayadi ayı, İran halklarının kutladığı Mihrican Festivaliyle aynı döneme denk düşer. Bu da, günümüz takvimine göre Eylül ayının son bölümü ile Ekim ayının ilk bölümünü kapsar. Zaten, Rawlinson dışında hemen hemen tüm yazarlar, Bagayadi ayının, Babillilerin Tişri (Eylül-Ekim) ayı ile aynı olduğunu belirtirler. Sanırım Rawlinson'u bu hataya iten neden, eski Pers takviminde yılın başlangıç ayının, Bagavadi'den Fravartin ayına aktarılmasını gözardı etmesinden kaynaklanıyor. Hem başlangıçta bir karışıklık yaratmamak için, hem de farklı yazarların Eski Pers takvimine ilişkin görüş farklılıklarını yansıtmak için, öncelikle bu farklı değerlendirmeleri yansıtan tabloyu, sonra da Gray'in sunduğu ideal Babil, Eski Pers, Avesta ve Jülyen takvimlerini gösteren tabloyu, olduğu gibi aktarıyorum [4]. Yalnız belirtmek gerekir ki Gray'in ideal bulduğu eski Pers takvimi Oppert'inkine denk düşer. Zaten Gray, bunu açıkça ifade ediyor.

BABYLONIAN	OLD PERSIAN				
	RAWLINSON.	OPPERT.	UNGER.	JUSTI.	PRASEK.
Nisan	Bagayadi	Garmapada	Thuravahara	Thuravahara	......
İyyar	Thuravahara	Thuravahara	Thaigarci	Thaigarci	Thuravahara
Sivan	Thaigarci	Thaigarci	Adikani	Adukani	Thaigarci
Tammuz	Adukani	——	Margazana	......	Garmapada

Ab	Garmapada	......	Garmapada	Garmpada	......
Elül	——	......	......	......	
Tishri	......	Bagayadi	Bagayadi	Bagayadi	Bagayadi
Marcheshvan	Margazana	Adukani	......	......	Adukani
Marcheshvan	Margazana	Adukani	——	——	Adukani
Kislev	Athriyadiya	Athriyadiya	Athriyadiya		Athriyadiya
Tebaeth	Anamaka	Anamaka	Anamaka	Anamaka	Anamaka
Shebat		Margazana		Margazana	Margazana
Adar	Viyakhna	Viyakna	Viyakhna	Viyakhna	Viyakna

BABYLONIAN.	OLD PERSIAN.	AVESTA.	JULIAN.
Nisan	Garmapada	Fravartin	Mart-Nisan
İyyar	Thuravahara	Artavahist	Nisan-Mayıs
Sivan	Thaigarci	Horvadat	Mayıs-Haziran
Tammuz	....	Tir	Haziran-Temmuz
Ab	....	Amerodat	Temmuz-Ağustos
Elül	......	Satvaıro	Ağustos-Eylül
Tishri	Bağayadi	Mitro	Eylül-Ekim
Marcheshvan	Adukani	Avan	Ekim-Kasım
Kislev	Athriyadiya	Ataro	Kasım-Aralık
Tebeth	Anamaka	Din	Aralık-Ocak
Shebat	Margazana	Vohuman	Ocak-Şubat
Adar	Viyakhna	Spendarmat	Şubat-Mart

Kısacası, Antik İran halklarının yeni yıl festivali, öncelikle sonbaharda kutlanmış, sonra ise, ilkbahara aktarılmıştır. Herne kadar, bu iki ayrı yeni yıl festivali, tarihin değişik zamanlarında, aynı ayların farklı günlerinde kutlanmışlarsa da, bu aylarda kutlamalarının nedeni, sonbahar ve ilkbahar ekinoksudur. Gray, Antik İran'da kutlanan bu festivalleri, şu biçimiyle sıralamıştır (5):

Sonbahar ekinoksu	:	(Sacaec), Magophonia, Mihrican
Kış solstizi	:	Xurram
İlkbahar ekinoksu	:	(Zagmuk), Rukub al-Kausaj, Newroz
Yaz solstizi	:	Tiragan, Mard-giran.

Biz, bunlardan yalnızca Mihrican'a değinmek istiyoruz, Mihrican, Hintlilerin güneş tanrısı Mithra adına, Eylül ayında kutladıkları *Mithrakana Festivalinin* bir uzantısıdır.(*) Modern Farsçada *mehr/mihr*(mitr) sözcüğü, güneş anlamına geldiği gibi, aynı zamanda İran güneş takviminin 7. ayını (23 Eylül-22 Ekim) tanımlar. Zaten Mihrican da, İran'da Mihr ayının 16-21. günlerinde kutlanmaktaydı. Mihr ayrıca her ayın 16. gününün adıdır. Bu bakımdan, ay olan mihr'i, gün olan mihr'den ayırdetmek için, birinciye *mihr mah,* ikinciye ise *mihr ruz* adı verilir.(6)

Robertson'a göre, tanrı Mitra'nın yeraltından çıktığı aya, Persler, *Mihrigan* demekteydiler (7). Halk arasında, Mihrigan'ın, *Mihr* (=ölmek) ve *Gan* (=zorba bir kral) sözcüklerinden oluştuğuna ilişkin bir inancın olduğu ve bu zorba kralın ölümünü dile getirdiği söylenmekle birlikte, Robertson, bu etimolojinin gerçek dışı olduğunu da belirtir (8). Az önce de belirttiğimiz gibi, Mihrican adı, Mithra adı ile ilişkilidir. Bana öyle geliyor ki yukarıda sözünü ettiğimiz halk etimolojisi, Mihrican'ın Fars Literatüründe,

---

(*) Birçok kaynakta, Mitra adının dost anlamında olduğu vurgulanırken, George Dumezil, bu adın anlaşma anlamına geldiğini söyler ve Mitra'yı şu biçimde tahlil eder; *Mei- "hukuki bir anlaşma imzalamak"* ve sonek *-tro* (G.Dumezil, Religion et Mythologie Prehistoriques des Indo-Europeenrs, Historie Generale des eligions, Paris, MCMXLVII sh.448). Avesta'daki Mitro adı da bundan kaynaklanır. Mihrigan adı ise, kimilerince şöylece tahlil edilir. Sevgi anlamına gelen Mihr sözcüğüyle, süre anlatan gan ekinden yapılmış birleşik bir ad. Kesiksiz olarak sürüp giden sevgi anlamınadır. (Firdevsi, *Şehname I.* çev. Necati Lugal, Ankara, 1967, s.432; Sanırız bu tahlil, Şehname'nin sonunda yer alan sözlüğü yazmış olan Necati Lugal tarafından yapılmıştır).

özellikle Pehlevilerde Feridun'un zalim kral Dahhak'ı öldürüşüyle bağlantılı bulunmasından kaynaklanır.*Bu festival, halen Demavend kentinde 31 Ağustos'ta kutlanmaktadır. Buna, *Iyd-i Kurdi* (Kürt Bayramı) da denilmektedir.

Mihraizmin etkisi, Ermenilere de yansımıştır. Ermeniler, ateş tanrısı Mihr adına, her yıl Şubat ayında (14 Şubat) kutlamalar yapar, dağlarda ateş yakarlardı.

L.H.Gary, Persler arasında kutlanan *Magophonia Festivalinin* Mihrican ile bir tutulduğuna değinir. Nedeni de, aynı dönemlerde kutlanmalarıdır. Magophonia Festivali, Pers Kralı Dara'ya karşı ayaklanan Magların lideri Gaumata'nın öldürülüşünün, Persler tarafından kutlanmasıdır. Gaumata, Bagayadi ayının onunda öldürüldüğünden, buna ilişkin kutlamalar da, aşağı yukarı Mihrican Festivaliyle aynı dönemi rastlıyordu.(9) Herodot, Magların bu kıyım gününe değinerek, kalan diğer Magların ise, o gün evlerinden hiç çıkmadıkları belirtir.(*)

Biz tekrar, eski toplumlar arasında kutlanan yeni yıl festivallerine değinmek istiyoruz. Çünkü, Newroz'un tarihsel orijinalitesi, onun bir yeni yıl festivali oluşunu ifade eder. Buna dayanarak, sırayla Yakın Doğu'nun eski uygarlıklarının takvimlerine ve bunların da Newroz'la olan benzerliklerine, şöylece bir göz atma gerekliliğini duyumsadık. Bu bakımdan, öncelikle Sidney Smith'in tablo biçiminde sunduğu Babil takvimini aktarıyorum(10):

Bab		Sum.	Bab.		Sum.
Nisan	=	Bar.Zag.Ga.	Tashritum	=	Du.Ku.
Afaru	=	Gud.Si.Di.	Arakhsamma	=	Apin.Du.A.
Simanu	=	Seg.Ga.	Kislimu	=	Gan.Gan.Na
Du'uzu	=	Su.Numun.Na.	Tebitum	=	Ab.Ba.E.
Abu	=	Ne.Ne.Gar.	Shabat	=	As.Am.
Ululu	=	Kin.İnnin.Na.	Addaru	=	Şe.Gur.Kud.

(*) Herodot, Magların, Medlerin bir boyu olduğunu söyler.

Yalnız, önemle belirtelim ki yukarıdaki takvim, Sumer kentlerinden olan Ur kentinin 3. hanedanlığı döneminde (MÖ 2300-2150) Nippur'da kullanılmıştır. Tablodan da anlaşıldığı üzere, Babil takviminde yıl, Nisan (ya da Nisannu) ayıyla başlamaktadır. Smith, bu ayın yaklaşık olarak Mart-Nisan aylarına denk düştüğünü belirtir(11). Yine tabloya göre, Sumerlilerin ilk ayı *Bar.Zag.Ga*, son ayı ise *Şe.Gur. Kud* (ya da Adar)tur. Oysa Fr. Hommel, Sumerlilerde yılın, kesinlikle *Şe.Kin.Kud* ayıyla başladığını öne sürmektedir. (12) (*) S.Langdon ise, Sumerlilerin 12. ayı olan Şe.Gur.Kud (Adar) ayının yaklaşık olarak, Mart-Nisan aylarına denk düştüğü söyler (13). Buna göre, Sumerlerde yılın günümüz Nisan-Mayıs aylarının bir bölümünü kapsayan bir ayda kutlanması gerekir. Oysa, her Sumer ve Babil kentinde, oldukça farklı ve çeşitli takvimlerin kullanılması, gerek yılın farklı yerlerde farklı aylarda başlatılmasına, gerekse ay adlarının karışmaşına neden olmuştur. Bu nedenle, sabit bir Sumer takvim düşünülemez. Nitekim Langdon, Şe.Gur.Kud (Adar) ayının, genç Ur takviminde, yılın ilk ayı olduğunu da belirtir. (14) Gerçekten de S.Smith'in aktardığı Umma, Ur ve Lagaş takviminde, yılın ilk ayının Umma'da ve Ur'da Şe.Gur.Kud olduğunu görmekteyiz. Tabloyu olduğu gibi aktarıyorum(15):

Lagaş.	Umma.	Ur.	Duraihim.
Gan. Maş.	Şe.Gur.Kud.	Şe.Gur.Kud.	Mas.Du.Ku.
Har.Ra.Ne.	Sig.l.Sub.	(Dir.Şe.Gur. Kud)	Ses.Da.Ku.
Mu.Mu.	Ba.Gar.		
Ezen.Ne.Su.	Se.Kar.Gal.La.	Mas.Ku.Ku.	U.Ne.Ku.Zu
Su.Kul.		Ses.Da.Ku.	Ki.Sig.Nin.A.
Dim.Ku.		U.Ne.Ku.	Ezen.Sig.Nin.A. Zu.

(*) Hommel'in, Şe. Kin. Kund ile Şe. Gur. Kud'u kastettiği açıktır. Şe. Gur. Kud ayı tarımsal niteliği ağır basan bir aydır. Zira, Sumercede Şe sözcüğü arpa anlamına gelir. Gur sözcüğünün buradaki olası anlamı ise ambar, tahıl yığınıdır. (Kürtçe Ce: Arpa)

Ezen Dumu Zi.	Su.Numun.	Ki.Sig.Nin.A. Zu.	A.Kì.Ti
Ezen Sui.Gi.	Min.Ab.	Ezen.Nin.A. Zu.	Ezen ^{d}Sul. Gi.
Ezen Ba.U.	E.Itu.As.	A.K.İT.i	Su.Esh.Sa.
Mu.Su.Du.	^{d}Ne.Gun.	Ezen Sul.Gi.	Ezen Makh.
Amar.A.A.Si.	Ezen.^{d}Shul.Gi.	Su.Es.Sa.	Ezen. An.Na.
Se.Gur.Kud.	Kur.U.E.	Ezen. ^{d}Makh.	Ezen.Me.Ki.Gal.
(Dir.Şe.Gur. Kud.)	^{d}Dumu. Zi.	Ezen.An.Na.	Se.Gur.Kud.
Se.İl.La.	(Dirig.)	Ezen.Me.Ki. Gal.	—

Yine Langdon'a göre, Babillilerin hazırladığı dinsel takvimde, Nisan ayı ilk ay olarak benimsenirken, Babil'de ve Elam'da kullanılan Babillilerin Sivil takviminde ise, Nisan ayı yılın son ayıydı. (16) L.A. Waddell, *A Sumer-Aryan Dictionary* adlı yapıtında Sumerlilerin ilk ayının *BAR* olduğunu, yeni yıl festivallerinin 21 Mart'ta, kutlandığını, yeni yıl festivalinin Britanya'da da 1752 yılına kadar aynı tarihte kutlandığını; ancak bu tarihte parlemento kararıyla 1 Ocak'a alındığını söyler.(17)

Asurlularda da yılın başlangıcı, Nisan (Mart-Nisan) ayına rastlamaktaydı. Nitekim Asur takvimi şu biçimiyle kendini gösterir(18) (*):

I	*Nisan*	VII	*Teşrit*
II	*Ayar*	VIII	*Arahsamna*
III	*Sivan*	IX	*Sisilimmu*
IV	*Temmuz*	X	*Tebet*
V	*Ab*	XI	*Şubat*
VI	*Elûl*	XII	*Adar*

(*) Anımsanacağı üzere, Antik İran'da yeni yılın öncelikle Bagayadi (Tişri) ayıyla başlatıldığını söylemiştik. Asurlularda da yılı Teşrit ayı ile başlatma geleneği mevcut olduğu için İran, Asur ve Babil takvimleri bir yakınlık sözkonusudur.

Bununla birlikte, yılı Teşrit ayı ile başlatma geleneği de sözkonusuydu. Ama genel olarak, yılın ilkbahar gündönümünden hemen sonraki ilk hilal (yeni ay) le başlatılması usulü benimsendi. (19) Açıkça görüldüğü gibi, Türkçe ve Kürtçe'deki birçok ay adı, bunlardan kaynaklanır. Kaldı ki İbrani takvimindeki ay adları bile, bunlara dayanır. F.H.Woods, bu aylardan yalnızca yedisi kadarının, Tevrat'ta ve Apokrifa'da zikredildiğini açıklamaktadır (20) (*) Bunlar, *Nisan, Sivan, Elul, Kislev, Tebeth, Shebat* ve *Adar* aylarıdır.

Ermenilerde yıl, otuzar günden oluşan 12 ay ve ayrıca 5 ek gün (aweleach) den oluşur. F.Macler, Psikopos Sebeos'un *Histoire D'Heraclius* (Paris 1904) adlı yapıtında geçen Ermeni ay adlarını aktarırken, şu sıralamaya tabi tutulduğunu görmekteyiz.(21)

I	*Nawasard*	VII	*Mehekan*
II	*Hori*	VIII	*Areg*
III	*Sahmi*	IX	*Ahekan*
IV	*Tre*	X	*Mareri*
V	*Kaloch(ok.Qarots)*	XI	*Margach (ok.Margats)*
VI	*Arach (ok.Arats)*	XII	*Hrotich (ok.Hrotits)*
			Aweleach

Macler, eski Pers yılının ilk gününün, Nawasard ayının ilk gününe değil de, Awelikh (artık 5 gün)'in ilk gününe rastladığını söyler (22) (**). Bundan çıkaracağımız sonuca göre, Ermeni takviminde, yılın 16 Mart'ta başlaması gerekir. Zaten Macler'in vermiş

(*) Tevrata bağlı olup, İbranice metinleri bulunmadığı için herkesçe Kitab-ı Mukaddes'in metnine dahil edilmeyen ve bazı kiliselerce mukaddes olduğu benimsenen kitaplara Apokrifa denir.

(**) Ermenilerin *"yeni yıl"* anlamında kullandığı *Nawasard* sözcüğü, bir anlamda Newroz'a karşılık gelir. Bu sözcük, Avesta'da *navasareda*, Soğdcada *nusard*, Arnavutlarda ise *navasardus* olarak geçer. Kürtler ise *nuroj/newroz* sözcüğünü kullanırlar.

olduğu diğer bir tabloya göre, Awelikh'in başlangıcı, Jülyen takvimine göre 16 Mart'a, Gregoryen takvimine göre ise, 28 Mart'a denk düşüyor.

Bu konuda, ayrıntılı değerlendirmelere girmeden, diğer toplumların takvimlerine de kısaca değinmek istiyoruz. Yeni yıl, Romanlılarda da Mart ayında başlamaktaydı ve bu ay adları Roma takviminde şöylece sıralanmıştır.

I	- *Martius*	VII	. *September*
II	. *Aprilis*	VIII	. *October*
III	. *Maius*	IX	- *November*
IV	- *Iunius*	X	. *December*
V	. *Quintilis*	XI	. *Ianvarius*
VI	. *Sextilis*	XII	. *Februarius*

Adı geçen aylar, günümüz Batı dillerinde de yer almaktadır. Farsçadan Türkçeye geçen gün adlarında olduğu gibi, Romalıların ay adlarının çoğu da, sayılara dayanır. Sözgelimi *September* (Eylül) adı, Hind Avrupai dillerde *"yedi"* anlamına gelen *Sept/Heft* sözcüğüne dayanır. Yine, bu aylardan olan *October* (Ekim), *Eight/octo/heşt* (sekiz) sözcüğüne, *December* (Aralık adı da, *deka/dehe* (on) sözcüğüne dayanır.

Şimdiye kadar belirtmek istediğimiz nokta şu, yeni yılın Mart ayında, hele hele 21 Mart'ta kutlanması, çok çok eskilere uzandığı gibi, hemen hemen dünyanın birçok bölgesinde de aynı gelenek mevcut. Örneklerimizi daha da genişletecek olursak, yeni yılın Kamboçya'da bile, Mart ayının son, Nisan ayının ilk bölümünü kapsayan *Cet* ayıyla Tayland'da da *Trut* (Mart-Nisan) ayı ile başladığını söylebiliriz (23) (*). Tüm bunlardan başka, Ku-

---

(*) Bir zamanlar Arabistan'da ve Filistin'de kullanılan Mekadonya takvimine göre, yıl Xanthikos ayı (22 Mart) ile başlamaktaydı (Bu konuda ve takvimler konusunda bkz. Jack Finegan, *Handbook of Biblical Chronology*, New Jersey, 1964; Eski Pers takvimi konusunda ise bkz. Richard A.Parker -Waldo H. Dubberstein, *Babylonian Chronology 626 BC -AD.75*, Rodos, 1956, sh.26).

zey Amerika'nın kimi yerli topluluklarında, yeni yılın, ilkbahar ekinoksu (21 Mart)undan sonraki ilk yeni ayla birlikte başlatıldığı da söylenmektedir [24] Bu bağlamda, Hıristiyanlar arasında kutlanan Paskalya Şenlikleri akla geliyor. Zira Hıristiyanlarda, İsa'nın çarmıha gerilişinden 3 gün sonra yeniden dirilişi, Hıristiyan yılının en büyük festivali olarak kutlanır ki bu, 21 Mart'tan sonra ya da onunla birlikte dolunayın çıktığı ilk pazar gününe rastlar [25]. Almanya ve İsviçre'de *Ostern,* İtalya'da *Pasqua,* Fransa'da *Paques,* Norweç'te, *Paske,* Yumanistan'da ise *Pasha* olarak adlandırılan Paskalya Şenlikleri ile Yezidilerin, aşağı yukarı aynı dönemde kutladıkları *İda* İsa (İsa Bayramı) arasında bir ilişki olmasa dahi, bir paralellik kesinlikle kurulabilir.

Japonların ulusal bayramlarından biri olan *Shunki Korei Sai* kutlamaları da 21 Mart'ta yapılır. Japonların bir de sonbahar ekinoksunda kutladıkları bayramları vardır: O da, *Shuki Korei Sai'dir.* (24 Eylül). Ernest W.Clemek, bu bayramların Budistlerin ekinoksal bayramlarının birer adaptasyonu olduğunu öne sürmüştür. [26] Babillilerin, tanrıları Marduk adına kutladıkları Akitu Festivalini de gözardı etmemek gerek. Zira o da, ilkbahar ekinoksunda (21 Mart) kutlanmaktaydı. Hatta kimileri, Latince *Mars* ya da *Martius* adını, *Tanrı Marduk*'un adına dayandırmak ister.

Yezidiler, yeni yılı günümüz Nisan ayının ilk çarşambasında kutlarlar. Buna, *İda Sersale* (yılbaşı bayramı) diyorlar. Brockelmann, Yezidi bayramları ile Asur bayramları arasında bir yaklaştırma yapmıştır. [27] Kanımca, Yezidilerin bu bayramı ile Sumerlerin Adar ayında kutladıkları festivaller arasında benzerlikler vardır. Sözgelimi, S.Langdon, Sumerlilerin Adar ayında kutladığı iki ayrı festivale değinerek bunlardan 13 Adar'da kutlanan festivalde, balık ve tavuk yemenin, 20 Adar'da kutlanan diğer festivalde ise, süt, et ve şarabın yasak olduğunu belirtir. [28]. Yezidilerin, sersal bayramında da perhize devam ettikleri söylenir. Bu bakımdan bir paralellik kurulabilir.

Yeni yılın, 1 Ocak'tan itibaren kutlanışına gelince, MÖ 46'ya

uzanır. Jül Sezar'ın MÖ 46 yılında, *Sosigenes* adlı bir astronomdan yararlanarak hazırlamış olduğu takvimin ki buna *Jülyen Takvimi* denir. MÖ 45'ten itibaren kullanılmaya başlamasıyla artık, yılbaşı da 1 Ocak olarak benimsenmiştir. Ancak, MÖ 45 yılından günümüze değin tüm toplumların, yeni yılı 1 Ocak olarak benimsedikleri düşünülemez. Kaldı ki Avrupa'nın birçok ülkesinde, yeni yılın Mart'tan Ocak ayına nakledilmesi, 1700 yılından az önceye rastlar.

Hıristiyanlarda, İsa'nın doğum günü olarak kutlanan *Noel* ise, Hint Mitolojisindeki doğruluk ve ışık tanrısı Mithra'nın doğum gününden (25 Aralık) kaynaklanmıştır. Yalnız, astrolojik temeli yadsınmamalıdır (Kış solstizi 21 Aralık).

Öz olarak, Newroz'un, tarihsel orijinalitesinde bir yeni yıl festivali olduğunu söyleyebiliriz. Baharda kutlanması da, onun ayrıca Yakın Doğu'nun eski bahar festivalleriyle olan ilişkisi açığa vurur. Zaten, günümüze kadar gelen uzun süreçte, Antik İran'da kutlanan bu yeni yıl festivali (Newroz) ya bir tanrının ya da bir kralın doğumuyla ya da halkların kurtuluş mücadelelerinin anlamlı günleri ve ulusal zaferlerle içiçe geçmiş karışmıştır. O bakımdan, Newroz'u yalnızca bir yeni yıl festivali olarak ele almak kadar, yalnızca bir halkın kurtuluşuyla özdeş tutmak da hatalıdır (*). Ancak bu böyledir diye, Newroz'un Yakın Doğu halklarının nazarında, Bir *"kurtuluş günü"*, bir *"özgürlük günü"* olduğu da gözardı edilemez, edilmemelidir de...

(*) Burada bir ayrım yapmak gerekli: Şöyle ki, Newroz bilimsel bazda incelenirken, yalnızca bir boyuta indirgenmemelidir. Çünkü Newroz, içeriğinde birçok tarihsel zenginliği taşıyan bir söylencedir. Ancak Newroz'u aktüel anlamıyla ele alırsak, yalnızca başkaldırısal boyutlarla ifade edebiliriz. Newroz'un Kürtlere en çok ait olan boyutu budur. Bu boyut, tarihin ta gerilerinden gelen acıları, ölümleri, direnişleri ve başkaldırıları bağrında taşır.

NOTLAR

(1) Louis H. Gray, *Festivals and Fasts (Iranian)*, ERE, Vol.5 s.874
(2) Ibid. s.873
(3) Lous H.Gray, *Calendar (Persian)*, ERE, Vol. 3, s.128
(4) Ibid. Idem.
(5) Gray, *Festivals and Fast (Iranian)*, s.875
(6) M.Plessener, Mihr, İA. C.8. s.294
(7) John M.Robertson, *Pagan Christ, Studies in Comperative Hierology*, (London, 1928), s.323
(8) Ibid.Idem.
(9) Gray, *Festivals and Fasts (Iraninan)*, s.874
(10) S.Smith, *Babylonian and Assyrian Calendar*, EB, Vol. 4, s.576
(11) Ibid.Idem.
(12) Fr. Homnel, *Calendar (Babylonian)*, ERE, Vol.3, s.74
(13) S.Langdon, *Babylonian Menologies and the Semitic Calendars*, (London, 1935), s.142
(14) Ibid. s.42
(15) S.Smith. s.577
(16) Langdon, s.51-52
(17) L.A.Waddell, *A.Sumer-Aryan Dictionary*, Part I (A-F), (London, 1927), s.31-2
(18) Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, (Ankara, 1966), s.330
(19) Ibid.Idem.
(20) F.H.Woods, *Calendar (Hebrew)*, ERE, Vol.3. s.109
(21) Frederic Macler, *Celendar (Armenian)*, ERE, Vol.3, s.70
(22) Ibid. s.71
(23) A.Cabaton, *Calendar (Indo-Chinese)*, ERE, Vol.3, s.111; Edward Sheppand, *Feast and Festival*, EB, Vol.9, 1969, s.127
(24) Lewis Spence, *Calendar (American)* ERE, Vol.3, s.65
(25) Sula Benet, *Holidays and Holy Days*, EA Vol.14, s.290
(26) Ernest W.Clement, *Calendar (Japanese)*, ERE, Vol.3, s.116
(27) Bu konuda bkz. Mehmet Aydın, *Yezidiler ve İnanç Esasları*, Belleten, C.L.II, s.202, Nisan 1988, s.65
(28) Langdon, s.143

NEWROZ'UN TOPLUMSAL DİNAMİĞİ
BERXWEDAN JİYANE

Newroz Söylencesini incelemeye koyulduğumda, benim için en önemli nokta, Demirci Kawa'nın kim olduğu, böyle bir kahraman gerçekten yaşamışsa, ne zaman yaşadığı ve mitolojik rolünün ne denli gerçek olduğuydu. Önceleri, konuya olan yabancılığımdan ve yerli kaynaklardaki bilgi yokluğundan, konu üzerindeki yoğunluğum daha fazlaydı. Ama, gizem perdesini kaldıra kaldıra, Newroz'a olan bakış açım netleşmeye yüz tuttu.

Kuşkusuz, sis perdesinin kaldırıldığı, daha doğru bir anlatımla, sis perdesinin gerisinde olup bitenlerin bilindiği bir söylence, insana, bilmediği, kavrayamadığı söylencelerden daha çok zevk veriyor. Ama bu anlayış, bu duyumsama, henüz toplumumuzun aydın kesiminde dahi tümüyle benimsenir gibi değil. Halka bu konuda birşey diyemiyorum; çünkü, yarattığı birşeyi, yaratış biçiminin dışında duyumsamak istemez. Sürekli bir abartı, heyecan ve giz perdesi arar. Bilimsel çözümlemelerden de pek hoşlanmaz. Doğrusu, bizler dahi bu durumu öyle kanıksamışız ki *"söylenceden çok neyi var ?"* diyebileceğimiz Mezopotamya'nın çocukları olarak, neredeyse, Mezopotamya söylencelerini, söylence dili, anlatımı dışında düşünemez olmuşuz. Bunun değişmesi gerekiyor, öncelikle de aydın kesimde. Çünkü aydın insan, sorgulayıp düşünen, toplumsal yaşamın boyutlarını çözümleyen ve içinde yaşadığı toplumu her konuda hep ileri götürmeye çalışan insandır. Her ne kadar bu ülkede, adına *"ay-dın"* demişlerse de, ayışığını günışığından ayırdedebilmeyi, aydın olmada önemli bir ölçüt olarak görüyorum. Aydın, öyle ayışığı altında içilen içkilerin kalitesiyle ölçülemez. Bu tip aydın, olsa olsa burjuva aydınıdır.

İşte, her konuda olduğu gibi mitolojide de günışığını gözler önüne sermek gerek. Sonuçta alacağınız tepkiler ne olursa olsun. Ama elbet şu sınırı koymamız gerekiyor: Eğer, herhangi bir gerçekliğin ilk planda halka sunulması, halkın ilerlemesine katkıda bulunmuyorsa, aksine belli derecede olumsuz etki yapacak nitelikteyse, bu gerçekliğin ifadesinden dönemsel olarak kaçınılabilir. Kimilerince, Demirci Kawa'nın kimliğine ilişkin açıklamalarım bu nitelikte bulunabilir. Katılmıyorum. Katılmamakta da haklıyım. Çünkü Kürt halkı, artık Demirci Kawa'nın kimliği gibi yaşamlarındaki nüanslarla ilgilenmiyor. Kürt halkı yaşamını sorguluyor eşit ve özgür bir yaşam istiyor.

Araştırmalarımı bölümler halinde yayımlarken, okuyanların çeşitli tepkileriyle karşılaştım. En çok eleştirildiğim nokta da, Demiri Kawa'nın Pers kralı Büyük Kuraş olduğu savım idi. Eleştirileri duygusallık bazında normal karşılıyorum; ama bu, yapıcı olup olmamaları ölçüsünü gözardı ettiğim anlamına gelmiyor. Zaman zaman ben de üzerinde çokça düşündüm: Sıkıldım, keyfim kaçtı. Neden bir halkın büyük bir kahramanı, o halktan değil ? Neden Demirci Kawa Kürt değil? Bizim halkımız, Kawa'yı niye bu denli büyüttü?Acaba şimdiye kadar içimizden büyük insanlar, tarihsel kahramanlar yetiştirmedik diye mi? Ya da hep ezilmişliğe boyun eğmemizden midir? Bunları ve benzeri soruları, sıkça sordum kendime. Üzüldüm. Ama çare yoktu geçmişe. Gerçek, önce benim yüzüme şamarı vurmuştu. Kısa zamanda kendime geldim. Bunda, belki kahramanın tarihsel kişiliğini saptayabilmenin heyecanı büyük rol oynadı. İlginçtir, bu anlamda Freud ile aynı yazgıyı paylaşmanın da beni rahatlattığını sanıyorum. Böyle bir savın ortaya çıktığı zamanlar bile, insanımızın nasıl tepkiler göstereceğini tahmin edebiliyordum. Yine de gerçeği, o dönem *"kendimce"* gerçek olanı söylemeliydim. Ve söylemekten de kendimi alıkoymadım.

Bildiğim kadarıyla, benden çok önceleri Freud benzer bir durumla karşılaşmış. Nitekim, orijinal adı *Der Mann Moses, Ein Historischer Roman* adlı yapıtına şu sözlerle başlıyor: *"Bir ulusun evlatlarından en büyüğü olarak baştacı ettiği bir insan için, o olustan*

değildir demek, onu bu ulusun elinden çekip almak, öyle seve seve ya da kolaycacık girişilecek bir iş değil; hele bunu yapacak kimsenin kendisi o ulusun bir parçasıysa." (1)

Freud'un, bu cümlelerle yapıta başlaması gayet doğal. Çünkü o da, Musa *"peygamber'"*in, aslında İbrani değil de, bir Mısırlı olduğunu savunuyor, ispatlıyor. Nasıl ki Freud gelebilecek tepkileri hesapladıysa, ben de bundan geri kalmadım. Belki de benzer konudaki tek farkımız, onun mutlaka bu tepkilerin psikanalizini düşünmüş olacağıdır. Ama, gelebilecek eleştirilerin duygusal ağırlıklı olacağını ben de düşünmedim değil...

NEWROZ'DA TOPLUMSAL DİNAMİĞİN TARİHİ

Newroz'un, Kürtlere en çok ait olan boyutu, diğer bir anlatımla Newroz'un en Kürtsel yanı, bu toplumsal dinamiktir. Bu dinamik de, Kürt mitolojisine göre, başkaldırıya denk düşüyor. Şimdi her iki yargıdan çıkarılabilecek sonuç şu olmalıdır: 21 Mart, Kürtlerin zulme başkaldırılarını anlatan sembolik, sembolik olduğu kadar da anlamlı bir gündür.

Kürt Mitolojisine göre, 21 Mart'a ilk kez böyle bir anlam kazandıran kahraman, Demirci Kawa'dır. O'nun önderliğinde, Kürt halkı sömürgeciliği simgeleyen zalim kral Dahhak'a karşı ayaklanmış, yurdunu düşmandan kurtarmıştır. Kürtlerce, Newroz'u Newroz yapan şey, işte bu başkaldırıdır. Çünkü, Newroz'un bu başkaldırıdan sonra kutlanageldiğine inanmaktadırlar.

Görüldüğü üzere Newroz, o dönemde bile olsa evrensel hukuka göre direnme halkının güzel bir seramonisini bizlere sunuyor.

Aslında, sözünü ettiğimiz başkaldırı olayını, önceki bölümlerde açıkladığım biçimde düşünecek olursak, olayın pek de anlatıldığı gibi gerçekleşmediği kahramanın rolünün ve etnik kökeninin bile farklı olduğu görülecektir. Ama, neden bu olay, Kürtlerce bu denli idealize edildi denildiğinde, yanıt hiç de zor olmuyor.

Kürtler, Yakın Doğu'nun tarihinde en fazla ezilen bir halk. Bu kuşku götürmez bir gerçeklik. Bu gerçekle birlikte, bir başka gerçek

karşımıza çıkıyor. O da şu: Hem ezilen bir halk olmaları, hem de dağlık bölgelerde yaşamaları, yabanıl koşulların da etkisiyle onları savaştan ve cesur kılmış. Bundan ötürü, her ezilen insan topluluğu gibi sürekli, bir kurtarıcının geleceğine inanmakla yaşamışlar. İlginçtir, bu *"mythic"* kurtarıcı da bir Pers kralı olmuş. Yahudiler için de, pek farklı birşey söylenemez. Onlar da, Kuraş'a böyle büyük bir rol biçmişler. Kutsal Kitap'ta bile *Mesih* olarak anıyorlar. Bunu, tarihin bir cilvesi olarak görüyorum: Bir yanda Mehdi inancı ve Kürtler, diğer yanda Mesih inancı ve Yahudiler ve her iki halkın da tarihinde yeralan bir Pers aristokratı...

Üçüncü notumu düşüyorum: Kürtler, tarihi boyunca otonomik bir yaşam biçimine sarılmışlar. İstisnaları hariç tutuyorum. Öyle ki bu otonomik yaşam, günümüz Kürtleri arasında zaman zaman yüceltiledurur. O bakımdan, kendilerine böyle bir yaşam statüsünü kazandıran liderlere de olduğundan fazla misyonlar yüklerler. Bu, günümüzde olduğu gibi geçmişte de böyleydi. Sanıyorum, Babil'in fethiyle birlikte Gutilerin otonomi sınırlarını az da olsa genişleten ve Ugbaru'yu Babil'e vali olarak atayan Kuraş (Kawa), aynı halk tarafından aynı biçimde yüceltildi. Bunun başka türlü olacağını düşünemiyorum.

Newroz, günümüz Türkiyesi'nin sayılı tabuları olmaktan çıkmamıştır. Tabuların kaynağı bellidir, ama bu tabunun kaynağı gelmiş geçmiş siyasal iktidarlarca *"belli"* kılınmamıştır. Konuya ilişkin, Zeynel Kurucalı'nın söyledikleri dikkate değer: *"Türkiye'de siyasal iktidarlar, Newroz'u unutturmak için bugüne kadar çok çaba harcadılar. Peki bunda başarıya ulaşabildiler mi? Hayır. Bunu beceremedikleri gün gibi aşikârdır. Kürt dilini, kültürünü, müziğini yok etmek amacıyla harcanan çabalar nasıl sonuçsuz kaldıysa, Newroz'u unutturma girişimleri de öyle oldu. Hatta baskı ve yasaklamalar, Newroz'un daha da politik içerikli hale gelmesine neden oldu. Eğer bugün çeşitli uluslararası platformlarda, devletlerarası görüşmelerde, Kürt kültür ve ulusal geleneklerinin korunması, örnek olarak da Newroz, Türk yetkilerinin karşısına çıkıyor ve onlar kızarıp bozmaktan öte,*

ikna edici yanıt bulmakta aciz duruma düşüyorlarsa, bundan elbet izlenen bu politikanın belirleyici rolü var. İnsanlarımız bugün Newroz'u sadece geleneksel bir kutlamayı gerçekleştirmek için değil, aynı zamanda ırkçı-şoven baskıları, engelleri aşmak için kutluyorlar." (2)

Son zamanlarda ise, Newroz'un kutlanmasının adeta yasal kılındığı imajı verilmek isteniyor. Oysa Newroz'un, hem Ergenekonize edilmek, hem de resmî kalıba sokulmak istenildiği açıktır. İlginç buluyorum, bir yandan bu ülkede en yetkili insanlar, Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)'nin yöneticisi Talabani'yle ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin yöneticisi Mesut Barzanî'nin temsilcisiyle görüşür, uluslararası platformda Kürt hamiliğini üstlenir, diğer yandan aynı ülkede birlikte yaşanılan Kürtler bayramlarını özgürce kutlayamazlar.

DEMİRCİ KAWA

Demirci Kawa'ya ilişkin notlarımıza geçiyoruz:

Bir: Demirci Kawa, Kürt Mitolojisinde zulme karşı başkaldırıyı simgeler.

İki: Mitolojik bir kahraman olarak ele alındığında, Demirci Kawa, ezilen bir halkın ya da daha doğru bir deyimle köle bir halkın kurtarıcısıdır. Kürtleri, Dahhak'ın kölesi olmaktan kurtarmıştır.

Üç: Mitolojik kimliğinden arındırılacak olursa, Demirci Kawa birçoklarının düşündüğü gibi, devrimci bir emekçi değil, aksine sosyal reformist bir kraldır.

Dört: Kawa, efsanevî kimliğiyle Kürt, gerçekte ise bir Pers'tir.

Beş: Demirci Kawa, E.G.Browne'un dediği gibi *"yurtsever bir kahraman"* (a patriotic hero)dır. (3).

NOTLAR

(1) Sigmund Freud, *Hz.Musa ve Tektanrıcılık*, çev. Kamuran Şipal, (Istanbul, 1987), s.11

(2) Zeynel Kurucalı, *Zulme ve Sömürüye Karşı Direnişte Sembolleşen Bir Halk Geleneği: Newroz*, Özgür Gelecek, sy. 4-5, Mart/Nisan 1989, s.43

(3) E.G.Browne, Vol.I, s.14, dpnt.6

BİLİMSEL ELEŞTİRİ
ve
NEWROZ'A İLİŞKİN DOĞRU TANILAR

Newroz'a ilişkin ilk yazım, Nisan 1990'da Toplumsal Kurtuluş dergisinde yayımlandı. Böylelikle yazın hayatına ilk adımımı atmış oluyordum. Ama, beni daha çok meraklı ve heyacanlı kılan, gelecek eleştiriler ve tepkilerdi. Nihayet, ilk tepkiyi Cemşid Bender'den aldım; Bender, yazısını bilimsel eleştirilerden çok duygusal tepkileriyle doldurmuştu. *"General İhsan Nuri"*den başka da kaynak göstermemişti. Buna rağmen, yazısında bilimsellikten sözediyordu. Bu bakımdan, bir karşı eleştiri yazmamız gerekiyordu, biz de bu gerekliliği yerine getirdik.

İlk eleştirimizden aktarıyoruz:

"Biz, bütünüyle polemik yaratmaktan başka bir özelliği olmayan bu yazıya karşı, bilimsel ölçütleri bırakmadan şu yanıtları vermek istiyoruz:

Öncelikle, şu noktada anlaşmak gerek. Mitolojik kimliğe bürünen bir olay çözümlenirken, söylenceler yalnızca birer hammaddedir. Eğer bunu gerektiği gibi işleyemezseniz, olayı aydınlatma iddianız havada kalır ve varolan söylencenin dışına taşamaz; böylelikle de, söylence için daraltılmış yeni bir baskı hazırlamaktan ileri gidemezsiniz. İşte Cemşid Bender'in yazısı da, bu nitelikte bir yazı.

Yazar, bir yandan Demirci Kawa Başkaldırısının MÖ 612'de gerçekleştiğini söylemekte, diğer yandan da Kürt Mitolojisindeki Dahhak adlı zalim kralın, Asurbanipal olduğunu öne sürmekte. Anlaşılan, daha Asurbanipal'in hangi tarihler arasında

yaşadığını bilmiyor. Burada yalnızca, Asurbanipal'in MÖ 626'da, yani Ninova'nın düşüşünden (MÖ 612) tam 14 yıl önce öldüğünü belirtmek isteriz. Bender'in böyle bir yanılgıya niçin düştüğünü bilemiyoruz; ama görünen o ki bu hatalarını bitiştirirse, dünyanın en uzun trenini imal eder. Kimbilir belki de o zaman, Amerika'yı bu trenle keşfeder.

Yazıyı okuduğumda, acaba yazar, Demirci Kawa Başkaldırısının MÖ 612'de gerçekleştiğini, neye dayanarak söylüyor diye düşünmüştüm. Olur ya, belki kendisi Bisutun Kitabesi'nde Kawa adına rastlamıştır, biz de aydınlanırız dedik. Oysa yazı okunduğunda, C.Bender'in Herodot Tarihi'ni bile okumadığı kolaylıkla anlaşılabilir. Burada altı çizilmesi gereken nokta şu: Kawa adı, bir halk kahramınının, mitolojik ya da bir başka adıdır. Çünkü, hiçbir tarih klâsiğinde, MÖ 612'de yaşamış Kawa adında bir halk kahramanına rastlanmaz. Tabii Bender'in klâsiğini hariç tutarsak..." (1)

Aktarmaya devam ediyoruz:

"Yazısının bir yerinde de, '.....Gürdal Aksoy'un çok önemli bir kanıtmış gibi Sirus'un diğer bir adının Kuraş olduğu ve bu sözün de güneş anlamına geldiğini öne sürerek tüm savlarını bu bulguya dayandırması hiçbir sonuç sağlamaz' demekte. Yazarın Sirus adıyla kimi kastettiğini bilmiyoruz. Çünkü, yazımızda Sirus adlı biri geçmiyor. Sanırım Bender, Kuraş adının İngilizce telaffuzunu kullanıyor. Yoksa, Sirius yıldızını kastedecek değil ya! Öyle olunca, Sirus'un diğer bir adı Kuraş'tır demek, bizi mantık dışı bir yaklaşıma götürürdü. Kaldı ki biz, ilgili yazımızda yalnızca, Pers kralı Kuraş'ın bir diğer adının Keyhüsrev olduğunu, bu adın da Avesta'da **Kava Huçrava** *olarak geçtiğini; bu bakımdan, Kawa adının bundan miras kaldığını söylemiştik. Bu bağlamda, Cemşid Bender'in, yazımızı tam olarak okumadığı kanımız da güçlenmiş oluyor."* (2)

"Bender'in yazısına dönecek olursak, biraz da yönteminden sözetmek gerekiyor. Zira, yöntemi eleştirisine zemin hazırlıyor. Öyle ki kullandığım cümleleri, büyük ustalıkla farklı bir uca çekip, yine aynı ustalıkla da yeriyor. Sözgelimi, yazısında bana

atfen şunları söylüyor: 'Ona göre Asurluların zalimliklerinden söz edilirse de, bu varsayım doğru değildir.... Yazara göre Asur kralları zalim değilse, öne sürdüğü düşüncelerinde haklı çıkacak. Pers kralı Sirus da Demirci Kawe olacak.' Doğrusunu söyelemek gerekirse, böyle bir mantığı nasıl çıkardığını da anlamadık. Çünkü biz, yazımızda şunları söylemiştik: 'Bir görüşe göre, Azdahak Asur kralı Asurbanipal'dir. Her ne kadar, Asur kralları zalimlikleriyle ün salmışlarsa da, bu varsayımın geçerli olmayacağı düşüncesindeyim.' Bu cümlelerden çıkartılması gereken sonuç, her halûkârda şu olmalıydı: Asur kralları zalimlikleriyle ün salmış olabilirler; ama bu, Azdahak=Asurbanipal savını geçerli kılmaz." (3)

Yukarıdaki eleştirinin yayımlanmasıyla (ki biz burada bir kısmını aktardık), Bender'in de bu polemiğe son vereceğini sanmıştım. Demek ki yanılmışız. Sorun, bizim yanılmamız değildir. Sorun, Bender'in aynı üslûpla devam etmesidir. Bender'in yayımlamış olduğu *Kürt Tarihi ve Uygarlığı* adlı yapıtından aktarıyoruz:

"İşte Gürdal Aksoy'un yazdıkları, Anadolu'daki tüm uygarlıkları Orta Asya'ya bağlama çabası gösteren ve resmî ideolojiyi kendilerine rehber yapan kişilerin yazdıklarından hiç ayrıcalı değildir. Ebette ki beklediği alkışı da bu çevrelerden fazlasıyla alacaktır." (4)

İşte Cemşid Bender'in *"bilimselliği"* (!) İnsanları karalamaktan öte hiçbir çaba gösterilmeyen cümleler. Ve daha neler neler... Hepsine değinecek olursak, yazarın deyimiyle *"yazacaklarımız bir kitap büyüklüğünde olur."* Ama biz, yalnızca göze çarpan birkaç temel çelişkiyi sıralamak istiyoruz.

Bir: Bender'in kullandığı deyimler, bize Türk Kültürü Enstitüsü yazarlarının kullandığı deyimleri anımsatıyor. Sözgelimi *"Guti Kürdü", "Kassit Kürdü", "Med Kürdü", "Hurri Kürdü"* ifadelerini kullanıyor. Adeta, *"Türk Kürdü"* ifadesinin bir uzantısı. Bu bir yana, Eski Yakın Doğu'nun hemen hemen tüm kavimlerini Kürt yapması, Güneş Dil Teorisi'nin Kürdist versiyonu değil de nedir ? Kaldı ki yazarın mantığından hareket edilecek olursa, "Guti

Kürdü" (!) varsa, *"Guti Türkü"* (!) de olabilir. Ya da bir *"Guti Çerkezi"* (!)...

İki: Newroz'un ortaya çıkış tarihi gibi geniş araştırma isteyen bir konuda, beş altı cümle sarfetmiş, sarfettiği bu beş altı cümle de kavgaya tutuşan kediler gibi biribirini tırmalayıp, çelmeliyor. Bir gözatalım:

Yazar, Newroz'un Demirci Kawa Başkaldırısıyla değil de, daha eski zamanlarda ortaya çıktığını benimsemekle birlikte, Newroz'un *"tartışma götürmeyen özellikleri"*ni sayarken, şu cümleyi kullanıyor: *"Zulme, sömürüye karşı ezilen ve sömürülen halkın ayaklanmasından* ***kaynaklanan*** *bir bayram oluşu."* (5) Görülüyor ki Newroz burada da Demirci Kawa Başkaldırısına bağlanmış. Yazar bununla kalsa iyi, mavi yanlışlar trenine yeni vagonlar eklemeye devam ediyor. Ona göre, Newroz'un bir özelliği de şu: *"2603 yıllık bir zaman süresi içinde devamlı kutlanan bir bayram oluşu."* (6) Bundan çıkaracağımız sonuca göre, Newroz MÖ 612 yılından bugüne kadar sürekli kutlanagelmiş. Öyleyse, yazarın çok daha eski tarihlerde doğmuş olduğunu söylediği bu bayramın, neden 612'den önceleri sürekli kutlanamadığını açıklaması gerekirdi. Aktarmaya devam ediyoruz:

"Newruz bayramı başta olmak üzere Kürt bayramlarının ***kökeni MÖ 3000 yıllarına kadar inen eski bir geçmişe sahiptir."*** (7) (abç)

"Newruz bayramı ***MÖ 1600 yıllarına yaklaşan dönemlerde*** ortaya çıktı." (8)(abç)

"Oysa Newruz, kitabımızın ilgili bölümlerinde açıkladığımız gibi, ***MÖ 2000'li yıllara giden bir zamanda*** *Kassit Kürtlerinin Babil'i işgal ettikleri günde Demawend'den taht üstünde getirilen Kral Cemşid'in yüzünün parlaması ve gökte iki güneş görüldüğü yolundaki inançtan* ***kaynaklanmıştır."*** (9) (abç)

Üç: Kitabın birçok yerinde Sin adlı bir *"tanrıça"*dan sözediliyor (Ibid., s.31; 157). Görebildiğimiz kadarıyla tarihte Sin adlı bir tanrı geçiyor, ama tanrıçaya rastlayamadık. Eğer yazar, buna ilişkin herhangi bir kaynak göstermezse, Sin adlı tanrının yazarımız tarafından *"lafzî iğdiş"*e uğradığı kanısına

varacağız.

Dört: Kitabın bir yerinde şöyle bir alıntı yapılmış: "*Zerdüşt'ün Kürt kökenli olduğu kanıtlanmıştır.*" (Bk. Krş.M.Sykes the Caliph's last Heritage, s.425)" (10). İlginçtir, Mark Sykes'ın *The Caliphs' Last Heritage* adlı yapıtının 1915 Londra baskılı olanına baktık; ama, değil bu cümleye, Zerdüşt adına dahi rastlayamadık. İndekste bile, Zerdüşt'le ilgili yalnızca şu ibareyle karşılaştık. "*Zoroastrian religion in Armenia as utilised by Ardashir, 32, 47*". Sözkonusu sayfalara da bakmamıza rağmen, Bender'in alıntı yaptığı cümleyle bir türlü selamlaşamadık.

Beş: "*İnsanlık tarihinde ilk takvimi düzenleyen Kassit Kürtleri....*" (11) cümlesi de çok kesin bir yargıyı içeriyor. Oysa, irdeleyebildiğimiz kadarıyla takvimin Sumer ve Babillilerle başlatılması daha doğrudur. Çünkü, astronomi ve astrolojiyle ilgilenen ilk kavimler onlardır.

Eleştiriyi fazla uzatmadan konumuza dönmek istiyorum. Yazar, özellikle Newroz bölümünü öykü anlatır gibi kaleme almış, hiçbir bilimsel değerlendirme, çözümleme ya da saptama yapmamış, üstelik bu konuda adeta birer kilometre taşları olan bilim adamlarını da hiç yoktan eleştirmeye kalkmıştır. Tabii, bilimsel dayanaklardan yine yoksun. Bakın Cemşid Bender neler diyor:

"*Öte yandan F.Spiegel'in öne sürdüğü gibi 'Dahhak' olayının İran'ın Kürt yörelerindeki aşiret çatışmalarından yansımış olması savı da hiçbir bilimsel bulguya dayanmaz. Bu yazar, İran topraklarındaki bir bölüm kültürü incelemiş olabilir. Fakat Kürt uygarlığını konu edinmedi. Kendi çalışmaları dışındaki olaylara şöyle bir dokunup geçmiş, ivedi, köksüz, bilimsellikten uzak yakıştırmalar yapmıştır.*" (12)

Biz burada, Fr. Speigel'in saptamalarını, değerlendirmelerini tümüyle savunacak değiliz. Çünkü, hangi konuda ne söylediğini tam olarak bilemiyoruz. Yalnızca, Nikitin'den öğrenebildiğimiz savlarını dikkate değer buluyoruz. Bender'in kaynakçasına baktığımızdan Spiegel'in yapıtına rastlayamıyoruz. Kitabın içinde de Spiegel'in yapıtından alıntılar yapmaması, daha doğrusu Spiegel'in yapıtını zikretmemesi, Bender'in de bu

yapıttan yararlanamadığı sonucuna varıyoruz. Buna rağmen, Cemşid Bender'in Speigel için *"Kendi çalışmaları dışındaki olaylara şöyle bir dokunup geçmiş, ivedi, köksüz, bilimsellikten uzak yakıştırmalar yapmıştır"* yargıcına varmasını tutarsız buluyorum. Eğer Bender, karşısındaki her bilim adamını, bu tür cümlelerle altedeceğini sanıyorsa, aldanıyor.

Demin de belirttik, yazar özellikle Newroz bölümünü adeta bir öykü yazar gibi kaleme almıştır. Söylence kahramanlarının kimliği konusunda da fazlaca bir değerlendirme yapmayan Bender'e ancak, Türkiye'nin ünlü bir politikacısının söylemiyle yanıt vermek gerekiyor: *"Kawa'yı bu halk uyumuş da, rüyasında mı görmüş?"*

NOTLAR

(1) Gürdal Aksoy, *Bilimsel Eleştiri ve Kawa'nın Kimliği Sorunu*, Toplumsal Kurtuluş, Ağustos-Eylül 1990, sy.34,35, s.65
(2) Ibid., s.66
(3) Ibid. Idem.
(4) Cemşid Bender, s.137
(5) Ibid., s.129
(6) Ibid. Idem.
(7) Ibid.Idem.
(8) Ibid., s.134
(9) Ibid., s.154
(10) Ibid., s.73
(11) Ibid., s.125
(12) Ibid., s.133

İkinci Bölüm

KÜRT DİLİ ve TARİHİ

KÜRTLERİN KÖKENİ
ve
HİNT-AVRUPALILARIN ATALARI

Kürtler kimdir? Tarih sahnesinde ne zaman yeraldılar? Konuştukları dil, hangi dil grubuna girer? Bu ve benzeri sorular, bilinç ufkumun bir köşesinde sürekli yeralmıştır. Gerek Kürt tarihine ilişkin yazılı belgelerin az oluşu, gerek *"Doğu ve Güneydoğu Anadolu"* da denilen bölgede, arkeolojik kazıların sınırlı tutulması, bu soruları daha keskinleştirmekte. Doğal olarak, konunun bulanıklığı biraz da tarihçilik oyununu seven kimi yazarların semerelerinden kaynaklanıyor. Tüm bunlara bir de geniş boyutlu araştırmaların yokluğu eklenince, işin içinden çıkmak büsbütün güçleşiyor. Ama, güçlükleri aşabilmek için, güçlüklerin üzerine gitmek gerekiyor. Aksi halde, bir arpa boyu yol almamız bile olanaksızlaşır. Bu anlamda yazımızın, gerçeklerin ortaya çıkarılması, temelinde katkıda bulunmasını dilerim.

ANTROPOLOJİK AÇIDAN KÜRT TİPİ

Kürt tarihi konusunda otorite sayılan Minorsky, İslam Ansiklopedisi'nin *"Kürtler"* maddesinde, şunları söyler: *"Kürtlerin İranî kavimlerden sayılması, ırki olmaktan ziyade, dil ve tarih mutalarına dayanmaktadır"*. Kuşku yok ki bu tümce, araştırmacılar da dahil olmak üzere, birçok insanın kafasında soru işaretleri oluşturabilir. Somutlaştıracak olursak: Acaba,

İranî kavimlerden sayılmanın *"ırki temayülleri"* nelerdir? Ya da Kürtler, neden ırk bakımından İranî sayılmazlar? Birbirine bağlı her iki soruyu da yanıtlayabilmek için, önce *"İranî ırk"* nedir, onu yanıtlamak gerekir.

Literatürde yaygın olarak *"Aryan"* biçiminde kullanılan bu kavramın, genellikle *"soylu", "asilzade"* vb anlamlara geldiği benimsenmiştir. Oysa, bu konuda da farklı savlar var. Sözgelimi, uygarlık tarihçisi Will Durant, aryan sözcüğünün bir anlamının da *"sabah sürenler"* olduğunu söylerken, L.A.Waddell ise, Aryanın asıl anlamının *"sabah sürenler"* olduğunu ve bunun da, Sumerce *"saban"* anlamına gelen *ar/ara* sözcüğüne dayandığını öne sürer (1). Waddell, devamlı, Eski Vedalardaki Hindu ilahilerinde, arya'ya denk olarak zaman zaman *"çiftçi"* (krişna) teriminin kullanılmasının, bu savı desteklediğini belirtir (2) (*).

1813'te, Thomas Young'ın birbirleriyle ilişkili olduğunu ispatlanan Sanskritçe, Grekçe, Latince, Keltçe, Almanca ve İran dillerinin gelmiş olduğu ortak ana dili *"Hint-Avrupa"* dili olarak adlandırmasıyla, bunu konuşan halk da, *ari* olarak anılmaya başlandı. Bu adın literatürde giderek yerleşmesinde, Alman dilbilimcisi, F.Max Müller'in katkısı oldukça büyüktür. Ancak, Fransız yazarı Arthur de Gobineau, 1853-1855 yılları arasında yazdığı *"İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme"* (Essai sur l'inegahte des races humaines) adlı yapıtıyla, bu kavrama farklı misyonlar yükledi (**). Sonraları, aynı tema sürekli işlenegeldi. Özellikle Adolphe Hitler'in konuya ilişkin çarpıcı sözleriyle, sözkonusu sav, hem doruğa ulaştı, hem de gerçek yüzünü göstermiş oldu. Artık, Aryan teriminin Avrupa burjuvazisinin bir ürünü olduğu su götürmez bir gerçekliktir. Tıpkı *"Turan"* kavramının, Türk burjuva patentli oluşu gibi....

(*) Waddell, Krişna'nın anlamını, "cultivator" olarak vermiş. Biz, daha kapsamsal olduğu için, cultivator sözcüğünü "çiftçi" olarak çevirdik.
(**) Joseph Arthur de Gobinean'nun ilgili yapıtı, Andriam Collins tarafından, 1915'te İngilizceye çevrilmiştir. Bkz. Essay on the Inequality of Races Vol. I.(London and New York, 1915)

"Adı var kendi yok bir dille tanımlanan bu adı var, kendi yok halk topluluğunu, bunun üzerine, bir çok sözde bilginler bir yere yerleştirmeye çalıştılar. Vardıkları sonuçların birbirini tutmazlığı, bunların saçmalığını da açıkça ortaya koymaktadır. 1840'da Pott, Arilerin Hindistan'daki Ümmü Derya ve Seyhun nehirleri vadilerinden geldiklerini ileri sürdü; 1868'de Benfrey bunları Tuna ile Hazer denizi arasından, Karadeniz'in kuzeyinden getirdi; 1871'de J.C.Cunok:'Bunların kökleri Kuzey denizi ile Ural arasındadır,' dedi; 1890'da D.C.Brinton: 'Galiba bunlar Kuzey Afrika'dan çıkmadır'dedi; 1892'de V.Gordon Childe onların Güney Rusya'dan geldiklerini ileri sürdü; XX. yüzyılın başlangıcında K.F.Johansson: 'Beşikleri Baltık kıyılarıdır.' dedi; 1921'de Kossina, daha belirsiz bir dil kullanarak onları sadece Avrupa'nın kuzeyine yerleştirdi; 1922'e Peter Giles: 'Macaristan'dan gelmişlerdir,' dedi vb." (3)

Yukarıdaki sert eleştirel sözler, dünyaca ünlü Fransız Hukukçusu Maurice Duverger'e ait. Biz Duverger'nin, insanlararası eşitsizliği ırk farklılığına dayandırmak isteyen ilgili görüşü eleştirisini sonuna dek destekliyoruz. Ancak *"Ari ırk"* deyimiyle, çoğunlukla uzun boylu, açık (sarışın) tenli, dalgalı saçlı, mavi gözlü, dar burunlu ve *"uzun kafalı"* (dolichocephalic) olan Nordik tip kastedildiğinden dolayı, bu anlamda aryan ırkı, bütünüyle reddetmiyoruz (*).

Bilindiği üzere, beyaz ırk ya da Avrupa ırkı olarak tanınan Kokazoid ırkı oluşturan diğer üç antropolojik tip ise, *Alpin*, *Mediterranean* (Akdenizli) ve *Hindu* tipleridir(4). O bakımdan, sanırım Hint-Aryan tabiri, yalnızca Hinduları ve Kuzeyli (Nordik) tipi tanımlar. Hint-Avrupa tabiri ise, buna göre daha hatalıdır. Çünkü Kokazoid ırk, literatürde Avrupa ırkı olarak da bilinmekte. Ama, demin sözünü ettiğimiz dört tip, aynı zamanda birer

---

(*) Nordik tip ya da Nordik ırk, Türkçe'de "kuzeyli" olarak da bilinir. Nordik ırkın üstünlüğü savına yönelik bir eleştiri için Bkz. Frank H. Hankins, La Race Dans la Civilisalionun Critique de la Doctrine Nordique. (Paris, 1935)

ırk olarak da benimsenmiştir. Nitekim, Amerikalı ekonomist W.Z.Ripley'in, Avrupa halklarını *Nordik, Alpin* ve *Mediterranean* olmak üzere, üç ana ırka ayırdığı söylenir (5). Ancak sonraları, yazarlar daha büyük ayrımları önermişlerdir (6). Kimi yazarların, Hint-Cermen (Indo-Germain) tabirini kullanmaları, bu kavram karmaşasının bir başka halkasını oluşturuyor. Kanımca Avrupa (Kokazoid) ırkının, antropologlar tarafından farklı ayrımları benimsendiğinde, sözünü ettiğimiz kavramların (Hint-Avrupa, Hint-Ari vb) değerlendirilmesi farklı sonuçları ortaya çıkarır ki yanlışlar temelinde kurulan bu kavramların değerlendirilmesinde, yanlışlığa düşmemenin de zor bir zanaat olduğu açıktır.

Minorsky'nin söylediklerine dönecek olursak, onun da *"İranî"* ırk ile alışılagelmiş anlatımıyla Ari ırkı kastettiğini söyleyebiliriz. Bu bir yana, Minorsky'nin, Kürtleri kendilerine atfen *"Arî"* sıfatını kullanan Medlere bağlaması, sözlerini daha enteresan kılıyor. Kaldı ki bir ulus ya da bir halk, değişik ırk gruplarından oluşur. Çünkü ulus, ırk birliğinden çok, kültür birliğine dayanır. Sözgelimi, *"Fransız halkı, Kokazoid, Negroid ve Mongoloid ırkları içine alan bir ulustur "* (7). Bu anlamda, Kürtlerin, yalnızca bir ırktan, hele hele yalnızca *"İranî"* ırktan oluşmadığı benimsenmelidir. Aksi halde, *"asil kancılar"*dan ne farkımız kalır ki?...

İmdi, antropolojik açıdan Kürt tipi nedir; ne değildir, onu açmaya çalışacağız. İlk olarak, William Zebina Ripley'in Kürtlerin antropolojik karakterleri üzerine verdiği bilgileri aktarmak istiyoruz. Ripley, bir yandan *"Asyatik Türkiye"*de oturan Kürtlerin, gerek linguistik gerekse fiziksel bakımdan İranlı (ya da İrani) olduklarını söylerken diğer yandan Kürtlerin, doğal olarak *dolichocephlic* olduklarını belirtir (8). Ripley ayrıca, Ermenilerin, Kürtlerin Med kökenli olduğunu söylediklerine; fakat daha çok Keldanilerin soyundan geldikleri görüşünün benimsendiğine değinir(9).

Soane, 1912'de *"Kuzey Irak"lı Kürtler hakkında,* şunları yazar: *"Kuzeyli Kürt, uzun boylu, zayıftır (şişmanlık, Kürtler*

arasında kesinlikle bilinmez). Burun uzun, zayıf ve çoğu kez hafif kıvrımlı, ağız küçük, yüz oval ve uzundur. Erkekleri, genellikle pos bıyık ve alışılagelmiş traşlı bir sakal bırakır. Gözler, etkileyici ve sert bakışlıdır. Birçokları, sarı saçlı ve parlak mavi gözlüdür; ve bu tipteki Kürt çocuğu, beyaz tenli de olduğu için İngiliz çocuklarından oluşan bir kalabalığa bırakıldığında, onlardan ayırdedilemez.

Eğer fizyonomik kritere dayanılırsa, pos bıyıkları, mavi gözleri ve parlak derileri, Kürtlerin Anglo-Saksonlarla bir olduklarının ya da aynı kökene sahip olduklarının, en inandırıcı delillerinden birini oluşturur."(10). Soane'nin Kürtler için, *"günümüzün Medleri"* tabirini de kullandığı dikkati çeker (11).

Haddon ise, şunları yazar: *"Batılı Kürtler, dolikosefaldir. Yarısından çoğu, mavi gözlü, sarışındır; ancak, Türk ve Ermeni kanının karışımının artmasıyla birlikte, başlar kısalmış ve genişlemiş, saç ve gözler de siyahlaşmıştır; Doğulu Kürtlerde ise, yuvarlak başlı, siyah saçlı ve daha çok çirkin olanlar, daha yüksek oranda görülür. Kürtlerin, dağlı olmuş Proto-Nordik istep halkının neslinden olduğu görüşüne itibar edilebilir"* (12).

Oysa kimi araştırmacılar (bana kalırsa, karıştırmacılar), Kürtleri, Türklerle aynı ırktan göstermeye çalışmaktadırlar. Bu görüş, iki yönden sakattır. Birincisi, ulusu ırka indirgeme yanlışlığına düşülmüş. İkincisi ise, Türkler arasında egemen ırk, Mongoloid ırk olarak da bilinen sarı ırktır. Aksine, Kürtler arasında Mongoloid ırk, çoğunluğa göre, hemen hemen yok denecek kadar azdır. Ancak Türklerin, Moğolların ve Tatarların Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte, Kürtler arasında da *"Mongoloid"* denilebilecek tiplerle karşılaşmak, hiç de şaşırtıcı olmuyor. Türklerin Anadolu'ya gelmeleri sonrasında, Türklerde ise, bir *Anadolululaşma* (Anatolification) ve dolayısıyla, önceleri egemen ırk biçimi olan sarı ırkın, giderek azalışı ve eriyişi süreci yaşanmıştır.

"XI. ve XII. yüzyıllarda Türkmenler Anadolu'ya milyonlarca kişi olarak gelmediler. Mükrimin Halil, 1 milyon der. Prof. Kafesoğlu, 550 ve 600 bin rakamını ileri sürer. C.Cahen, 200 ile 300 bin-

den fazla olmayacağına kesinlikle inanır. O tarihlerdeki Anadolu nüfusu, 3 milyon hesaplanır. Moğol istilasıyla Anadolu'ya yeni bir akın olur. Türkmenlerin dışında Kıpçak, Peçenek, Harizmli vb gibi öteki Türkçe konuşan boylar ile Moğollar, Anadolu'ya yerleşirler" (13). Görüldüğü üzere, o zamanki Anadolu nüfusu ile toplam Türk nüfusu arasında derin bir fark bulunmaktadır.

Türklerin Anadolululaşma, aynı zamanda Anadoluluların Türkleşme sürecini en iyi anlatan kavramlardan biri de, Osmanlı kavramıdır. Sir William Mitchell Ramsay, Osmanlı adının etnolojik anlam taşımamakla birlikte, siyasal özen ve güce eşit olduğunu açıklar (14). Ramsay, kendisinin de hazır olduğu küçük bir toplantıda, şu olayı gözlemlediğini söylüyor. 1908 yılında, Edirne vekili seçilen biri *"Osmanlı nedir?"* sorusunu şöyle yanıtlar: *"Onlar bana Osmanlı der; babam bir Arnavut'tu, annem Çerkez'di, bense Osmanlıyım..."*(15).

Anadolulu kimi araştırmacılar, Kürt ile Türk'ün antropolojik farklılıklar arzettiğini açıkça belirtir. Sözgelimi Kemal Güngör, *Cenubi Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki* adlı yapıtında, Yörükler ile diğer Anadolu halkları arasında kıyaslamalar yapmaktadır. Nitekim, Yörüklerin genel boy ortalamalarının, kadınlarda 1569 mm, erkeklerde ise 1665 mm düzeyinde olduğunu söyleyen Güngör, şu tabloyu sunmuştur (16):

	Kadın	Erkek
Yörükler	1569 mm	1665 mm
Türkler	1522 mm	1662 mm
Kürt-Zaza(Chantre)		1670 mm

Hadjemi (Acem)	1651
Sartlar (Türkistan)	1668
Ermeniler (Tiflis)	1652
Türkmenler (Türkistan)	1670
Azerbaycanlılar	1675

Antropolojik açıdan Kürt tipine dönecek olursak, Henry'

Field'in *"The Anthropology of Iraq"* adlı yapıtındaki şu saptamasına dikkati çekmek istiyoruz. Field, yapıtında yayımladığı onlarca fotoğrafın analizi sonrasında, şu sonuca varıyor. O'na göre, Kürtler arasında şu varyasyonlar görülür[17]:

1- Armenoid,

2- Balkan,

3-Değişmiş Akdenizli, genellikle kafasının arka kısmı yassılaşmış olanlar,

4- Değişmiş *"Eur-Anatolian"*,

5- İranlılar ile ilkel *"Eur-Anatolian"* karışımı,

6- Değişmiş İranlı ve Veddoid,

7- Alpinoid, Mongoloid, Negroid.

Tarihçiler arasında, yerleşik yaşama geçen ilk toplulukların Aryanlar olduğu biçimindeki savın etkinliği ve dolayısıyla, Aryanların daha *"uygar"* oldukları düşüncesi, kimi Türk araştırmacıları, dünyanın ilk yerleşik halklarının Türk olduğu savını ileri sürmelerine neden olmuştur. Ama bu yarış, öylesine hızlı olmuş ki bu tarihçiler (!) tarafından dünyada Türk sayılmayan halk, neredeyse kalmamıştır. Bunlara göre, Pigmelerden tutun da Komançilere kadar her halk Türktür... Kimileri de, Türklerin Hint-Avrupalı bir halk olduğunu öne sürmüşlerdir. Nitekim, İsmail Hami Danişmend'in *"Türklerle Hint-Avrupalıların Menşe Birliği"* adlı iki ciltlik yapıtı, bu sava ilişkindir. Biz, sözkonusu düşünceye katılmamakla birlikte, diğer tarihçilere göre Danişmend'i kendi içinde daha tutarlı buluyoruz. Yalnız, burada bir temel çelişkiyi kaydetmeliyiz: Eğer Türkler, dünyanın ilk yerleşik kavimlerinin, daha doğru bir deyişle ilk uygarlıklarının torunları iseler, neden sonraları bütünüyle göçebe bir yaşam sürmüşler? Türkler arasında, Anadolu öncesi yerleşik yaşamı ilk tadanlar Uygurlar'dır. Hatta, bundan dolayı *uygarlık* sözcüğü *Uygur*'dan türetilmiştir. Kimileri, buna tahammül edemiyor olacak ki Türklerin semi-nomadik bir halk olduğunu ispata çalışır. Biz, bu sav hakkında bir şey demiyoruz; yalnızca, savın ortaya çıkışındaki psikolojik tepkiye karşıyız.

Özetleyecek olursak, araştırmacılara göre, Kürtler Kokazoid,

Mongoloid ve hatta Negroidlerden oluşan bir ulustur. Ama bilinen bir gerçek var ki o da, Kürtler arasında egemen ırkın Kokazoid olduğudur. Eğer Minorsky, *"İranî"* kavramıyla Nordik tipi kastetmişse, Nordik tipin diğer tiplere göre fazla olmadığı açıktır. Çünkü Kürtler, halk arasında genellikle daha çok *"kara kaşlı"*, *"kara gözlü"*, esmer, uzun boylu olarak tasvir edilirler. Buna göre, Kürtler arasında Akdenizli (Mediterranean) tipinin, daha yaygın olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak, bu konuda herhangi bir antropolojik anket yapılmadan da, şu ya da bu tip baskındır demek, sağlıklı olmasa gerek.

Yalçın Küçük, Kürtlere ilişkin yapıtında şunları söyler: *"Tipleri ise değişiktir. Bir 'Kürt' tipinden söz etmek kolay görünmüyor; yaşadıkları yöreye ve kaynaştıkları diğer ırklara göre Kürt tipleri birbirinden çok ayrılıyor. Çok ezilmişler ve çok karışmışlar; en büyük zulmü Cengiz sürülerinden görüyorlar... Eziliyorlar. Ezilmek karışmak demektir."* (18) Haklıdır. Çok ezildik ve çok karıştık...

HİNT-AVRUPA DİLLERİ VE KÜRTÇE

Dilbilim açısından bile Hint-Avrupa kavramı, daha kapsamsaldır. Çünkü, Hint-Ari ya da başlıbaşına Ari, dilbilimde yalnızca Hint ve İran dillerini tanımlarken, Hint-Avrupa terimi, Ari dillerin de bağlı olduğu anadil grubunu anlatır.

Kürtçe de Hint-Avrupa dilleri arasında yeralmaktadır. Kürtçenin bu diller arasındaki yerini belirginleştirmek için, burada İsmail Beşikçi'nin hazırladığı şu tabloyu sunuyoruz (19) (*):

Çekimli Dil Grubu (Hint-Avrupa Dilleri)

A.*Centum* (Damaksal sesi kapıntılı biçimde sürdürenler)	B.*Satem* (damaksal sesi ıslıklıya çevirenler)
1. Çermen Dilleri	1. Hititçe
2. Baltık ve Slav Dilleri	2. Sumerce

(*) *Centum* ya da *satem* sözcükleri 100 anlamına gelir.

3. Kelt Dilleri
4. İtalik Diller (Latince)
   a) İtalyanca
   b) Fransızca
   c) İngilizce
   d) İspanyolca

3. Yunanca
4. Sanskritçe
5. Farsça
6. Afganca
7. Ermenice
8. Kürtçe
9. Arnavutça

Tablodan da görüldüğü üzere, Sumerce Kürtçeyle aynı dil grubuna dahil edilmiştir. Beşikçi'nin değerlendirmesi, her iki dili de aynı dil grubuna yerleştirmesi, bilimsel bir gerçekliği yansıtır. Birazdan, Sumer dili ile Kürtçe arasında kıyaslamalar, değerlendirmeler yaptığımızda, sözkonusu gerçeklik netleşecektir.

Sumerlerin bilinen ilk uygarlık olmalarından hareketle, dünyanın birçok tarihçisi arasında kendi halkını Sumerlere bağlama çabaları adeta birbirini kovalamıştır. Özellikle kimi Türk tarihçileri, Türkleri Yakın Doğu'nun yerli halkı gösterebilmek için türlü türlü savlar ortaya atmışlardır. Ancak bu konudaki en kapsamlı sayılan çalışma, Alman yazar Fritz Hommel'indir. Hommel, ikiyüze yakın Sumerce sözcük ile Türkçe sözcükleri kıyaslamış, aralarında bir ilişki olabileceğini söylemiştir [20]. Biz, bu ilişkiyi yalnızca Sumerce'nin Türkçe'yi etkilediği temelinde ele alıyoruz ve Hommel'in etimolojilerinin birçoğunun bilimsel olmadığı kanısındayız. Yaklaşık beş yıldır etimolojiyle ilgilendiğim için, kimi Türkçe sözcüklerin, Sumerce kökenli olduğunu gözlemledim. Konuyla doğrudan ilgili olmadığı nedeniyle, yalnızca Pinches'in ilişkili bulduğu sözcükleri aktaracağız [21]: Sum.*mal/wal/ol-*, Türkçe *olmak*; Sum.*ara,yuru* - Türkçe *yürümek*: Sum.*du/de*, - Türkçe *demek* (*).

Son zamanlarda, Aryanların anayurdunun *"Doğu ve Güneydoğu Anadolu"* olduğu savı benimsenince, kimi tarihçilerin konuya olan

---

(*) *Yürümek* sözcüğü, Sumercede benzeri biçimlerde de kaydedilir. Temelde, Sumerce *gir* (ayak) sözcüğünün önemli rol oynadığını sanıyorum. Çünkü, piktografyada yürümek fiili, ayak resmine dayanıyor.

ilgisi artmış ve özellikle *"Güneydoğu Anadolu"*nun, eski Türk yurdu olduğu öne sürülmüştür. Sözgelimi, Osman Nedim Tuna'nın *Sumer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi* (Ankara, 1990) adlı yapıtı, bu sava ilişkindir. Bakın yazar neler diyor: *"Şu halde Türkler daha MÖ en az 3500'lerde, bugünkü Türkiye'nin doğusunda oturuyorlardı ve dilleri, Sumerlerle içiçe (muhtemelen süperstratum-substratum) yaşarken, henüz iki kola ayrılmıştı."* (22) Yine, Şadi Bayram'ın *Nuh'un Gemisi ve Güneydoğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri* (Ankara, 1991) adlı çalışması, bu savla ilgilidir.

Bunlar bir yana, Macar tarihçilerinin de, Sumerlerle kültürel ilişki kurma çabalarıyla karşılaşıyoruz. Sözgelimi Anthony Endrey, *Sons of Nimrod: the origin of Hungarian* (Melbourne, 1975), Francisco Jos Badiny ise, *The Sumerian Wonder* (Buenos Aires, 1974) adlı yapıtlarında, Macar-Sumer kültür birliği savını işlerler. Hatta Badiny, Sumer ve Macar dillerine değinirken, araştırmacıların Sumerce ile Macarca arasında yalnız bir ilişki bulduklarını değil, gerçekte, her iki dil de bir tuttuklarını söyler (23).

C.J.Ball ise, Sumerce'yi Çinceyle ilişkili bulur. Yanlıştır. En azından biz böyle düşünüyoruz. Şimdi, Ball'ın yanılgılarını sıralıyoruz. Sumerce balta anlamına gelen *Bal* sözcüğü, Yakın Doğu dillerinde yeralan sözcüklerle ilişkili görülmeliyken, daha uzak ve ses olarak bile tam bir benzerlik göstermeyen Çince *fu,pu,p'wo* (balta)'yla kıyaslamasını yadırgıyoruz. Yine, Sumerce *dar/dara* (karanlık, karanlık olmak) ile Çince *tai, toi, ti, de* (bulutlu, dumanlı ve bu anlamda karanlık); Sumerce *gu/gud* (öküz, boğa, inek) ile Çince *ngau, niu, ngiu, ngu, giu* (öküz, boğa, inek); Sumerce *guza* (sandalye, taht, daha doğrusu *kürsü* ki bu sözcüğün bu Sumerce sözcükten kaynaklandığı kabuledilmiştir) ile Çince *i, yü, ye* (sandalye); Sumerce *gumunsır* (domuz, yaban domuzu) ile Çince *kien, kyn , gian* (büyük domuz) sözcüklerini kıyaslamasını yer yer zorlama bulmakla birlikte, Yakın Doğu dillerinin, özellikle Kürtçe'nin yadsındığı kanısındayım (24). Şuna inanıyorum ki eğer günümüz Sumerologları Kürtçe'yi de bilmiş olsalar, her iki dilin

aynı dil grubunda yer aldıklarını açıkça görebilirler. Ama ne yazık ki bu sözkonusu olmadığına göre, şimdilik bizlerin bu ilişkiyi olabildiğince günışığına çıkarmamız gerekmektedir.

Sumerce'nin Hint-Avrupa dilleriyle ilişkili olduğunu, Waddell çok güzel bir biçimde ortaya koyuyor. Waddell, Sumerlerin Aryanların ataları olduğunu öne sürmüştür (25). Bu alandaki, bir başka önemli çalışma ise, C.Autran'ın *Sumerien et Indo-Europeen* (Paris, 1925) adlı yapıtıdır. Autran, yapıtında E.Hincks'in görüşlerine de yer vermiştir. Hincks, Sumerce'nin diğer iki dil grubuna nazaran, Hint-Avrupa dilleriyle daha sıkı ilişkili olduğunu söylemiştir (26). Artık Sumer dilinin Hint-Avrupa dillerinden biri olduğu görülmelidir. Kaldı ki konu üzerindeki yeni savların çoğu, L.W.King'in belirttiği gibi Sumerce'nin Hint-Avrupaî köken ve yapılı olduğuna yöneliktir (27). Yine, Hititçe de Hint-Avrupa kökenli olduğu benimsenmiş, grameri ve sözlüğü yazılmış bir dildir. Bu dilin aydınlatılmasında en büyük hizmeti, Ferdinand Sommer ve Johannes Friedrich görmüşlerdir (28).

"Cambridge Üniversitesinden Pof. Dr.Colin Renfrew ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti Doğu Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Thomas Gamkrelidze'nin birbirinden habersiz geliştirdikleri teoriye göre, Aryanlar olarak bilinen Batı Avrupa ve Doğu Asya kavimleri Orta Anadolu'dan çıkarak yayıldılar." (29)

Bu alıntıyı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni (Mart 1988, sayı: 8, s.9)'nden aktardık. Ancak, yukarıda sözü edilen savın 'asimile' edildiği açıktır. Çünkü Thomas Gamkrelidze, Hint-Avrupalıların anavatanının, özellikle *"Doğu Anadolu"* olduğunu öne sürmüştür (30). Gamkrelidze-İvanov, şunları söylüyor: *"Yakın zamanda İngiliz W.N.Henning, Tokaryanların Gotiyanlarla özdeş oldukları tezini öne sürdü. Gotiyanlardan, MÖ 3 bin yılın sonunda, Kral Sargon ilk Mezopotamya İmparatorluğu'nu kurarken, (Akadca) yazılan Babil çivi yazılarında söz edilmekte. Eğer Henning'in görüşleri doğruysa, Tokaryanlarla İtalo-Keltik diller arasındaki sözcük bilimsel yakınlıklar bu iki dili konuşanların, Tokaryanlar doğuya göç etmeden önce, Hint-Avrupa anavatanıyla ilişkileri olduğunu*

göstermekte." (31) (*)

Biz, burada Sumerlerin yadsındığı kanısındayız. Çünkü, Sumerler, Waddell'in dediği gibi Hint-Avrupalıların atalarıdır. Bu bakımdan, Eski Yakın Doğu'nun yazılı tarihinde, bilinen ilk Hint-Avrupalıların, Sumerler olduğu gözardı edilmemelidir. Yalnız, unutulmaması gereken bir nokta da şu: Gamkrelidze ve İvanov'un, Yakın Doğu'nun ilk Hint-Avrupalıları olabileceklerini öne sürdüğü Gutiler, Sumerlerle aynı kökenden gelirler. Nitekim, Waddell'in *Egyptian Civilization: Its Sumerian Origin and Real Chronology and Sumerian Origin of Egyptian Hieroglyphs* (London, 1930) adlı yapıtında söylediklerini hesaba kattığımızda, Gutilerin (Kürtlerin) ve Sumerlerin aynı kökenden geldikleri inancımız güçleniyor. Sumerlerin Mezopotamya'ya Zagros Dağlarından indikleri tezi anımsanırsa, bu ilişki daha da belirginleşir. Ve hatta, öyle sanıyorum ki Sumerlerin, Gordyene'de yaşamış oldukları da bir gerçektir.

Waddell'e göre, Anadolu'da yaşamış olan Gutiler (ya da Gotlar), Sumerlerle aynı soydan gelirler (32). Waddell, ayrıca Mezopotamya'daki Sumer İmparatorlarının (world-emperors), Mediterranean ırkından değil de, Aryan ırkından olduğunu söyleyerek, bu yöneticilerin kendilerini ***"Got"*** *(Guti)* olarak adlandırmalarına dikkati çeker (33). Yine, Gutilerin yaşadığı *"Güneydoğu Anadolu'"*nun, Sumerlerin eski anavatanlarının sınırları dahilinde olması da önemlidir (34). Bu konudaki gözde teori, Sumerlerin asıl yurtlarını Babil ülkesinin doğusundaki dağların ötesinde arayadurdu (35).

Sumerlerin ırkî temayülleri de Kürtlerinkine oldukça yakın. Gerçi, açıkça bir Kürt tipinden sözedilemezse bile, yaygın olan kimi özelliklerini de yadsıyamayız. Sözgelimi, Soane'nin Kuzeyli Kürtlere ilişkin açıkladığı şu özellikler dikkatimizi çekiyor. *"Kuzeyli Kürt, uzun boylu, zayıftır (şişmanlık, Kürtler arasında*

(*)Yukarıdaki alıntıda, *"Gotiyanlar"*ın Gutiler, *"Tokaryanlar"*ın ise, Toharlar olduğu açıktır. Çevirmenin, özellikle Gutileri *"Gotiyanlar"* yapmasının herhangi bir yanlışlık sonucu olabileceğini sanmıyorum. *Tokar* (? *Kar-to)*

*kesinlikle bilinmez). **Burun uzun, zayıf ve hafif kıvrımlı, ağız küçük, yüz oval ve uzundur.**"* Sumerlerin de en göze çarpan özelliğinin, burun ve dudaklarının *dolgun* ve etli (fleshy) olmayışlarıdır (36). Ama, önceleri Sumerlerin Mongol tipli oldukları öne sürülmüştür (37). Sonraları bu görüş, daha da ileri götürülerek Sumerlerle Çinliler arasında köken birliği ortaya atılmıştır (38). Katılmıyorum.

Sumer dilini Kafkasik dillerle bağlantılı bulanlar da yok değil. Bunlar arasında M.Tseretheli, Sumerce'nin özellikle Gürcü diliyle olan bağıntısını araştırmıştır. (Bkz. JRAS, 1913-5) *"K.Bouda ise, Sumerce, Batı Kafkas dilleri ve Tibetçe ile mukayese yapmaktadır. **(Die Beziehungen des Summerischen zum Baskischen, Westkaukasischen und Tiebetischen,** Leipzig, 1938. Mitteilungen des Altoriental. Gesellschaft, Bd.XII.3)."* (39)

Son olarak, Bilal Aksoy'un *Çağdaş Bilimlerin Işığında Nuh'un Gemisi ve Tufan* (Ankara, 1987) adlı yapıtında, Evliya Çelebi'den aktardığı ve dikkati çektiği şu bölüme yer vereceğiz: *"Makdisi tarihine göre, Tufan'dan sonra kurulan Cudi şehridir. sonra Sencar kalesi ve sonra da bu Meyyafarıkin kalesi yapılmıştır. Ama Cudi şehri sahibi Hazret-i Nuh ümmetinden (Melik Kördum) altı yüz yıl yaşamış, Kürdistan diyarlarını dolaşıp bu Meyyafarıkin'e gelip, su ve havasından hoşlanarak burada yerleşmiştir. Çocukları ve soyu gayet çok olup, İbrî ve Acem lisanından ayrı bir lisan meydana getirmişlerdir ki ne İbrî, ne Arabî, ne Farısî ne de Dürrî'dir. Buna halen (Kürdî lisanı) derler ki bu diyarlarda kullanılır. Fakat Kürtçe de oniki türlü olup, çok kelime ve sözleri birbirine benzemez. Hatta birbirlerinin sözlerini ancak tercüman ile anlar."* (40) (*)

Nuh'un, Sumer Kralı Ziusudra olduğu gerçeğiyle, yukarıdaki sözler birleştirildiğinde, Sumerlerle Gutilerin (Kürtlerin) köken olarak bir oldukları düşüncesi giderek baskınlığını hissettiriyor. Kaldı ki T.G.Pinches, Sumlerce'de *kura* sözcüğünün hem *"dağ"* hem de *"memleket"* anlamına gelmesinden dolayı, görünüş itiba-

---

(*) Meyyafarikin, Diyarbakır'a bağlı Silvan ilçesinin eski adıdır.

riyle, Sumerlerin aslen dağlı olduğunu öne sürer (41) (*).

Sanırım, Sumerler üç aşağı beş yukarı tarıma Gordyene bölgesi ve özellikle de Zagros Dağları'nda geçmiş, daha sonra ise, verimli hilal denilen iki ırmak arası (Mezopotamya)ndaki topraklarda uygarlığa adım atmışlar. Şimdi bunu kanıtlamaya çalışacağız.

GORDYENE ve TARIM

Her ne kadar uygarlık kentte başlatılırsa da, buna tarım yol açmıştır. Kent, bunun bir simgesi ve sonucu olmuştur. Tarım ile uygarlık arasındaki bu zorunlu bağlılık, tarımı uygarlık için bir önkoşul haline getirmiştir: Öyledir.

Çünkü, sınıfların varlığı için gerekli olan artı değer/ürün, ilk kez tarımla birlikte ortaya çıkmıştır. Artı değerin kentte ortaya çıkması sonucu da, buna el koyan egemen sınıflar (köleci, feodal, burjuva sınıflar) bu kültür sistemini öve öve bitiremediler ve bu sistemi, kentte doğduğu için kentle özdeşleştirdiler ya da simgelediler. Bundan dolayı, birçok dilde uygarlık anlamına gelen sözcükler *"kent"* anlamına gelen sözcüklerden oluşturulmuştur (42).

Şimdiye kadar, uygarlığın verimli ovalarda doğup geliştiğine inanılırdı. Artık, bilim adamları buna inanmamaktadır. Hak vermemek elde değil. Çünkü, eskiye nazaran daha çok ve tatminkâr deliller vardır.

"Evcilleştirmeğe elverişli olan yabanî bitki ve hayvan türlerinin yaşadıkları doğal ortamı, büyük bir olasılıkla, 'Verimli Hilâl'i dıştan çevreleyen engebeli dağ yamaçlarında aramak gerektiği düşüncesine dayanan R.J.Braidwood, öteden beri tarıma ve hayvancılığa da, ilk kez, bu bölgede geçilmiş olacağı olasılığını savunmuştur. Gerçi, daha sonraları, 1960'larda,

---

(*) Sumerce *kur* sözcüğü dağ anlamına gelirken, *ekur* sözcüğü (e,ev+kur-dağ), *"tapınak"* anlamındadır. *Ekurgal* ise, *"büyük tapınak"* anlamında kullanılır. Sanırım, Türkiye'nin sayılı arkeologlarından olan Ekrem Akurgal, soyadını işbu sözcükle sonradan değiştirmiştir.

sözkonusu bitki ve hayvanlara ait bu 'doğal yaşama ortamı'nın olası sınırlarının ilk sanıldığından çok daha geniş olduğu kanısına varmıştır." (43)

Benno Landsberger de uygarlığın dağ eteklerinden doğduğu kanısındadır. Ona göre, *"Hububat yetiştirme, çanak çömlekçilik, şehir iskânı, ziynet eşyasının zenginliği gibi yeni taş devrinden sonraki ilk büyük medeniyet hamlesi, medeniyetin nehir vadilerinde değil de, dağ eteklerinden doğduğunu ispat eder. İşte bu medeniyeti dağ eteklerinden nehir kenarlarına inmiştir.* ***Ancak nehir kenarlarındaki topraklarda, dağ kavimlerinin ellerinde bulunan maden ve taşla mubadele edilecek maddeler yetiştirildikten sonradır ki, nehir vadilerinde yeni ve büyük medeniyet başarıları ortaya çıkmıştır."*** (44).

Bu alanda yaptığı araştırmalar ve arkeolojik kazılarla ün salan ve sayılı otoritelerden olan James Mellaart ise, *"Yeni bir araştırma, uygarlığın Yakın Doğu'daki spesifik bir bölgede gelişmediğini ve öteki bölgelere buradan yayılmadığını kesinlikle göstermiştir"* der ve aksine, uygarlığın en azından üç merkezde (olasılıkla daha fazla) geliştiğini, Yakın Doğu'daki bu üç merkezin de, Zagros Dağlarının batı yakasındaki vadi ve bayırlar, Kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgesi ve Güney Anadolu Platosu olduğunu söyler (45). Buradan çıkaracağımız sonuç da aynıdır, yani uygarlığın dağ yamaçlarında doğduğudur.

Varolan savlar ele alındığında, uygarlığın Gordyene (Kürdistan) denilen bölgede doğduğu görülecektir. Gordon Childe'dan aktarıyorum: *"Kürdistan'daki, özellikle Şenider'deki son araştırmalar, evcilleştirmenin ilk başladığı tarih üzerine daha duru bir aydınlık getirdi. Radyo-karbon testleri bu olayın İÖ 9. binyılda meydana geldiğini gösteriyor."* (46) Davison'un söyledikleri de aşağı yukarı aynı, yalnız Davison'un Mısır'ı tarımın ilk yurdu olarak betimlemesi kuşkulu bir yaklaşımdır. Aktarıyoruz: *"Mısır olasılıkla tarımın ilk yurdu olmuştur; oysa hayvanların evcilleştirilmesi, az bir olasılıkla da olsa Kürdistan dağlarının bayırlarında ve yüksek platolarında sözkonusu olmalıydı."* (47). Yine, hayvan evcilleştiriciliğinin

Kürdistan dağlarından gerçekleştiğine az bir olasılık tanıması da hatalıdır. Bugün, Kürt halkının folklorunda yeralan ve sıkça görülen toprağa tohum saçma, ekin biçme motifi, hayvan ve insan ilişkileri motifi bile, Kürt kültüründe tarımın ve hayvancılığın önemini açığa vuruyor.

Son olarak, şarabın ilk üretildiği yerin de Zagros Dağları olduğu belirlendi. Buna göre, *"İran'da bulunan bir amforanın ortaya koyduğu bulgular şarap üretiminin bilinenden çok daha eskilere dayandığını gösteriyor. Yapılan kimyasal testlere, göre, şarap üretimi 5500 yıl önce, başka bir deyişle uzmanların tahminlerinden 500 yıl erken gerçekleştiriliyordu.*

*Bu amfora İran'ın batısında yer alan Zagros Dağlarındaki **Godin Tepe'de** yapılan bir kazıda bulundu."* (48) Kaldı ki bir Hint-Avrupa dili olan Hititçe *"üzüm"* anlamındaki sözcüğün birçok dile geçtiği kanıtlanmıştır. *"Önde gelen Sovyet bitki genetikçisi Nikolay Vasilov, bu tür bir değişim saptadı: Rusça üzüm) **vinogard**, İtalik **vino**, Germenik **wein**. Bunların tümü Hint-Avrupa **woi-no**, Proto-Sami **Wajnu**, Mısır dilindeki **wns**, Kartvelyan wino, Hititçe'deki **wijana'ya**."* (49). Gerçekten de sözcük Hititçe çivi yazmalarında *uiian*, hieroglifde ise *uianas* olarak görülmektedir. Luwice *uin*, Etrüsk ve Latin *vinum*, Ermenice *gini*, Gürcüce *gvino*, İbranice *vayin*, Arapça ve Habeşçe *wa-yn* sözcükleri, hep bu sözcüğün varyantları olarak göze çarpar (50). Yahudi inanışlarına göre, asma/bağın (grape-vine) anayurdu Kafkasya bölgesidir. Çünkü Yahudiler, Hz. Nuh'un, tufandan sonra bu bölgede yaşadığına ve ilk asmayı burada diktiğine inanır.

Charles Seltman, Medya ve Armenia sınırlarında yaşayan Kürtlerin, şarabı, betonla kaplı mahzenlerde sakladıklarını söyler (51). Belki de bu gelenek, onlara atalarından kalmadır...

Konuyu özetleyecek olursak, Sumerler aşağı yukarı Zagros Dağları ve Gordyene'de tarıma geçip, sonradan aşağı Mezopotamya'ya inmiş, orada yeni bir uygarlığa adım atmışlardır. O bakımdan, 5000 yıl öncesinde ve belki de daha önceleri bile, Zagros Dağlarını ve civar bölgeyi kendilerine yurt edinmiş olan Gutilerle Sumerlerin ortak kökene dayanmaları olasıdır. Biz, bu

olasılığın güçlü olduğuna inanıyoruz. Sumerce ve Kürtçe'deki hayvancılık ve tarıma ilişkin çoğu sözcüklerin ortak olması gözden ırak tutulmamalıdır. Sıralıyorum: Sumerce *se*, arpa anlamına gelirken Kürtçe *ce* (arpa); Sumerce *ar* (öğütmek)'a dayanan *ar-ar, "un öğütücü"* anlamına gelirken, Kürtçe *ard* (un); Sumerce *nin/ninda*, ekmek anlamına gelirken, zazaca *ega/hega* (tarla); Sumerce *gu/gud*, öküz boğa anlamına gelirken Kürtçe *nin/nan* (ekmek); Sumerce *agar*, tarla anlamına gelirken, Kürtçe *ga/gav* (öküz, boğa); Sumerce *maş*, koyun, keçi anlamına elirken, Kürtçe *mi/mişin* (koyun); Sumerce *assa*, at anlamına gelirken, Kürtçe *asp/hesp* (at); Sumerce *das*, bıçak, sivri, keskin anlamlarına gelirken, Kürtçe *das* (orak); Sumerce *humunzir*, domuz anlamına gelirken, Kürtçe *xıznir/xınzir* (domuz); Sumerce *kur*, at anlamına gelirken, Kürtçe *kurik* (sıpa), *ker* (eşek) sözcükleri gözardı edilmemelidir...

C.Autran da, Sumerce *ara* (öğütmek, ezmek) ile Farsça *ard* (un), *arda* (değirmen) ve Ermenice *alal* (öğütmek) sözcüklerini ilişkili bulur (52). J.Harmatta ise, İran dillerinde *"ekmek"* anlamına gelen üç ayrı sözcüğü irdelerken, yukarıda adı geçen *nin/nan* (ekmek)'a değinir ve şu yanılgıya düşer. *"Ama, İran dilleri arasında, nan biçimi yalnızca Farsça'da bulunur."* (53) Oysa, Harmatta Kürtçe'ye bakmış olsaydı, *nan*'ın Kürtçe'de de bulunduğunu görecekti. Ayrıca, Sumerce *nin/ninda* (ekmek)'dan haberdar olsaydı, farklı bir çözümleme getirmeyebilirdi.

KÜRT ADININ KAYNAĞI

Kürt adının çok farklı çözümlemelere konu edildiğini, bilmem belirtmeme gerek var mı? Kimileri popüler etimolojiden hareket etmekte, kimileri de popüler etimoloji bile olmayan çözümlemelerden... Bu ikincisine, resmî etimoloji de denilebilir.

Biz, yalnızca Bilge Umar'ın çözümlemesine değineceğiz. Uzunca bir çözümleme. Olduğu gibi aktarıyoruz: *"Burada, 'Kürt' adının kökeni konusunda güçlü bir olasılığa; 'Kürt' adının eski Luwi yurtları kapsamında birçok kez karşılaştığımız Gord- ya da Gort- kökünden türeme adlarla bağlantılı olması olasılığına*

değinelim.

*Böyle adlar içinde ilk akla gelen, kuşkusuz, Hellen yazarlarının söyleyişinde **Gordios, Gordias** biçimlerine bürünmüş kişi adıdır. Gerek destan çağının gerek (Herodotus'un pek de güvenilir yolda olmayarak anlattığı) tarihsel denebilecek çağın Phryg kralları ya Midas adını, ya da **Gordios/Gordias** adını taşıyorlardı. Anadolulu başka Gordios Gordias'lar da biliyoruz. Örneğin, bu adda bir Kapadokialı, İÖ 111 yılında, Kappadokia kralı VI. Ariarathes (Epiphanes)'i öldürmüştü.*

*Ama daha önemlisi, eski Luwi yurtları kapsamında Gord- ya da Gort- kökünden türemiş pek çok bölge, kent, kentçik adıyla karşılaşıyoruz; bu bölge, kent ve kentçiklerin pek ilginç bir ortak özelliği şudur ki, istisnasız hepsi bir ırmak ya da dere kıyısındadır. Buna baktığımızda, Gord- ya da Gort- kökünün **ırmak**, dere (abç) anlamındaki bir sözcükle ilgili olabileceğini düşünüyoruz.*

Bu bölge, kent ve kentçikleri listeleyelim:

Romalı komutan Manlius Vulso'nun İÖ 189'daki Galat seferinde uğradığı, Karia'nın güneybatı Phrygia sınırındaki bir kentçik, Gordiou Teikhos. Adının bu Hellenleştirilmiş biçimi, Gordios'un Hisarı anlamındadır. Şimdiki ardası, Aydın ili Karacasu ilçesine bağlı Aşağı Görle ve Yukarı Görle köyleridir. Bulunduğu yerden, Büyük Menderes'in bir kolu olan Akçay geçer. Kanyon görünüşünde, görkemli bir vâdi içindedir.

Phrygia başkenti, Hellen yazarlarının söyleyişinde adı Gordion (Gordios/Gordias Yeri) biçimine bürünmüş kent, Sakarya kıyısındadır. Bunun çevresindeki yöreye Gordiana/Gordiane denirdi; bu ad, Luwi dilinden gelme, Gorduwana gibi bir sözcükten bozma olabilir.

Gortyna/Gortyn (Luwu dilinden? Gorduwana'dan?) Girit Adasının güney yanında önemli bir ilkçağ kentidir. Lethaios ırmağı, kent kalıntıları alanının içinden geçer. Kentin tarihçesi Akhaios'lar öncesinde Minos uygarlığı dönemine uzanır.

Gordios, şimdiki Gördes, Manisa ilimizin kuzey bölümünde, Hyllos/Kum Çayı kıyısındadır.

Gordiana/Gordyene (Luwi dilinde? Gorduwana'dan?) Dicle'nin kaynakları yöresinin adıdır.

Gordynia/Godtynia (Luwi dilinden? Gorduwana'dan?) Makedonya'da bir ilkçağ kentinin adıdır; bu kent, Axios/Vardar ırmağı kıyısında Demir Kapı geçidi aşağısındadır.

Gortys, Yunanistan'ın Arkadia bölgesinde bir ilkçağ kentidir; Dimitsana ya da Atkisilo denen derenin sağ kıyısında kalıntıları bulunmuştur. Bu dere, 5 km ileride, Alpheios ırmağına dökülmektedir.

***'Kürt'** adı, bu sözcüklerin tümünde gördüğümüz Gord- (ya da Gort-) köküyle, ya da hiç olmazsa Gordyana/Gordyn adıyla bağlantılı olmalıdır. Çünkü Gordyn yöresinin, yani Dicle kaynakları yöresinin halkını **Xenophon,** Kardukh'lar diye anmışken; **Strabon,** Gordyaios diye; **Byzantion'lu Stephanos,** Gordokhos ya da Gordos diye; **Ploutarkhos,** Gordyenoi (-Gordyenos'lar) diye; (Eski) **Plinius** da, Carduchi ya da Cordueni diye anmaktadır"* (54)

Umar'ın çözümlemesine katılmak olası değil. Çünkü Umar, belirttiği ***Gord-*** ya da ***Gort-*** köklerinin, sözkonusu dillerde ne anlama geldiğini açıklayamıyor. Yalnızca, bir olasılık ortaya atmış ki bu da çok uzak bir olasılık. Aynı biçimde düşünecek olursak, Gord- ya da Gort- köklerinin ***"ova," "mera," "çayır," "düzlük alan"*** anlamına gelebileceği bile öne sürülebilir. Çünkü Umar'ın adını andığı bölgelerde bu tür yerlerin olacağı da hesaba katılmalıdır. O nedenle bu bakış açısına katılmıyoruz.

Kürt adının, genel olarak bir Sumer tabletinde geçen ***Kar-da*** adına dayandığı kabul edilir. Hatta, yabancı etimoloji sözlüklerinde bile bu olasılığa değinilir. Bunu da fazla abartmamak gerekiyor.

Kürt adı, Guti adından dönüşüme uğramıştır. Nitekim Speiser, ***Quti*** adının, Tukulti-Enurta I ile birlikte Asurca tabletlerde ***Qurti*** olarak geçtiğini belirtir (55). Tablette geçenler aynen şöyle:

TEXT A: "On my accession to the royal throne, in my first year of reign, 28,800 warriors of the Hittites from the other side of the Euphrates I carried off, and in the midst of the Iaura mountains the ***QURTI***, the Uqumani, as far as Sharnida (and) Mehri, my hand

conquered."

TEXT B: "On my accession to the royal throne, 28,800 warriors of the Hittites from the other side of the Euphrates I carried off, and in the midst of the Iaura mountains the *QUTI* Uqmani, (the people of) Elhunia and Sharnida, the land Mehri, my hand conquered." (56) (abç)

Bu değişim (Quti-Qurti),yalnızca harf değişimi olarak ele alınmamalıdır; aynı zamanda, bu adın dayandığı kök sözcüğün değişmiş olabileceği de hesaba katılmalıdır. Bu bağlamda, Kürt adına ikili bir yaklaşım getiriyoruz.

BİR: Guti adı, Sumerce'de *"kahraman"*, *"yürekli"* anlamlarına gelen *Gutu* (57) kaynaklı olabilir. Gerçi, o dönem hem kutsal bir hayvan olması (bunda tarımın da etkisi var, öküzle çift sürme...) hem de yer yer gök tanrısını simgelemesinden dolayı Sumerce *gu/gud* (öküz/boğa) ile Guti adı arasında bağ kuranlar da yok değil. Nitekim Barenton şöyle bir yaklaşım getiriyor: *Gu,* boğa, *t'i,* savaşçı, yani *"les guerriers du rite du boeuf."* Ama, *gutu* (kahraman, yürekli) ile *gud* (boğa, öküz) arasında direkt bir ilişki de kurulmaktadır. Her ne olursa olsun, Guti adının *"kahraman"* ve *"yürekli"* anlamlarına gelmesi olasıdır. Gutilerin savaşçı bir halk olmaları, belki de en belirgin özellikleridir.

Şimdi, harf değişimin, açıklamaya çalışalım. Belki Tukulti-Enurta I'in dönemine kadar, Sumerce'den kaynaklanan bu Guti adı Mezopotamya'nın diğer halklarınca benimsenmiş olabilir. Ama, bu dönemden itibaren, yine aynı anlamlara gelen Akkadca *gardu/garradu* sözcüklerinin olasılıkla bir varyantı olan *Qurti* adı devreye girmiştir. Çünkü, yalnızca harf değişimi biçiminde düşünecek olursak, bu harf değişiminin aynı dilde diğer sözcüklere ve adlara da yansımış olacağını kabul etmek gerekir. Bu, tabletlerin bir kopyalama hatasından da kaynaklamış olamaz. Çünkü, o tarihten itibaren değişik biçimiyle (Qurti) kullanılagelmiştir. O nedenle, olasılıklar arasında en güçlü olanına, yani aynı anlamlara gelen benzeri sözcüklerin devreye girmiş olacağı olasılığına dikkati çekmek gerekiyor. Bu bağlamda, Sanskritçe'de *kratu,* Avesta'da *khratu, "kuvvet"* anlamına gelirken(58), Urartu dilinde *huradi,*

Hurrice'de *hurati, "savaşçı"* anlamındadır [59]. Farsça'da *xirad,* Kürtçe'de *xwort* (yiğit, genç) sözcükleriyle karşılaşmaktayız. Bu sözcüklerin, temelde eski dillerde yer alan *"yürek/kalp"* anlamına gelen kök sözcüklere dayandığı açıktır. Nitekim, Sumerce'de *gir* sözcüğünün hem *"yürek"* hem de *"kuvvetli"* anlamına geldiğini görmekteyiz. Hititçe'de yürek anlamına gelen *ker/kir/gir* sözcüğünün, datif halinin *karti,* genetif halinin de *kardiyaz, kartas* olduğu belirtilir [60]. Avrupa dillerinde, aynı anlamı içeren sözcüklerin, bunlardan kaynaklandığı açıktır. Latince'deki *cord* sözcüğü, yürek, cesaret anlamında kullanılır. Grekçe'de ise, bir yandan *"güç", "egemenlik"* vb anlamlara gelen *kartos/kratos* sözcüğüyle, *"yürek"* anlamına grelen *kard* ile karşılaşırız. Türkçe'ye de geçmiş olan *kardiyoloji,* kalp hastalıklarına ilişkin uzmanlık dalını ifade eder. Bu Grekçe sözcük (kard), ilk kez Xenophon'un sözünü ettiği *Karduchileri* anımsatıyor. Ermeniler ise, yürek anlamında *sirt* sözcüğünü kullanırlar.

Tüm bunlardan başka, bugün Batı dillerine baktığımızda bile, *"cesaret"* ve *"yürek/kalp"* anlamlarına gelen sözcüklerin birbirleriyle ilişkili olduğunu görmekteyiz: İngilizce *heart,* Fransızca *coeur,* İspanyolca *corazon,* İtalyanca *cuore,* Portekizce *çoraçao,"* yürek" anlamındayken, İngilizce ve Fransızca *courage,* İspanyolca coraje İtalyanca coraggio *coregem* ise *"cesaret"* anlamındadır. Türkçe *yür-ek* sözcüğünün de bunlarla ilişkili olduğu açıktır. Çünkü, *Divan ül Lûgat-it Türk*'te *kür* sözcüğü, yiğit ve yürekli anlamında...

Tarihte benzer adları taşımış kimi halklara da rastlamaktayız. Sözgelimi Gürcülerin, mitolojik ataları *Kartlos*'tan dolayı, kendilerine *Kartvel/Kartveli* dedikleri görülür. Kartvel adının, bilimsel olarak, Gürcülerin ilk anayurtları olduğu benimsenen ve Kalde ile ilgili sanılan Kardu'dan geldiği de iddia edilmektedir. *"....Marr, 1911'de, binlerce yıllık bir tarihle birbirlerinde ayrılmış bulunan Karduklar (Kürtler) ile K'art (Gürcü)lerin başlangıçta bir olmalarının muhtemel olduğu görüşünü ileri sürmüştür."* [61]

Bir Belûci kabilesi olan *Hotların* adının da (Hot), *"cesur",*

"savaşçı" anlamına geldiği kabul edilir. Bu bağlamda, Belûcistan'daki Brahoiler arasında önemli derecede Kürt kabilelerinin olduğunu da anımsatmak isterim. Bundan dolayı, kimi yörelerde Brahoilere *Kurd-gâli*, yani *"Kürtçe konuşanlar"* denilmektedir.

İKİ: Guti adının *"dağlı"* anlamına gelmesi de olasıdır. Ama Sumerce'de *"dağ"* anlamındaki sözcüğün *kur* biçiminde geçmesi, böyle bir olasılığı ilk etapta alaşağı ediyor. Yine de, birçok dilde dağ anlamına gelen benzeri sözcüklerle karşılaşıyoruz. Bu bağlamda, Sanskritçe'de *kuta, kûta, kuttara, kuttira* (dağ, tepe, dağ zirvesi), İrlanda dilinde *cottut, cottud* (dağ), *cuth, cuit* (baş, zirve) ve Farsça'da *kot* (collune) sözcükleri göze çarpıyor(62). Değişim açısından bakınca, yine birçok dilde benzeri (Qurti) sözcüklerin aynı anlamı taşıdığını saptıyoruz. Demin de belirttiğimiz gibi Sumerce *kur*, Polonya dilinde *gora*, Çekçe *hora*, Sırp-Hırvat *gora* ve Rusça'da *gora*, dağ anlamındadır. Ancak, biz ilk olasılğa katılıyoruz. Çünkü Sumerce *kur* sözcüğü, değişimi adeta tersine çeviriyor.

Driver, Qurti adının Guti ile olan ilişkisini reddetmiştir (63). Ama ona göre, *Qarda, Karda, Karduchi, Gardochi, Gordi, Kardakes, Cyrtti, Gordyaei, Cordueni, Qardu, Qurdaye, Kardawaye* ve *Kurdayyâ* adları, ortak kökene sahip olmakla birlikte, aynı adın farklılaşmış biçimleridir (64). Driver'in ilk görüşüne katılmamakla birlikte, ikinciyi büyük ölçüde makûl buluyoruz. Çünkü Kürt adı, İngilizce'de bile, başlangıçta *Curd* ve *Koord* biçimiyle kullanılırken, şimdi *Kurd, Kurdish* olarak kullanılmaktadır. Kardu, Gord, Karda, Kurdo vb biçimler, hep farklı dillerdeki telâffûz değişikliğinden kaynaklanmaktadır.

SUMERCE VE KÜRTÇE

Öncelikle, Kürt dili ile Hint-Avrupa dilleri arasındaki ilişkiye, çarpıcı bir iki örnekle değinmek istiyorum.

Kürtçe'de *hurç* sözcüğü, *"ayı"* anlamındadır. Adolph Pictet ise, Kürtçe'de *erg* ve *harc* sözcüklerinin, aynı anlamda olduğunu söyler

(65) Pictet'in, Hint-Avrupa dillerinde *"ayı"* anlamına gelen sözcüklerin etimolojisini burada anmak istiyorum (66).

Sans.*rksha*, Bengal.*rkhya*, Hind.*rich*, Fars.*chirs*, Kürt.*erg*, *harc*, Osset.*ars*, Erm.*arg*, Gr.*arxtos*, *arkou'da*, Lat.*ursus*, *urxus*, Arnvet.*ari* (eril), *arshke* (dişil), İrl.*art*, Basq.*artza*, Fr.*ours*, İtal.*orso*: ayı (*).

Litvanya dilinde, *r* harfi yerini *'l'*ye bırakmış ve sözcük *lokis* olarak değişmiştir. X. Delamarre ise, İrlanda dilinde *art*(ayı) olarak kaydediyor ve Hititçe *hartagga* (ayı)'yı da ekliyor(67)

Kürtçe *zan* sözcüğü, *"bilmek"* anlamındadır. Aslı, Sankritçe *jna*/bilmek)'ya kadar uzanır (IE.gena). Toharca *knan*, İng.*know* (bilmek) (68). Batı dillerinde veralan *agnostik* (a-gno-stik) sözcüğü de aynı kökten türetilmiş. Arapça'ya *zan* olarak geçen sözcüğün, Türkçe'de ise, *inan* (-mak), *kan* (-mak) ve *an-la-mak* sözcüklerine kaynaklık ettiği benimsenmekte...

Bir başka sözcük, Kürtçe *pırs*(sormak) sözcüğü: Avesta dilinde *fras*, Sans.*pracch*, Litvan.*praşyti*, Lat.*poscere*, Rus.*sprashivat*, Danimark.*Sporge*, İsveç.*frage*, Flmk.*vragen*, Alm.*frage*, Port.*perguntar*, İsp.*preguntar*, sormak (69).

Kürtçe *mırın* (ölüm) sözcüğü ise, yine eski dillere kadar uzanmakla birlikte, hemen hemen bütün Avrupa dillerinde göze çarpar. Fr.*mort*, İsp.*muerte*, İtal.*morte*, Port.*morte*, Rumen.*moarte*, Rus.*smyert*, ölüm. Batı dillerinden Türkçe'ye geçmiş olan *morg* sözcüğü ile *amorti (a-morti*, ölmeyen) ve *amortisman* sözcükleri de, bu sözcüğe dayanır. Sans.*marami*, *miriye*, ölmek, Sans.*morto*, ölüm. Hititçe *merr-*, Lat.*mori* ,*ölmek. Med dilinde de ameretat* sözcüğü *"ölümsüz"* anlamına geliyor.

Şimdi, Sumerce ile Kürtçe arasındaki ilişkiye değineceğiz.

(*) Tıpkı *arşti/rşti* (mızrak, kargı) sözcüğünün Kürtçe'de *xışt/xişt* olarak değişmesinde olduğu gibi, burada da *rkşa-hurç* değişimi olmuş.

SUMERCE	ANLAMI	KÜRTÇE	ANLAMI
1) *ab*	su, okyanus	*av*	su
2) *abba, pap*	baba	*bav* (*babpir*, dede)	baba
3) *abpal* (Akkadca *apkallu*)	en güçlü, ? en akıllı.	*bagıl* ? Arapça *akıl*	akıllı
4) *ak, ag, agga* (Sans.*aja-mi*, Zend.*aza-mi*, sevk ve idare ediyorum. Lat.*ago*, Eski Slav.*aka*, sevk ve idare ediyorum)	emir, komut, kural	*ağa* *ajotın*	ağa sürmek
5) *ag,aka*	ateş ?	*agır, adır* ? *Atarş*	ateş
6) *agar* (Akk.*ugaru*)	tarla	Zazaca *ega/hega*	tarla
7) *arata/aratta* (Akk.*aras*, Kıpt. *arit*, Sans.*ıra*, Alm.*Erde*, Lat. *arduas*, Ar.*arz*, Türkçe *yer*)	yer, ülke	*herdê*	yer
8) *amar, mar*	oğul, çocuk yavru hayvan hayvan yavrusu.	*mêr*	erkek,adam
9) *ar-ra* *ard*, öğütmek.	un öğütücü	*ard*	un
10) *assa* *anşe*, eşek. (Akk.*sisu*, Kıpt. *sas*, Sans.*asva*, Kelt.*each, ech*, Eski İng.asse, Trk.*eşek*)	at ?	*asp/hesp*	at
11) *aş,aşşa* (Akk.*sas,ses*,Kıpt. *sas, sys*, Sans.*shash*, Lat.*sex*, Alm, *sechs*)	altı	şeş	altı

SUMERCE	ANLAMI	KÜRTÇE	ANLAMI
12) *bar* (IE.*bher-o*, Erm.*ber-em*, je porte, Avest.*bar-*, il porte)	kaldırmak, taşımak.	*bırın*	götürmek, taşımak.
13) *bar* (Gr.*barys*, *baros*: ağır *Balyoz* sözcüğü buna dayanır.)	büyük,geniş ağır	*bar*	ağırlık birimi yük birimi
14) *bar, bu* *bara*: dost, arkadaş.	kardeş, birader	*bıra*	birader
15) *bi*	söylemek	*be* Zazaca *vace*, söyle	söylemek
16) *bi* (Hit.*appa*, Lyd.*bi*,Avest. *bao* Luw.*apa*,şu. IE.*ebho*,*obho* (e/o+bho) Trk.bu).	o	*vi,va* *vana* (bunlar) *ev* (o)	bu
17) *bır,pır* (? Ses taklidi)	parlamak, ? ışıldamak	*bırusk* (?Ses taklidi)	şimşek
18) *bar,pa* Akk.*parasu*, Hit.*parsela*, Lat.*parsela*. Fars.*parçe*: Farça İng.*part*: parça Parti sözcüğü bu temele dayanır.)	parçalamak, bölmek	*parva kirin*	bölüşmek, paylaşmak.
19) *da,ta*	el	*dest*	el

SUMERCE	ANLAMI	KÜRTÇE	ANLAMI
20) *da,du* *addın:* verdi (El anlamına gelen *da, ta* ile ilişkili olabilir).	vergi	*dayin*	vermek
21) *dab,tab* (Sans, *dva, dvi,* Gr *duo,* Lat. duo, Got.*twa,* *twei* ,Duble)	iki,ikiz	*du*	iki
22) *dara, dırı, dıng* *(Sans.an-dhera, Akk.addaru; İng.dark)*	karanlık	*thari*	karanlık
23) *das*	bıçak, sivri, keskin	*das*	orak
24) *egi* (Hit. *uk,* Gr.*ego* Lat.*ego* Alm.*ich* İng.*I* Rusça *az* *Egoist.*)	ben	*ez*	ben
25) *eş*	üç	*se*	üç
26) *gaz*	öldürmek	*gujın*	öldürmek
27) *gal* (akk.*kalu*)	büyük	*galo*	yaşlılara, büyüklere atfen söylenen bir söz.
28) *gir*	hançer, kılıç	*kêr*	bıçak.
29) *giş*	ağaç	*gıj, gıjık*	çalı çırpı
30) *gişma*	gemi	*gizma*	çizme

SUMERCE	ANLAMI	KÜRTÇE	ANLAMI
31) *gir* *Gira*: ateş tanrısı. (Sans.*gharmah*, Gr.*thermos*, Alm,*warm*:Sıcak. Erm.*hur*:ateş.)	ateş	*germ*	sıcak.
32) *gir*	yürek	*xort*	yürekli, cesur.
33) *gen, nin*. (sans. *jani*, Slav.*zena*, Lat.*gen*, Australya dilinde *jin*, Farsça *zen*. jinekolog)	kadın	*jın*	kadın.
34) *ge/iş* *geştu*: kulak. (*hit*. istamanas:kulak is*tamas*:işitmek. Ak.*İşme*: İşitti).	işitmek	*bı-hist-in*	işitmek.
35) *gu, gud*	öküz, sığır	*ga*	öküz
36) *gur, guruş, ur* (Sans. *ara*, Fars. *erre*. *Dest-ere> Testere* Uygurca *or-mak > orak* *Hit. kwer, kur*: kesmek, kırmak, ayırmak Sans. *kur*: kesmek Trk.*kır*-mak)	bölmek, parçalamak	*hur (kirin)*	doğramak parçalamak
37) *gur* (Fars. *gerd-ab>girdap* Fars.gerdan)	dönmek döndürmek	*ger-andın*	gezmek, dolaşmak
38) *gur* gal: Büyük	çok büyük olmak	*gır* *gıran* (ağır)	büyük, iri
39) *gi* (akk.*ganû*)	kamış, saz ?	*giya*	ot

SUMERCE	ANLAMI	KÜRTÇE	ANLAMI
40) *gu*	söylemek, konuşmak.	*gu* Fars.*guyem*	söylemek, *konuşmak.*
41) *gar*	yapmak, kurmak.	*kirin*	yapmak.
42) *humunzir* (Akk.humşiru)	domuz	*xıznir, xınzir*	domuz
43) *kal, kıl* (Akk.*kalu.* Batı dillerindeki *col*-prefixi de aynı anlamı taşır.)	bütün, hepsi,	*kuli*	hepsi, tümü.
44) *kur*	at	*kurik*	sıpa
45) *kur(kwr)* IE *gwer*(dağ)	dağ	*gewır*	taş
46) *kir* <?ses taklidi	burun ?	*xırnik* <?ses taklidi	sümük
47) *ku*	yemek	*xwarın*	yemek
48) *mah*	büyük	*mezın*	büyük
49) *mae, men* Batı dillerinde benzeri sözcükler var. Azeri Trk.de *men* ve Türkçedeki *ben*, Türkçe *mın* ile ilişkilidir.	ben	*mın*	ben
50) *marun*	karınca	*meru* (Adolph Pictet'den)	karınca
51) *maş* (Sans.*meşa*: koyun, koç koyun postu. Avest. *maeşa* (eril), *maeşi* (dişil): koyun Fars. *meş*: koyun MEŞİN: koyun derisi)	keçi	*mi* Zazaca *meşin,* *meşna.*	koyun

SUMERCE	ANLAMI	KÜRTÇE	ANLAMI
52) *mıt* (Akk.*mitu*: ölmek Ar.*mawt*: ölüm İbr.*mavet*: ölüm ? Mefte)	ölmek	*meyit*	ceset
53) *nu*	olumsuzluk partikeli	*na*	hayır, olumsuz prefixi
54) *nında*	ekmek	*nin,nan*	ekmek
55) *su* *sı*: koyu kırmızı *sa*: ateş kırmızısı	kırmızı	*sor, şur*	kırmızı
56) *kusu* Akk.*kuşu*	hem karada hem suda yaşayan bir hayvan ?	*küsü*	kaplumbağa
57) *şe*	arpa	*ce*	arpa
58) *şuş*	60	*şeşt*	60
59) *tab* (Hit.*tapaşşa*: ateş, sıcaklık Hintçe *tapas*, Lat. *tepor* : sıcak olmak Fars. *tab* : ışık Fars. *mehtab*: ayışığı Ar.*tabh*:kaynatma, pişirme Mutfak sözcüğü Arapça'dan Türkçe'ye Geçmiş olup bu tabh sözcüğüne dayanır	yakmak kavurmak	*thaw* *tave*:tava	güneş, güneş ışığı
60) *sır, şır, ser* (Birçok dilde sarı anlamına gelen sözcükler temelde "*ışık*", "*ışıldamak*", "*parlamak*" sözcüklerine dayanır)	ışık, parlamak	*zer*	sarı

SUMERCE	ANLAMI	KÜRTÇE	ANLAMI
61) *tam, tan* (C.J.Ball'dan)	güneş sembolü *değeri*	*danê êvarê* *danê sıwê* (Burdaki danê olasılıkla güneş anlamındadır)	öğleden sonra öğleden önce, yani sabah üstü
(62) *til* (Sans.*dıl*:Yürek Fars.*dil:* gönül Trk.*dilemek*)	yaşam, nefs, arzu	*dıl*	gönül, istek
63) *-ra*	datif eki	*-ra*	datif eki
64) *zi*	yaşamak, yaşam	*jin* Bıji	yaşam Yaşasın
65) *zib* (Fars, *zeban*: dil, lisan)	konuşmak	*zıman*	dil
66) *zu* (Sans. *janati*, Fars.*dan-*) Bilmek	bilmek ?	*zan kirin*	bilmek
67) *zag*	diz, bacak	*şeq*	bacak
68) *zur*	yavru kuş ?	*zar*	çocuk

(Tıpkı Kürtçe *çuçık* (yavru kuş) ile Türkçe *çocuk* sözcükleri gibi. AmaTürkçe çocuk sözcüğünün Moğolca *çoçga* (domuz yavrusu)'ya dayandığı söylenir. Ancak kimi kaynaklarda aynı anlama gelen Sanskritçe *çiçu* sözcüğü zikredilir.)

Kürtçe'yi gramer yapısıyla tam olarak bilmediğim için, burada elimden geldiğince Sumerce'yle kıyaslamaya çalışacağım.

Çok önceleri Bilal Aksoy, bana Kürtçe datif eki olan *-ra*'nın Sumerce'de de bulunduğunu söylüyordu. Gerçekten de, -ra datif ekiyle Sumerce'de de karşılaşıyoruz. Mebrure Tosun, Eski Türkçe -ra ekiyle kıyaslıyor ve Farsça'daki -ra ekinin Sumerce -ra ile ilişkili olmadığını söylüyor (70). İlginçtir, Tosun Farsça -ra datif ekinin Avesta'ya kadar uzandığını söylüyor ve adeta Avesta'yı

bir sınır görüyor. Sumerce'deki -ra datif ekini, Eski Türkçe -ra ekiyle ilişkili bulmak, bence zorlamadan başka birşey değildir. Autran da, bu Sumerce datif ekiyle Farsça datif ekini kıyaslıyor ve Bask dilindeki *-ra* ya da *-r* datif eklerinden sözediyor(71): Şimdi, Sumerce -ra ekine bir gözatalım:

Sumerce	**Çevirisi**
Uru-ka-gi-na-*ra*	Urukagina'ya(72)

Kürtçe	**Çevirisi**
Ehmet-*ra*	Ahmet'e
Ali-*ra*	Ali'ye

Bu -ra eki, özel isimlerin dışında kullanılırken bitiştiği, yani sonuna geldiği isim ile arasında ek alabiliyor (73).

Sumerce	**Çevirisi**
tukum-bi dumu	Eğer bir oğul
adda-na-*ra*	babasına
tukum-bi dumu	Eğer bir oğul
ama-na-*ra*	anasına

Kürtçe'de de aynı durumu gözlemliyoruz.

Kürtçe	**Çevirisi**
dayê-xa-*ra*	annesine
ya da	
diya-xa-ra	
bavê-xa-ra	babasına

Yukarıda, Sumerce *mea, men* sözcüklerinin *"ben"* anlamına geldiğini söylemiştim. Burada benzeri bir sözcüğün ya da ekin kanımca aynı sözcük, benzeri bir anlam taşıdığını ve Kürtçe'de de aynı fonksiyonu yerine getiren *me* sözcüğünün bulunduğunu belirtmek isterim. Kürtçe'deki *me,* hem biz anlamına gelmekte, hem de

Sumerce'deki gibi aynı işlevi görmektedir.

Sumerce ve Kürtçe'de *"ben"* anlamına gelen *eg/ẹgi* ve *ez* sözcükleri bulunmasına rağmen, aşağıda kaydedeceğimiz tamlamalarda, her iki dilde de "ben" anlamına gelen diğer sözcüğün (me,mu) kullanılması, hayli önemlidir. Sözgelimi, Sumerce'de *ma-ra* (bana) ibaresi (74) Kürtçe'de ise *mı(n)-ra, "bana"* olarak karşımıza çıkıyor.

Sumerce	Çevirisi
lugal-*mu*	kralım(ı)
Baba,*mu*	Tanrı Babam
lu-dumu-*mu*	(benim) oğlum olan kimse(75).

Bir başka örnek:

Sumerce	Çevirisi
ad-da-*me-e*	babamız
dagal-*me*	annemiz(76)

Kürtçe	Çevirisi
bavê-*me*	babamız

Kürtçe	Çevirisi
bavê *mın*	babam
destê *mın*	elimiz

Yine, Sumerce hem adam anlamına gelen, hem insan determinatifi olarak kullanılan *lu* sözcüğüne değineceğim. Bilal Aksoy, bu sözcüğü, Kürtçe *lo* ile kıyaslıyor (77). Kürtçe *lo, lav* sözcüğünün bir varyantıdır.

Bir de olumsuzluk prefixi olan *nu*'yu değerlendirmek istiyoruz:

Sumerce	Çevirisi
a-*nu*-gar-ra-ta	kuvveti olmaksızın(78).

Kürtçe	Çevirisi
ne -xaş	hasta, hoş olmayan
na-mırî-Nimri	ölmeyen, ölümsüz
(?) Nemrut	

Görüldüğü üzere, Sumerce *nu* ile Kürtçe *na, ne,* olumsuzluk prefixleri arasında da yakınlık kurulabilir. Kaldı bu ek, Hititçe *natta,* Sanskritçe *na,* Latince'de *ne,* İngilizce'de *not/no,* Litvanya dilinde *ne* olarak geçer (79).

Sumerce'deki *-ta* prefixi, Kürtçe'deki *-da* ekiyle ilişkili olabilir. Sumerce'de -ta eki, -den, -dan anlamındadır; Kürtçe *-da* ise, istisnai olarak aynı fonksiyonu yerine getirir:

Sumerce	**Çeviri**
kur-*ta*	Memleketten
Meluhha-*ta*	Meluhha'dan
Sahar-*ta*	tozdan, topraktan (80).

Kürtçe	**Çeviri**
Kerê *da* keti	Eşekten düştü.

Sumerce'de *"ve"* anlamındaki *u* sözü de, Kürtçe'de bulunur. Kimi kaynaklarda, bu Sumerce sözcüğün Proto-Semitik olan ve İbranice'de *ve,* Arapça'da da *wa* biçiminde yeralan bir sözcüğe dayandığı öne sürülür.

SONUÇ

Sumerlerin Kürtlerle birçok ortak kültürel değerleri vardır. Sözgelimi Sumerler, yeni yılı 21 Mart'ta kutlardı (81). Kürtlerin ulusal bayram olarak kutladıkları Newroz da, 21 Mart'ta kutlanmakla birlikte, onun orijinalitesi de yeni yıl festivaline denk düşer.

Sumerce birçok sözcüğün Kürtçe'de yaşaması bir yana, Sumerlerin söylence kahramanlarının adlarına bile Kürt dilinde rastlıyoruz. Sözgelimi Gılgameş adı. Nedense, Türkçe'de Gılgamış'a çevrilmiş. Bu da yetmemiş olasa gerek, kimi üniversite hocaları, bu adı Türkçe göstermek için *"Kılkamış"*a dönüştürmüşler. Oysa, bizim bildiğimiz Gılgameş, söylenceye

göre, iri yarı, uzun boylu, güçlü bir kraldır: Öyle ki Gılgameş konuşurken, çevrede bulunanlar sıçrar, bir duvara yaslandığında ise, duvar yıkılırmış[82].

Vecihe Hatipoğlu'na göre, *"'Gılgameş' ya da 'Kılgamış' denen destan kahramanının adı, Türkçe'ye göre şu biçimde açıklanabilir: 'Kıl-ga-mış'. Buna göre, anlamı 'yapsa imiş, bulsa imiş ya da yapmak için görevlendirilmiş, yapacak' gibi destanın özüne, ruhuna uygun bir anlama bağlanabilir. Türkçe'de de çekimli eylemlerin özel adlarda kullanıldığı görülür.* ***Toktamış*** *(Tok-ta-mış, doyurmuş),* ***Kutulmuş*** *(Kut-ul-muş,) takdis edilmiş, kutlanmış),* ***Odgurmuş*** *(Od-gur-muş, kurtarmış, özgürlüğe kavuşturulmuş) gibi..."* [83].

Diğer çözümlemeler ise şöyle:

"Conteneau, Gılgameş adını savaş tanrısı Gibil'le ilişkili bulur. Ayrıca, savaş tanrısı ***Gibil*** *adının* ***Gi-bil-aga-mesh*** *adlarının kısaltılmışı olabileceğini vurgular. Babil destanlarında, aynı şekilde, kahraman adı olarak* ***Gish****'in varlığı bilinmektedir. destanın ilk Sumerce yazımında kullanılan IZ-TU-BAR adının GI-IL-GA-MESH'le aynı olduğu açıklanmaktadır* [84].

Hilaire de de Barenton ise, Gılgameş adını *"pretre du lion"* (? aslan babası) olarak anlamlandırır. Diğer etimolojilerinde olduğu gibi Gılgameş adını da heceleyip anlamlandırır: *Gi*, kahraman *lig*, köpek *a*, büyük, c'est-a-dire du lion *mes*, papaz, baba [85]. Sanıyorum Barenton, Gılgameş'in tek koluyla aslan tutmuş portresinden fazlasıyla etkilenmiş.

Virolleaud ise, Herodot'un sözettiği bir kabile adı *(Giligammai)* görünüş itibariyle Gilgameş adına benzerliğine dikkat çeker [86].

Konuya ilişkin diğer bir sav da, Bilal Aksoy'a ait. O'na göre, Sumerce'deki *gıl* sözcüğü, iri, büyük güçlü vb anlamlara elir. *Gameş* sözcüğü ise, halen Anadolu'nun hemen her yöresinde ve özellikle Kürtler arasında farklı telaffûzlarıyla göze çarpıyor (gameş, camus, camış vb). Sözcük, hem *"boğa"*, hem de *"manda"* anlamını taşıyor [87]. Yani, *"büyük boğa"*, *"güçlü boğa"* anlamına geliyor. Biz, Aksoy'un çözümlemesine katılıyoruz. Çünkü söylenceye göre,

tanrıça Iştar Gılgameş'e ilân-ı aşk ederken, Gılgameş ise onu aşağılayıp küçümsemiş, ona terk-i diyar eylemesini söylemiş. Iştar, Gılgameş'i babası tanrılar tanrısı Anu'ya şikayet eder. Anu da gökten iri bir boğa salar Gılgameş'ın üstüne. Ama, Gılgameş ve arkadaşı Enkidu elbirliğiyle boğayı öldürürler. Sanıyorum, buradan hareketle Gılgameş lâkabı verilmiş kahramanımıza. Çünkü, Gılgameş'in bir diğer adı, belki de asıl adı İz-du-bar'dır. Giş-du-bar olarak da bilinir. Kimileri onu, Kutsal Kitap'taki kral Nemrut ile bir tutar.

Kısacası, Sumerce *Gılgameş* ile Kürtçe *Gırgameş* sözcükleri aynı anlamlara gelirler. Çünkü, Kürtçe *gır* sözcüğü, Sumerce *gıl* ise aynı anlamda kullanılır. (*)

Özetleyecek olursak, Gutilerin yurdu, bir yandan uygarlığı doğuran tarımın ve onunla birlikte hayvan evcilleştiriciliğinin, diğer yandan da Hint-Avrupalı halkların anavatanı olmuştur. Tarıma burada, özellikle Zagros Dağları ve çevresinde geçen sumerler de, uygarlığı Gordyene'den Aşağı Mezopotamya'ya taşımıştır. Diliyorum, Sumerler ile Kürtler (Gutiler) arasındaki kültürel ilişki, yakın zamanda her yönüyle açığa çıkarılır.

Burada son olarak, Gutilerle Gotların ortak kökenden geldikleri savından sözedeceğiz. Hilprecht'e göre, bu konuya ilk kez Ues Oppert değinmiştir. (88) Hilprecht, tarihte ilk Guti kralının adı olarak bilinen *Sharlak* adının İngiliz kişi adlarından *Sherlock* ile olası temelde özdeş olduğunu da belirtir (89) Benno Landsberger'in ise, Şarlak adıyla Türkçe'deki *çaylak* sözcüğü, son Guti kralı *Tirigan* adıyla da *Tarkan* adı arasındaki benzerliğe dikkati çektiği söylenir. Buna dayanarak kimileri, Gutilerin de Türk olduğu sevdasına kapılmıştır...

Araştırmacıların artık, Med gözlüğünü çıkarıp, bu savı da

(*) Bu konuda daha farklı savlar var Bunlardan biri de Falkenstien'a ait. Ona göre, adın (Gılgameş) orijinal biçimi ya da okunuşu *Bilgameş* olup, (?) "eski bir kahraman" (The OldOne is a Hero) anlamındadır. (Beatrice Laura Goff, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*, New Haven and London, 1963 s.249, dpnt.95)

görmeleri gerekiyor. Çünkü Kürt halkı, 5000 yıl ve belki de daha uzun bur süredir, aynı bölgelerde yaşamıştır. Bu anlamda, Yalçın Küçük'ün, Kürtleri Medlere bağlayan tezi çıkmaz olarak kaydetmesine katılıyoruz(90).

Yalnız, yeni bir Güneş-Dil Teorisi'nin oluşturulmasına da karşıyım. Yani, Sumerlerden başlayıp, Kassitlere ve Hurrilere, Medlerden tutun da Gutilere kadar her halkı, Kürtlerin ataları olarak göstermenin bir anlamı olmasa gerek. Konuları artık, netleştirmek gerekiyor. Muğlaklığı gidermek, tarih perdesini tümüyle kaldırmak gerekiyor. O nedenle, kültürel değerlerimize karşı dogmatik bakmamalı, romantik tarih anlayışından sıyrılmalıyız.

NOTLAR

(1) Will Durant, *Medeniyetin Temelleri,* çev. Nejat Muallimoğlu, (Istanbul, 1978), s.140; L.A.Waddell, s.XIII

(2) Waddell, s.XIII, dpnt.3

(3) Maurici Duverger, *Politikaya Giriş,* çev. Samih Tiryakioğlu, (Istanbul, 1978), s.27-8

(4) Calvin Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası,* çev. Bozkurt Güvenç, (Istanbul, 1984), s.35

(5) Carleton Stevens Coon, *Populations, Human,* The New EB, Macropeadia, Vol.14, s.842

(6) Ibid.Idem.

(7) Wells, s.40

(8) William Zebina ripley, *The Races of Europe,* (New York/London, 1965), first reprinting, s.443, 446

(9) Ibid., s.445

(10) Henry Field, *The Anthropology of Iraq,* Part II, Number 2 KURDİSTAN, (Cambridge and Massachusetts, 1952), s.5

(11) Ibid. Idem.

(12) Ibid. Idem.

(13) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi,* C.I, (İstanbul, 1978), s.45

(14) Sir William Mitehell Ramsay, *The Intermixture of Races in Asia Minor: Some of Its Causes and Effects,* Fellow of Akedemy, Read, Octo-

ber 25, 1916, s.411
(15) Ibid. Idem.
(16) Kemal Güngör, *Cenubi Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki,* (Ankara, 1941), s.11-2
(17) Field, s.56
(18) Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler,* (İstanbul, 1990), s.39
(19) İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu,* (Ankara, 1977), s.185
(20) Fritz Hommel, *Zwei hundert Sumero-Türkischen Wortvergleichungen,* (München, 1915).
(21) T.G.Pinches, *Sumero-Akkadians,* ERE, Vol. 12, s.41
(22) Osman Nedim Tuna, *Sumer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dili'nin Yaşı Meselesi,* (Ankara, 1990), s.47
(23) Francisko Jos Badiny, *The Sumerian Wonder,* (Buenos Aires, 974), s.18
(24) C.J.Ball, *Chinese and Sumerian,* (London, 1913), s.44, 52, 77, 79, 81
(25) Waddell, s.XV
(26) C.Autran, *Sumerien et Indo-Europeen.* (Paris, 1925), s.162
(27) Leonard W.King, *A History of Sumer and Akkad* (An Account of the Early Races of Babylonia from Prehistoric Times to the Foundation of the Babylonian Monarchy), Vol.I, (London, 1923), s.54
(28) Walter Porzig, *Dil Denen Mucize,* C.II, çev.Vural Ülkü, (Ankara, 1986), s.164-5
(29) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, Mart 1988, sy. 8, s.9
(30) Thomas V.Gamkrelidze-V.V.İvanov, *Anadolu, Avrupa Dillerinin Anavatını,* çev. Gülşat Aygen, Cumhuriyet Bilim teknik, sy. 177, 4 Ağustos 1990, s.1, 7,8
(31) Ibid., s.7
(32) L.A.Waddell, *Egyptian Civilization, Its Sumerian Origin and Real Chronology,* (London, 1930), s.133-4
(33) Ibid., s.174
(34) Ibid., s.176
(35) King, s.351
(36) Ibid., s.41
(37) Ibid., s.54
(38) Ibid. Idem.
(39) Hâmit Zübeyr Koşay, *Dil Mukayeselerine Göre Basklarla Türklerin Temasları Göç Yolları ve Zamanı Hakkında,* Belleten, C.XXI, Ekim

1957, sy, 84, s.524
(40) Bilal Aksoy, *Çağdaş Bilimlerin Işığında Nuh'un Gemisi ve Tufan*, (Ankara, 1987) s.190
(41) Pinches, s.40
(42) Gürdal Aksoy, *Kültür ve Uygarlık Sözcüklerinin Tarihsel Evrimi*, Ekin Belleten, Bahar 1991
(43) Halet Çambel-Robert J.Braidwood, *Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, C.I, (Istanbul, 1980), s.5
(44) Benno Landsberger, *Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu*, AÜDTCFD., 1943, sy.3, s.420
(45) James Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, (London, 1965), s.15
(46) Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, çev. Alaeddin Şenel-Mete Tunçay, (Ankara, 1974), s.80, dpnt.
(47) Dorothy Davison, *The Story of Prehistoric Civilizations*, (London, 1951), s.35
(48) *Şarap 5500 Yıl Önce Keşfedildi*, Cumhuriyet Bilim Teknik, 15 Haziran 1991, sy.222, s.3
(49) Gamkrelidze-İvanov, s.8
(50) Charles Seltman, *Wine in the Ancient World*, (London, 1957), s.15
(51) Ibid., s.20
(52) Autran, s.80
(53) J.Harmatta, *Three Iranian Words, for "Bread"*, Acta Orientalia, (1953), Tomus III, Fasciculus 3, s.278
(54) Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, C.I, (İzmir, 1982), s.131-2
(55) Ephraim A.Speiser, *Mesopotamian Origins: The Basic Population of Near East*, (Philadelphia, 1930), s.112
(56) Ibid., s.112-3
(57) Ball, s.77
(58) Warren Cowgill, *Indo-European Languages*, The New EB., Maropeadia, Vol.9
(59) Oktay Belli, *Urartular*, AU., C.I, 1982, s.196
(60) Edgar H.Sturtevant, *Eti Dili Sözlüğü*, çev.Münire B.Çelebi, (Istanbul, 1946)
(61) Basil Nikitin, *Kürtler*.
(62) Pictet, Tome II, s.145
(63) Speiser, s.116
(64) Ibid., s.115; M.Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, (Istanbul, 1977), s.43

(65) Pictet, Tome II, s.535
(66) Ibid., s. 534-5
(67) X. Delamerre, *Le Vocabulaire Indo-Europeen*, (Paris, 1984),s. 136
(68) Carl Darling Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo E-uropean Languages*, (Chicago, 1949)
(69) Ibid.
(70) Mebrure Tosun, *Sumer Dili ve Türk Dili Arasında Karşılaştırma*, Atatürk Konferansları 1970, (Ankara, 1971), s.163-4
(71) Autran, s.25-50
(72) M.Tosun-K.Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduka Fermanı*, (Ankara, 1975), s.18-24
(73) M.Tosun-K.Yalvaç, *Sumer Dili ve Grameri*, C.I, (Ankara, 1981), s.57
(74) C.J.Gadd, *A Sumerian Reading-Book*, (Oxford, 1924), s.25
(75) Tosun-Yalvaç, *Sumer Dili ve Grameri*, s.26-7,39
(76) S.Langdon, *A Sumerian Grammer and Chrestomaty*, (Paris, 1911), s.103
(77) Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*, C.I, s.40
(78) M.Tosun-K.Yalvaç, *Sumer, Babil....*, s.54,65
(79) Warren Cowgil, s.433
(80) M.Tosun, *Sumer Dili ile Türk Dili...*, s.164
(81) Waddell, s.31-2
(82) Bilal Aksoy, *Çağdaş Bilimlerin Işığında Nuh'un Gemisi...*, s.51-3
(83) Vecibe Hatipoğlu, *Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri*, VIII. TT Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976 Kong.ye sunulan bildiriler, C.I, (Ankara, 1979), s.116
(84) Bilal Aksoy, s.50
(85) Barenton, *L'Origine des Langues...*, Tome II, s.133
(86) Charles Virolleaud, *Legendes de Babylone et de Canaan*, (Paris, 1949), s.36
(87) Aksoy, s.53
(88) H.V.Hilprecht, *The Earliest Version of the Babylonian Deluge Story and the Temple Library*, (Philade Iphia, 1910), s.32
(89) Ibid.Idem.
(90) Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, s.38-9

KÜRTÇE'DEN TÜRKÇE'YE

Diyorlar ki *"Kürtler yoktur, Türk Kürtleri vardır. Kürt adı da, bu dağlı Türklerin kara basmasıyla çıkan 'kart kurt' seslerine dayanır."* Öyleyse, ilgili görüşün mensupları, aynı zamanda tüm dünya halklarının Kürt olduğu kanısındadırlar. Çünkü, dünyada hiçbir halk yoktur ki kara bastığında 'kart kurt' sesleri çıkmasın...

Konunun karikatürize edilişi bir yana, tüm dünya halklarının arasında önemli bir yere sahip olan *halk etimolojisi*nden (popüler etimoloji) sözetmek istiyorum. Ama belirtmeliyiz ki yukarıdaki etimoloji, ne bilimsel etimoloji, ne de halk etimolojisidir; resmî etimolojinin ta kendisidir.

Bir iki örnekle buna değinmek istiyorum. Bakın, Batılı halklar Türk adını nasıl tahlil ediyor. Onlara göre, Türk adı *"cüce"*, *"kambur"*, *"kısa boylu tıknaz adam"* anlamlarına gelen sözcüklere dayanır. Bu bağlamda, İskoç dilinde *durk* (tıknaz), *duergh* (cüce), Eski İngilizce'de *dwerk* (cüce), *dwarghe*(kısa), *"Prov. Eng." durgan* (cüce), *derrick* (peri vs) *dergy*(kısa, tıknaz) ve İrlanda dilindeki *duirck* sözcükleri Türk adıyla ilişkili bulunmuştur [1]. Bilimsel niteliği olmasa da şu gerçekliği yansıtır: Türkler, Mongoloid ırka, yani sarı ırka mensup oldukları için, genellikle kısa boylu, tıknazdırlar. Hatta, Kürtçe'de bile kullanılan *Acuc Macuc* (kısa boylular, cücelere atfen kullanılır) deyiminin, Kur'ân'da *Yecüc Mecüc* olarak geçen ve orientalistlerce Türkler olduğu konusunda görüş birliğine varılan bu kavmin adıyla ilişkili olduğu açıktır.

Her halkta, sözcükleri böyle yorumlayarak kendi malıymış gibi göstermeye çalışma isteği ve pratiği vardır. Sözgelimi, Amerika yerlilerinin dilinden alınan *hamak* (yatak) sözcüğü, Al-

manca'da *Hangematte* biçiminde yeralır. Almanlar, bu sözcüğün *Hangen* (asmak) ile *Matte* (örülmüş ya da kaba dokunmuş küçük halı, altlık)'den oluştuğunu sanırlar [2]. Yine, Almanca'da uzun-kuyruklugilleri tanımlayan *Meerkatze sözcüğünü, denizciler* Mar-Katta (bataklık kedisi) olarak yorumlamışlardır. Oysa, sözcüğün aslı Hintçe *markata* (maymun)'dır [3]. Kürtler arasında da benzer etimolojilere rastlanır. Nitekim Kürtler arasında, *Mezopotamya* adının *Mezra Botan* (Botan Mezrası) sözcüklerine dayandığı kanısı egemendir. Oysa, Mezopotamya adı Grekçe *mezo* (orta, ara) ve *potamos* (ırmaklar) sözcüklerine dayanır ve Fırat ile Dicle ırmaklarının arasındaki toprakları tanımlar. Aynı anlamda, Asurlular *Nairi* (? nehirlerarası) adını kullanmıştır. Bundan başka, Aramilerin benzeri anlamda *Beth-naharin,* Mısırlıların *Nahrina,* Arabların da *Athûr, Al-Cezirah* (ada) ya da *Bain-al-naharin* (ikinehir arasındaki ülke) adlarını kullandıkları söylenir[4]. Kürtlere ait bir başka halk etimolojisi ise, *Malazgirt* adıyla ilgili. Kürtlerce *Me*(biz)-*lez*(erken)*gırt*(aldık) sözcüklerinden oluştuğu sanılır. Oysa Malazgirt adında olduğu gibi, Malazgirt de büyük bir olasılıkla kral *"Menua'nın Kalesi"* anlamına gelen *Menuaskert* sözcüğüne dayanır[5].

Halk etimolojisi, Türkler arasında daha yaygınlaşmıştır. Öyle ki bu alışkanlık kimi Türk araştırmacılar tarafından rehber edinilmektedir. Bunlara kalırsa, *Amazon* adı *amma uzun*'dan, *İngiliz* adı *en cılız*'dan, *Gardrop* adı *kar dolap* tan gelmektedir. Gardorp'un 'kar dolap'a dönüştürülüşü, halk tarafından yapılmıştır. Ama, diğer birçok etimoloji sözünü ettiğim araştırmacılara aittir. Adamlar neredeyse *asansör* sözcüğünü de Türkçe yapacaklar. Eğer öyle bir girişimde bulunacaklarsa, öyküsü de benden: Asansörü, Avrupa'da yaşayan Hasan adlı bir Türk icad etmiş, bundan dolayı da bu icada *Sir Hasan* demişler, döne dolaşa bu ad, Hasan-Sir ve Asansir/Asansör biçimine ulaşmıştır(!)

Aynı araştırmacılarca Kürtlerin varlığı uzun süre reddedilmiş, günümüzde Kürtlerin varlığını inkâr eden kişi ve kurum kalmazken, bu çevreler işledikleri bilim günahını içlerine sinder-

erek, aynı savı öne sürmekten çekinmemişlerdir. Ama, Anadolu'nun şu atasözleri bile bu topraklarda değişik halkların yaşadığını açıkça gösteriyor. Sunuyoruz: *"Kürtten olsa evliya, onu sokma avluya", "Laz aklı az," "Laz aklı kaz aklı," "Arap doyunca yer, Acem çatlayınca," "Türk ata binince, bey oldum sanır", "Türk danişmend olur, adam olmaz", "Türk ne bilir bayramı, lak lak içer ayranı", "Türke beylik vermişler, önce babasını öldürmüş", "Türk ve tosun, çünkü doğdu anadan, öğüt aldı eşek ile danadan"*...Bu konuda daha çarpıcı atasözleri için konuyla ilgili kitaplara bakılabilir. Yine, Anadolu'da kullanılan ve yaklaşık olarak *"ya hep, ya hiç"* anlamına gelen *"ya! herro, ya! merro"* sözü de Kürtçe'dir.

Her dilin kendine özgü zenginliği vardır. Bu zengiliği, yaşanılan doğal çevrenin çeşitliliği ve o halkın yaratıcılığı gibi faktörler oluşturur. Ama, daha çok, topluluğun yaratıcılığı önplandadır. Örneğin bir halk, çevresindeki diğer halklara nazaran teknolojide daha yaratıcı ise, yarattığı teknolojik ürünler de mutlaka, aynı halkın diliyle adlandırılır. Televizyon, telefon, telgraf, otomobil vb teknolojik ürünlerin Batı patentli olduğunu, dolayısıyla Batılı halkların dillerine dayandığını herkes bilir. Kısaca, dillerin zenginliği halkların kültür zenginliğine bağlıdır diyebiliriz. Kültürü yaşam biçimi olarak ele alıp, şu örnekle devam ediyoruz: *"Eve kabilesinin dilinde bayağı 'yürümek' yerine şu şekiller kullanılır:* ***'zo dze dze'****: emin adımlarla yürümek;* ***'zo boho boho'****: şişman insanlar gibi ağır adımlarla yürümek;* ***'zo bula bula'****, hangi yolda olduğuna bakmadan acele yürümek,* ***'zo pia pia'****, küçük adımlarla yürümek;* ***'zo govu govu'*** *başını ileri doğru eğip, hafifçe topallayarak yürümek."* (6) Görüldüğü üzere bu kabilenin yaşam biçimi, bu tür ifadeleri, bir başka anlatımla bu tür ifade zengiliğini zorunlu kılıyor. Şimdi Türkçe'den bir örnek veriyoruz: *Yoğurt*. Batı dillerine Türkçe'den geçtiği sanılan bir sözcük. Türklerin, Anadolu öncesi göçebe yaşam biçimleri anımsandığında bu ilişki güçlenir. Ama, sözcüğün (yoğurt) aslında Divan-ı Lûgat-it Türk'te *kurut* biçiminde geçtiği ve olasılıkla *kurutmak* fiiliyle ilişkili olduğu söylenir. Bedros Keresteciyan ise, yoğurt

sözcüğünün kökenini irdelerken, İngilizce'de yakın anlamlara gelen bir sözcüğe değinir. Kurut ile Kürtlerin kullandığı *çurt-an* (kurut) sözcüğü ilişkili olabilir! ? *Kurut-yokurt-yoğurt...*

Türkçe'nin diğer alanlarda ise, pek zengin olmadığı kanısındayım. Sıralıyorum: Tarım ve hayvancılık, gemicilik, teknoloji ve felsefede Türkçe çoğu kez yetersiz kalmaktadır. Nermi Uygur, Almanca'da *'dayı'* ve *'amca'* ile *'hala'* ve *'teyze'*nin aynı sözcüklerle karşılandığını, Türkçe'de dört sözcüğün de dört ayrı sözcükle karşılandığını, bu bakımdan Türkçe'nin hiç olmazsa akrabalık terimleri bakımından diğer dillere nazaran daha zengin oludğunu öne sürer(7). İlginçtir, Türkçe'deki akrabalık terimlerinin çoğu da yabancı dillerden alınma sözcüklerdir. Önce Türkçe *ata* sözcüğüyle başlamak istiyorum: Sözcük, Sumerce'de *ad,* Çince'de *at-tiah,* Hititçe'de *atta,* Grekçe'de *atta,* Latince'de *atavus,* Macarca'da *atya* ve daha birçok dilde benzer biçimlerde bulunur. *Dede* sözcüğü de hemen her dilde bulunmakla birlikte, bunun da Türkçe kökenli olmadığı açıktır. Belki de *atta* sözcüğünün bir versiyonudur. *Baba* sözcüğü de, çocuk dilindendir. Sumerce *papa, abba*: baba... Savahilice *baba,* Arapça *ab* uzanır. *Anne* sözcüğü, Hititçe'ye kadar uzanır. Hititçe *hannas,* anne anlamındadır (Macarca *anya,* anne). *Birader* sözcüğü, Hint-Avrupaî dillerden geçen bir sözcük. Somut bir iki örnek vermek gerekirse, İngilizce *brother* ile Kürtçe *bra* (bıra)'yı anabiliriz. Pencap'ta bile, zaman zaman aynı anlama gelen *bhra* sözcüğü (genellikle *bhira* olarak) kullanılır (8).*Amca* sözcüğü, Türkçe'ye Semitik dillerden geçmiştir. Akkadca'da *amu* olarak geçen, sözcük, Arapça'da *amu,* Savahilice'de ise *amu* olarak karşımıza çıkar. *Hala* sözcüğü, keza Arapça kaynaklıdır. Arapça *chala,* hala anlamındadır. Devam etmeden önce, şu notu düşüyorum: Hemen her dilde, amca ile dayı sözcüklerini aynı sözcükler karşılamakla birlikte, hala ve teyze sözcüklerine de kaynaklık etmişlerdir. Sıralıyorum:

Arapça *chal* (amca/dayı)-*chala* (hala/teyze)
Kürtçe *xalo (dayı)* - *xalti* (teyze)
İbranice *dod* (amca/dayı) - *dodah* (hala, teyze)
Grekçe *thi'os (amca/dayı)* - *thia* (hala, teyze)

Rusça *dyadya* (amca/dayı) - *tyotya* (hala, teyze)
Esperanto *onklo* (amca/dayı) - *onkl'ino* (hala, teyze)

Görüldüğü üzere Türkçe *dayı* sözcüğü, *teyze* sözcüğü gibi Batı dillerindeki aynı sözcüklerle bağlantılı olabilir. Nitekim, İspanyolca *tio*, İtalyanca *zio*, Portekizce *zio*, amca/dayı anlamlarına gelirken, yine sırasıyla aynı dillerde *tia*, *zia* ve *tia*, sözcükleri de teyze ve hala anlamlarındadır. Ama İsmet Zeki Eyüboğlu, dayı sözcüğünü Farsça *dai* (day/davar dizisi) sözcüğüne bağlar (9). Kürtçe'deki *xalo* ve *xalti* sözcükleri de Semitik dillerdeki aynı anlama gelen sözcüklerle bağlantılıdır.

Şimdi Kürtçe'den Türkçe'ye geçen sözcüklerden birkaçına değineceğim. İlki, *fırça*. Büyük olasılıkla Kürtçe kıl anlamına gelen pırç sözcüğü temeldir ve Kürtçe *pırçe* (fırça)den geçmiştir. Kimi etimologlar Rumca, kimileri Grekçe (bourtsa) kabul ediyorlar. Kimileri de Fransızca *brosse* (fırça)'un bozulmuş biçimi olduğu kanısındadır. İngilizce'de de *brush* olarak geçen sözcüğün, Kürtçe pırçe ile olası bağlantısını araştırıyoruz. İngiliz etimoloji sözlüklerinde, İngilizce *brush* (fırça) sözcüğünün, yine aynı dilde domuz kılı anlamını taşıyan *bristle* ile birlikte Sanskritçe *bhrştiş* (nokta)'e dayandığı yazılıdır. Büyük olasılıkla Kürtçe *pırç* sözcüğü de bununla ilgilidir. Asyatik dillerde de benzer sözcükler vardır. Brossa sözcüğü, Cândido de Figueiredo'nun sözlüğünde *bruça* olarak zikredilmiştir. Güney Afrika Flemenkçesi'nde ise *bras* olarak geçer (10). O halde, şu ayrımı koymamız zorunlu: Fırça sözcüğü, ya *p* harfinin yumuşamasıyla (f) Kürtçe *pırçe*'den geçti ve sesli uyumuyla da *fırça* biçimine büründü ya da diğer dillerden geçti... Tarihsel süreç içerisinde irdelenerek gerçeğe varmak olası. O bakımdan, araştırılmalıdır diye düşünüyorum.

İkinci sözcüğümüz *çizme* Kürtçe *gizma* (çizme)'ya dayanıyor. O da Sumerce gemi anlamındaki *giş-ma* sözcüğüne... Denilebilir ki gemiyle çizme arasında nasıl bir bağıntı kurulabilir? Açıktır, birçok dilde her iki anlama gelen sözcükler ilişkilidir. Bir örnek: Anadolu'da bir tür ayakkabı adı olan *sandal* sözcüğü, aynı zamanda kayık anlamına gelir. Sanıyorum, insanlar çizmeyi biçim olarak ve bir anlamda da işlev olarak gemiye benzetmiştir. Kimileri

de Türkçe *çekmek* fiiliyle ilişkili bulur, yanlıştır.

Bir başka sözcük, *ördek*. Değişimi, Adolphe Pictet'den aktarıyorum: Sans. *vartaka-kâ, vartikâ*, bir ördek türü; Farsça *wartâg, wardic, watak*, Kürtçe *verdi*, ördek. Kürtçe *vordek, verdek*, kanarya, Afganca *ordek* (Türkçe *ördek*) (11)...

Mıncık(-la-mak) da Kürtçe orijinlidir. Temeli Kürtçe *penç* (beş) sözcüğüne dayanan *pencık* (pençe)'da aranmalıdır. Asimile olan Kürtler arasında, buna dayalı bir fiil var: *Pencıklamak*, yani çimdiklemek... *Pıncıklamak* ya da pıncık pıncık etmek olarak da kullanılır. İşte pıncıklamak, p harfinin yumuşamasıyla (m), mıncıklamak biçimine dönüşmüştür. Türkçe'deki *beş* sözcüğü de bu *penç*'ten gelmedir.

Son olarak *sıpa* sözcüğüne değinip konuyu noktalayacağım. Bedros Keresteciyan, kimi dillerde çocuk, hayvan yavrusu (özellikle köpek) anlamına gelen sözcüklerle ilişkili bulur. Bilal Aksoy ise, bana, sıpa sözcüğünün Kürtçe'deki *hesp*(at) sözcüğünde gizli bulunduğu olasılığını açıkladı. ? *Hesp-hespa-spa-sıpa*... Burada, Türkçe *eşek* sözcüğünün de Ermenice'den alındığı ve Sumerce'ye kadar uzandığını belirtmek isterim. Nitekim, Karl H.Menges, Türkçe *eşek* ssözcüğünün Proto-Altayik dillerde yeralan yabancı bir sözcük olduğunu vurguluyor ve Sumerce *anşe* (eşek) kökenli olduğu ve Ermenice *eş*. aracılığıyla geçtiğini açıklıyor (12). F.Hommel de aynı ilişkiyi (anşe/eşe-k) öne sürmüştür.

Sonuç olarak demek istediğim, her dilin kendine özgü zenginliği ve yetersizliği bulunur. Bu anlamda, Türkçe'nin kendine özgü zenginliği ve yetersizliği bulunurken, Kürtçe'de de aynı durum sözkonusudur. Ama şunu da açık yüreklilikle söylemeliyim ki Aryan halkları tarih boyunca daha üretken oldukları için, dilleri daha zengindir.

(1) A.Smythe Palmer, *Folk-Etymology*, (New York, 1969), s.410
(2) Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, C.I, s.230
(3) Ibid.Idem.
(4) Gabriel Oussani, *Assyria*, EC, Vol.2, s.7
(5) Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*, s.59
(6) M.İlin-E.Segal, *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, çev.Ahmet Zekerya(Istanbul, 1974), s.28
(7) Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, (Istanbul, 1984), s.47-8
(8) Hamza A.Alavi, *Kingship in West Punjab Villages*, T.N.Madan (Ed.) *Muslim Communites of South Asia, Culture and Society*, (New Delhi, 1976), s.2, dpnt.2
(9) İ.Z.Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, (Istanbul, 1988), s.76
(10) Sabastio Rodolofo Dalgado, *Portuguese Vocables in Asiatic Languages*, translated into English with notes, additions and comments by Anthony Soares, (Baroda, 1936), s.58
(11) Pictet, Tome II, s.622
(12) Karl H.Menges, *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*, (Wiesbaden, 1968), s.166

Üçüncü Bölüm

PEYGAMBERLER ve KÜRTLER

5000 YILLIK BİR ÖYKÜ ve CUDİ DAĞI

Dünyanın hangi yöresine bakarsanız bakın, hemen her toplumun kutsadığı, dinsel öykülerle süsleyip tabulaştırdığı bir dağ mutlaka vardır. Nitekim Grek Mitolojisinde, tanrı baba Zeus'la birlikte, diğer tanrı ve tanrıçaların yaşadığı *Olympus*, Zerdüştilerde *Elbruz/Elburz*, Hindularda *Himavat*, Taoistlerde *Kwan-lun*, Afrikalılarda *Klimanjaro*, Yahudilerde ise *Sina Dağı*, kutsal dağlar arasındadır. Japonların *Fuji Yama*'sı da bu bakımdan önem taşır (Japoncada 'dağ' anlamına gelen *yama* sözcüğü, Türkçe'deki yamaç sözcüğüne kaynaklık etmiştir). Bilindiği üzere *Kaf Dağı*, İslam inançlarına göre, dünyayı çevreleyen dağ silsilesidir. Kimi kaynaklarda bu dağın, Kafkasya Dağlarına denk düşebileceği de belirtilir.

Daha eskilere gittiğimizde, yüksek yerlerin ve dağların daha çok önem taşıdığını görmekteyiz. Çünkü ilk uygarlıklar, hep tanrılara yakın olmanın yollarını aradılar. Bu bağlamda, Sumerlerdeki *Ziggurat*'lar bu inancın bir ürünüdür. Yine bu uygarlıklar, tanrının gökte ya da yüksek bir dağ zirvesinde olduğuna inanırlardı. Kaldı ki birçok eski dinde, *"baba tanrı"* ya da *"tanrı baba"* diyebileceğimiz tanrılar, hep gök tanrısı ya da ışık/güneş tanrılarıdır. Günümüzde, bu inancın etkisini kolayca gözlemleyebilmekteyiz: Başlarını göğe kaldırıp *"yarabbim"* diyenler, bunu anımsatır.

Kutsal Kitaba (Bible) göre, tanrı, *Babil Kulesi*'ni yapan insanların kendine yaklaştığını görünce, bu durumdan hoşnut olmamış; o

her zamanki olağanüstü güçleriyle kulenin yıkımına neden olmuş ve o güne kadar, aynı dili konuşan insanlar, ayrı dilleri konuşmaya başlamışlar. *Babil* adı, Akkadça ve Babilçe *babu*/ kapı ve *ilu*/tanrı sözcüklerine dayanmakla birlikte *"tanrı kapısı"* anlamına gelir. Sumerler ise, aynı anlama gelen *Kadingir* adını kullanmışlar. Anlaşılan, tanrı kapısını çalmak, pek de hoş birşey değil. Öyle, her gelen tanrı kapısını çalacak da tanrıyla hoşbeş edecek. Olacak iş mi?...

İşte, sözünü ettiğimiz dağlardan biri de Cudi Dağı'dır. Burası da tarih boyunca, yöre halkı tarafından kutsanmıştır. Nedeni de şu ünlü Nuh Tufanı'dır. Derler ki *"Nuh'un Gemisi Cudi'dedir"*. Kimileri, bu inancın temelini Kur'ân'a dayandırmak ister. Oysa bu inanç daha eskilere uzanmakta. Üstelik, Kur'ân'daki Cudi'yle Arabistan'daki dağlardan birinin belirtilmek istendiği söylenir. Bu sav, daha makûl görünür.

XIX. yüzyılın sonlarındaki arkeolojik kazılarda bulunan tabletler, arkeologlar tarafından çözülünce, Nuh'un, Sumerlerin mitolojik kralı *Ziusudra* olduğu da ortaya çıktı. *Ziusudra*'ya Akkadlılar *Hasisatra* ya da *Atra-hasis* derlerken, Grekler de *Xisithros* demiş, döne dolaşa *Hızır* adına ulaşılmış. Böylece başlıbaşına başka bir mitolojik kişi ortaya çıkıvermiş.(1)

Biz gelelim Nuh'un Gemisi'ne... Nuh'un Gemisi'nin Cudi Dağı'nda olup olmadığını saptayabilmek için, herşeyden önce Sumerlerin Ziusudra söylencesi ve ona bağlı olarak Yakın Doğu halklarının ve eski tarihçilerin anlatımlarını bütünlük içinde değerlendirmemiz; hele hele öncelikle tufan söylencesinin gerçeklik payını irdelememiz gerekir. Gerçi, Nuh'un Gemisi'nin Cudi'de olduğu kesinleşse de, gemiden, günümüze birşeylerin kaldığı düşünülemez...

A.J.Maas, eğer tufan olağanüstü bir fenomen değil de, olağan bir fenomen olarak benimsenirse, bilimin değişik savlarla, tufanın evrensel olduğu inancına karşı çıktığını belirtir. Bu savlardan biri şudur: Bilindiği üzere, yeryüzü yaklaşık 510.000.000 km^2'dir. Buna göre, dünyanın en yüksek zirvesini 9.000 metre olarak kabul edersek, kutsal kitaplardaki tufan için gerekli suyun miktarı da

4.600.000.000 km^3 olacaktır. Ancak, bilinen en şiddetli yağmurun 10 misli şiddetinde bir yağmur, Tevrat'ta belirtildiği gibi 40 gün 40 gece yağsa da, sular deniz seviyesinden yalnızca 800 metre kadar yükselmiş olur. (2) Diğer bir sav ise, evrensel boyutta bir tufan halinde, deniz suyu ile tatlı su birbirine karışır, böyle bir kapsam da, ne deniz hayvanları, ne de tatlı su hayvanlarını yaşatır. (3) Bunlardan başka, şu sorular da yöneltilebilir: Eğer tufan coğrafik olarak evrensel idiyse, yeryüzünün dört bir yanında yaşayan hayvanlar Nuh'a nasıl ulaştı ya da Nuh'un aklına nasıl geldiler? Tüm hayvanlar için gerekli yiyeceği nereden buldu? Kuzey Kutbu hayvanları ile sıcak kuşak hayvanları, bütün bir yıl, aynı çatı altında nasıl yaşadılar? (4) Bunun basit ve karikatürize anlatımı şudur: Kurt kuzuyu neden kapmadı? Bunun da ötesinde her halkın, tufan tarihi olarak benimsediği tarihlere şöylece gözattığımızda, o tarihlerde bu boyutta bir tufanın olmadığı görülür: Nitekim eski geleneklere göre, Asurlar tufanı MÖ 2234 ya da MÖ 2316'ya, Yunanlılar 2300, Mısırlılar 2600, Fenikeliler 2700, Meksikalılar 2900, Hintliler 3100, Çinliler 2297, Ermeniler ise, Babil Kulesi'nin yapılışına, yaklaşık MÖ 2200'e atfederlerdi.(5)

Ancak Nuh Tufanı denen yöresel afet, değişik incelemelere de konu olmuştur. Sözgelimi; bunlardan biri de F.A. Molony'nin incelemesidir. (Bu konuda bkz. F.A.Molony; *The Noachian Deluge and its Probable Connection With Lake Van*, Journal of the Transaction of the Victoria Institute 68, 1936, sh.43-65) Molony, Nuh Tufanının Van Gölü ile olası ilişkisini araştırmış...

Bu konuda farklı bir yaklaşım da *Bilal Aksoy*'a ait. Ona göre, Sumerlerin Ziusudra söylencesi ve buna bağlı olarak Yakın Doğu'nun diğer halklarının mitolojilerinde yer alan tufan söylencesi, Fırat'ın taşmasından kaynaklanır. Çünkü, eski tarihçilerin belirttikleri tufan ayı (Mayıs), *Arrianos*'un (MS 2.yy) anlattığı Fırat'ın taşma ayına, yani Mayıs ayına denk düşmekte. Ayrıca, Ziusudra'nın kral olduğu Sumer kenti *Şurrupak*, Fırat nehrinin yakınında kurulmuştu. Aksoy, Ziusudra'nın, Fırat nehrinin Mayıs'ta tekrar taşacağını bilindiğinden, bir tür gemi yaparak, gemiyle aşağıdan yukarıya, yani düzlük olan Aşağı Mezopotam-

ya'dan dağlık Kürdistan'a geldiğini söyler. İlginçtir, Sumerlerin ayrı olan Ziusudra ve Gılgameş söylencelerini birleştiren Akkadlıların tufan söylencesinde, *"gemi"* anlamında kullandıkları *eleppu* sözcüğünün, *Eleppu sa mahirti, maharru/ "Karşılamak, göğüslemek, kabul etmek"* fiil kökünden geldiği ve akıntıya karşı giden kürekli (?) gemi olduğu söylenir.

Yüzyılın başında, bir Sumer kenti olan Ur'da yapılan kazılarda burada yöresel bir tufan afetinin gerekleştiği ortaya çıkmıştır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında bile, yöre halkından kimilerinin, bu felaketten kurtulmak için dağlık bölgelere çekildiği düşünülebilir. Sumerlerin Ziusudra, Babillilerin Gılgameş Destanı bu açıdan önem taşır.

Sumer ve Babillilerin tufana ilişkin tabletlerinde, geminin *Nizir/Nişir* Dağına oturduğu yazılıdır. Bu bakımdan, Nizir Dağının neresi olduğu merak edilebilir. Araştırmacılar, Nizir'in hangi dağ olduğu konusunda hemfikir değiller. Ancak, genel kanı, geminin *Gordyene Dağları*'ndan birinde olduğudur. Nitekim, ünlü Grek ve Latin yazarları, bu dağın Toros Dağlarının bir bölümü olan ve *Gordias, Cordean, Corduenian, Cardian, Curdi, Carduchi* olarak anılan dağlık bölgede olduğunu iddia ederler (6). Sir John Chardin, 1686 yılında Londra'da basılan seyahatnamesinde, bu sözcüğün (Gord) her yazar tarafından, kendi dilindeki teleffuza uygun olarak değiştirildiğinden sözeder. *Gordyene* adı, *Gord* (Kürt) sözcüğü ile Luwice'deki *-wana* son ekinden oluşuyor: Kürtlerin yaşadığı bölge, Kürtlerin yurdu gibi benzeri anlamları taşır. *Josephus,* Berosus, *Onkelos,* Pseudo-Jonathan ve *Saint Ephrem,* geminin Kürdistan'da olduğunu belirtirler (7).

Asurbanipal'in kütüphanesinde bulunan çok daha eski coğrafik bir listenin bir kopyasına göre, Nizir Dağı, Guti ülkesinin bir dağıdır (8). O da Gordyene'ye denk düşüyor. Kısacası, bu konu üzerine *"Nuh'un Gemisi Kürdistan'dadır"* denilebilir. Çünkü, eski tarihçileri bir yana bırakın, günümüz arkeologları ve araştırmacılarının hemen hepsi, üç aşağı beş yukarı aynı bölgeye parmak basarlar.

Kutsal Kitab'a göre bile, gemi Kürdistan'dadır. Tevrat'ın eski

metinlerinden biri olan Süryanice metninde, Nuh'un Gemisinin *Kardu Dağı* na oturduğu yazılıydı. Sonraları, bu ibare *"Ararat Dağları"* olarak değiştirildi. Kutsal Kitap'ta Nuh'un Gemisinin yalnızca Ararat Dağlarından birinde olduğu yazılıdır. Ama, hangi dağ olduğu belirtilmez.

Çağımız araştırmacılarından ve konunun otoritelerinden biri olan Andre Parrot, Nizir Dağının Kürdistan'da olacağı kanısındadır. Hatta, Nizir'i bir bölge adı olarak ele almış gibi, *"...... le Kurdistan (= mont Nizir) "* ibaresini kullanmıştır(9). Magnus Magnusson da, *"Sumerlerin gemisi, Kürdistan dağlarında olduğu benimsenen Nizir Dağı'na oturmuştur"* demektedir (10). Yine, konunun uzmanlarından olan Friedrich Delitzsch, Nizir'in bir Guti (Gutû, Kutû) Dağı olduğundan sözeder (11).

Yukarıda adı geçen *Ararat,* bir bölge adı olup, büyük bir olasılıkla *Urartu* adının İbrani dilindeki söylemidir. Ararat, bölge olarak Gordyene'yi de kapsar. Kimileri, sözünü ettiğimiz bu ibareyi çarpıtarak, geminin Ararat (=Ağrı) Dağında olduğunu ileri sürer. Ancak bu savın, yani geminin Ağrı Dağında bulunduğu inancı, Tevrat'ın değiştirilmesiyle birlikte eskilere uzandığını sanmaktayım. Çünkü, buna bağlı olarak eskiden beri, Ağrı adı da dahil olmak üzere, civar bölgedeki birçok yer adı halk etimolojisine dayanır. Sözgelimi kimileri, *Ağrı* adına Grekçe *arca* (gemi) ile ilişkili bulurken, Ağrı Dağının eski adı olan *Baris* adını da, yine Grekçe'de *"kayık","sandal", "gemi"* anlamlarına gelen *'baris*'e dayandırırlar(12).

Ağrı Dağını yöredeki her halk farklı bir adla anagelmiş. Ermeniler, daha çok *Masis Ljarn* (ljarn dağ) ya da kısaca *Masis* derlerken, Farslar *Kuh-i Nuh* (Nuh'un Dağı), Araplar ise *Cebel el Haris* olarak anarlar. Sir John Chardin, Farsların *Sahat-toppous* adını da kullandıklarını ve bu adın da, Farsça'da *"mutlu tepecik"* anlamında olduğunu söyler (13). Sanırım, Sahat-toppous adının aslı, *Sıhhat Tepesi* gibi birşey olsa gerek. Chardin, Masis adına da değinir. Bu sözcüğün, Ermeniler tarafından Tevrat'ta geçen Aram'ın oğlu *MaslMesech*'den türetildiğini, Farsların ise, *Aziz* (saygın) adına dayandırdıklarını açıklar (14). Oysa kanımca,

tıpkı Baris ve Ağrı adlarında olduğu gibi, Masis adı da, Ağrı Dağının yörenin en büyük dağı olmasından dolayı, temelde *"ağır"*, *"büyük"* anlamlarına gelen sözcüklerlé ilişkili olabilir. Kimileri bu ilişkiyi halk etimolojisi olarak değerlendirirler. Konu üzerine, A.Mecit Doğru şunları söylemektedir: *"'Ağrı' adının Şamanizm devri Türkçesinden gelme ihtimali fazladır. Çünkü Pekarsky'nin Yakut Dilinin Sözlüğünde, 'Ağr' veya 'Ağrı', kocaman ya da tanrı manasındadır. Bazılarını zannettiği gibi 'Ağrı'nın Arapçadaki 'Agar'la bir ilişkisi olmasa gerek. Çünkü bu kelime, 'Beyaz-Parlak' veya 'Gururlu' anlamındadır."* (15) (*)

Belirttiğimiz üzere, Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağında olduğu inancı, öncelikle Tevrat'ta açıkça, geminin Ararat Dağlarında olduğu biçimdeki ibarenin çarpıtılarak, *"gemi Ararat Dağındadır"* biçiminde anlaşılmasından kaynaklanıyor. Nedense, Amerikalılar hep böyle anlıyor...

Diğer bir neden de, Cudi Dağının eski adı olan *Sararat*'ın Ararat'la karıştırılması. Öyle ki eski tarihçilerin kitaplarında dahi Sararat olarak geçen bu ad, çevirmenlerce Ararat olarak değiştirilmiştir. Klâsik değeri olan tarih kitaplarından biri de Urfalı Mateos'un Vekayinamesi'dir. Kitapta, Sararat olarak geçen adın, çevirmence Ararat olarak değiştirildiği kolayca anlaşılmaktadır (Bkz. *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, çev. Hrand D.Andersyan, Ankara, 1962, s.310-11). H.F.B.Lynch, konuya ilişkin şunu söylüyor: Ararat adını, Ermeni literatüründe ilk kez Bizanslı Faustus, Nisib (Nusaybin)'li Saint Jacob'un öyküsü ile ilişkili bularak kullanmış; ancak, Faustus'un kitabında geçen Ararat adı, yapıtı çoğaltanlar tarafından yanlışlıkla Sararat biçiminde yazılmıştır (16). Oysa Lynch'in kendisinin yanılgıya düştüğü açıktır. Çünkü Saint Jacop, Nusaybinli olup, gemiyi aramak için Nusaybin yakınlarındaki Cudi (=Sararat) Dağına çıkmıştır. *"İS IV. yüzyılda Nusaybin piskoposu Saint Jacques ve müritlerinin Sararat (=Cudi) Dağına yaptıkları bu çıkış yanlışlıkla Ağrı Dağı ile karıştırılmış; bu nedenle olsa gerek,*

(*) Ağrı adı üzerine ayrıntılı çözümlemeler ve savlar için bkz. Aksoy, s.163-72

yıllardır değişik türden yayın organlarından aynı hata tekrar edilegelmektedir. Buna göre, İÖ IV. yüzyılda Kaldeli rahiplerin Ağrı Dağına Nuh'un Gemisini aramak için çıktıkları şeklindeki yanlış bir görüş yerleşegelmiştir."(17)

Bu tür yanlışlıklar ve bunlara eklenen halk etimolojileri, Ağrı Dağını daha cazip kıldı. Sözgelimi bunlardan biri, bir zamanlar Ağrı Dağı eteklerinde yerleşim birimi olan *Arguri/Akhury*'ye ilişkin olanıdır. Ermeniler, Nuh'un, tufandan sonra çıktığı dağın eteklerinde bağ diktiği inancından hareketle, *Arguri* adını, kendi dillerinde *"O bağ dikti"* anlamına gelen iki sözcükten oluştuğunu söylerler (18). Oysa Belck, bu adın Salmanasar III'ın Asurca kitabesinde *Adduri* olarak geçtiğini saptamıştır (19).

Kısacası, Ararat Dağları ibaresi Ararat Dağı olarak ele alınmış, bundan dolayı da, Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağında olduğuna inanılmıştır. Bu bağlamda, Karduene/Gordyene Dağlarının da Kardu Dağı biçiminde anlaşıldığı ya da değiştirildiği de düşünülebilir. Ancak, kayda değer tüm tarihsel veriler ışığında şunu söylemek mümkün: Nuh'un Gemisi'nin vardığı yer, Cudi Dağı (=Guti, Kardu-Kürt, Sararat)'dır. Konuya ilişkin diğer yaklaşımlar ise, ya tarihsel verileri çarpıtmaktan ya da yanılgılardan kaynaklanır.

NOTLAR

(1) Bu konuda bkz. Bilal Aksoy, *Çağdaş Bilimlerin Işığın da Nuh'un Gemisi ve Tufan,* (Ankara, 1987), s.63-82

(2) A.J.Maas, *Deluge,* EC., Vol.4, s.704

(3) Ibid.Idem.

(4) Ibid., s.705

(5) Ibid.Idem.

(6) Sir John Chardin, *The Travels of Sir John Chardin into Persia and the East India,* (London, 1686), s.253

(7) Chas.L.Souvay, *Ark,* EC., Vol.I, s.721

(8) H.V.Hilprecht, *The Earliest Version of Babylonian Deluge Story and the Temple Library of Nippur,* (Philadelphia, 1910), s.29-30

(9) Andre Parrot, *Deluge et Arche De Noe,* (Neuchâtel, 1955), s.50

(10) M.Magnusson, *BC The Archeology of the Bible Lands,* (London, 1977), s.22

(11) F.Delitzsch, *Wo Lag Das Paradies,* (Leipzig, 1881), s.109, 233

(12) Aksoy, s.167-8

(13) Chardin, s.253

(14) Ibid., s.252

(15) A.Mecit Doğru, *Ağrı Dağı,* Coğrafya Araştırmaları, C.I, sy.1, Şubat 1989, s.88

(16) H.F.B.Lynch, *Armenia, Travels and Studies,* (Vol.I, The Russian Provinces, (Beirut, 1965) , s.197

(17) Aksoy, s.179

(18) James Bryce, *Transcaucasia and Ararat,* (London, 1896); Lynch, s.183

(19) Lynch, s.183, dpnt.4

NUH PEYGAMBER ve KÜRTLER

Evrensel söylenceler arasında en tanınmış olanı, kuşku yok ki Nuh Söylencesidir. Çünkü, aşağı yukarı her toplumun böyle bir söylencesi ve bu söylencenin de baş kahramanı olan Nuh'u vardır. Bu gerçeklikten hareketle, tufanın evrensel olduğu, yani tüm dünyayı kaplayan bir sel felâketi olduğu iddia edilemez. Kaldı ki bilim adamları da, sözkonusu durumun tek bir mitten kaynaklandığını ya da çok sayıda yöresel sel afetlerinin etkisiyle birden fazla mitten doğmuş olabileceğini tartışmaktalar. Ama, Kutsal Kitap'ta ve Kur'ân'daki Nuh tufanı söylencesinin, Sumer Mitolojisine dayandığı haklı olarak benimsenir. Biz de burada, kutsal kitaplardaki Nuh söylencesini irdeleyip, insanlığın ikinci atası olduğuna inanılan Nuh peygamberin kimliği ve yaşamı üzerine birkaç soru soracağız.

Tufan söylencesinin yazılı olduğu Sumer tabletleri, 1914'te Arno Poebel tarafından çevirisi yapılarak yayımlanmıştır (1). Ama daha önce, Akkadların tufan söylencesinin anlatıldığı tabletler bulunmuştu. Akkadların tufan söylencesi ise, 1872'de George Smith tarafından British Museum'daki bazı yazıtlar arasında keşfedilmiştir (2).

Sumer tabletlerinin çözümlenmesiyle birlikte, Nuh peygamberin Sumer kralı *Ziusudra* olduğu ortaya çıktı. Akkad tabletlerinde ise, *Ut-napiştim* olarak geçer. Konuyla ilgili kimi yapıtlarda, *Şit-napişti (m)*, *Nuh-napişti(m)* ve *Um-napiş ti (m)* gibi daha değişik adlarla anılmıştır; ama, sanıyorum bu, çivi yazılı dillerin

Batı dillerine çevrilmelerinin güçlüğünden kaynaklanıyor.

Sözkonusu Akkad tabletlerinin bulunmasıyla, yüzyılımızın başında yoğunlaştırılan arkeolojik kazılar sonucunda, MÖ 3. binyılın başlarında eski Sumer ve ilk sülâle uygarlıklarından önce, birçok önemli sitede su baskınları olduğu ortaya çıkmıştır. Bu siteler arasında, *Şurrupak, Kiş* ve *Uruk* da bulunmaktadır(3). Buna rağmen, kimileri daha farklı savlar üzerinde durmuşlardır. Sözgelimi bunlardan biri, şunu öne sürüyor: "*Hz. Nuh'un durumu henüz aydınlığa kavuşmamakla birlikte, günümüzde jeolojik araştırmalar bölgede kısmî bir afet yaşandığını ortaya koyuyor. Zamanımızdan kırk bin yıl önce, Ağrı henüz gençliğinin baharında içi fıkır fıkır kaynayan bir delikanlıydı. Ve sadece kıskançlıkla izah edilemeyecek gerekçelerle, biraz güneyde Tendürek, ardından Süphan ve nihayet Nemrut birbiri ardına patladılar.*

Anadolu'yu boydan boya kesen fay hatlarının doğuda düğümlendiği düşünülürse, zaten hassas mizaçlı olan toprağın bu kadar çalkalanmaya dayanamayarak içini dışına döktüğü anlaşılabilir. Tabii bu her taraftan birden bastıran patlama ve lav akıntılarından paçayı kurtarabilmenin de tek bir yolu vardır: Su baskını... Hem de dağların tepeleri kapanana dek.

Nitekim İslam kaynakları, tufanın ilk alâmetleri olarak yer patlamalarına işaret ederken, Hz.Nuh'un 'gemi inşaa etme emrini' bu sırada aldığını ve tahtaların ek yerlerini yerden fışkıran ziftlerle tıkadığını söylerler." (4). Biz, söylencelere geçen tufanın, gerçekleşmiş bile olsa, bu su baskını olmayacağı kanısındayız.

Bir diğer sav, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'ya ait. O'na göre tufan, geleneklerin anlattığı gibi, salt doğa olayı değildir. Uygarlık yıkılışlarında görülen ve tümü sosyal olan altüstlüklerdir (5). Kıvılcımlı, bir yandan "*Tufanın anlatıldığı tarihte Sümer kentlerine ardarda gelen Elam ve Semit saldırıları, tarih ve arkeoloji olarak artık kanıtlanmıştır*" (6) diyerek, tufanın barbar akınlarıyla yakından ilgili bir olay olduğunu öne sürerken, diğer yandan ise, "*Irak'ta tufan denilen sosyal altüstlük önce bir tek yörede, Ur bölgesinde, sonra ona komşu olan başka birkaç güney uç*

semtinde patlak verdi. En sonunda, Irak kum saatinin alt gözünü, Fırat-Dicle'nin küçük güney parantezini bütünüyle doldurunca, ulu tufan adını aldı" (7) der ve böylelikle, tufanı büyük toplumsal değişimlere bağlar. Kısacası, Kıvılcımlı, tufanları antika ve çökmek üzere olan uygarlıkların altından girip üstünden çıkan devrimler olarak görmektedir (8). Ona göre, bu anlamıyla, *"Agadeli Sargon Sümer medeniyeti önünde, Herodot'un anlattığı Cyrus Babil medeniyeti önünde, Hazreti Muhammet Acem ve Roma medeniyeti önünde, buna benzer tufanlar yaratmışlardır."* (9) Benzeri bir görüş, Sumerolog Benno Landsberger'e ait. Onun kanısınca da, tufan olayı büsbütün efsanevî olmakla birlikte, bu söylencenin yaratılmasındaki neden, Cemdet-Nasr çağına son veren felâket olmalıdır (10). Landsberger, bu felâketin ne olacağı konusunda ise şunları söylüyor: *"Babil âlimleri Tufandan evvelki ve sonraki kral veya tabletleri birbirinden ayırt etmekle, herhalde Cemdet-Nasr ile Er-hanedan arasındaki tarihî bölüntüyü kastediyorlardı. Mamafih, Babil menkıbelerinden de öğrendiğimiz gibi, eski anane yalnız mekteplerde yaşıyordu. Yazı hiçbir inkıtaa uğramamıştı.*

Bu umumî değişikliğin âmili acaba ne idi? Memlekete yeni bir kavmin geldiği şüphesizdir. Bu kavmin kimler olduğunu arayacak olursak, aklımıza ilk defa Samiler gelir. Halbuki ta orta Fırat'tan Basra körfezine kadar yayılmış olan bu yeni 'Er-hanedan' medeniyetinin Samî menşeinden olduğuna dair, bu çevrenin cenup bölgesinde tek bir delil görülmez. Bilâkis bizim Sumer diye adlandırdığımız kültür, bu cenubî Er-hanedan kültürünün doğrudan doğruya tekâmülünün neticesidir. İşte Sumerliliğin asıl vasıflarını belirtip ortaya çıkaran bu darbenin mahiyeti bize meçhuldür. Fakat bu yıkıcı gibi görünen darbe, daha doğrusu felâket, daha çok Sumerliliğin uyanmasına ve eski kuvvetlerinin yeniden canlanmasına sebep olmuştur" (11).

Bu savlardan sonra karşımızda iki olasılık beliriyor: Birincisi, tufanın yerleşik yaşama yeni geçilmekle birlikte, sulama kanalları ve bentlerin henüz yapılmadığı Sumer döneminde meydana gelmiş olabileceği ki bu da MÖ 3. binyıldan daha önceye

rastlar. Çünkü, Güney Mezopotamya'nın ilk hanedanlarında, Fırat nehrinin taşkınlığı böyle bir gereksinimi doğurmuş; ancak, bu dönemde kanal ve bentlerin yapılmasıyla bu sel felâketleri tehlikesiz hale getirilmiştir (12). Sir Leonard Woolley'in saptamış olduğu El-Ubeyd devrine ait yöresel sel baskını, belki de bunlardan biriydi. İkinci olasılık ise şu: MÖ 3. bin yılın içinde ya da daha öncesinde, kimi kavimlerin Güney Mezopotamya'ya yapmış oldukları saldırılar ve bu saldırılar sırasında, bentlerin, kanalların tahrip edilmesiyle ortaya çıkan felâket. Bu anlamda bir tufana, MÖ 2500'lü yıllarda, Guti halkının Sumer uygarlığına yaptığı akınlar ve Mezopotamya'yı istilâ etmeleri örnek gösterilebilir. Nitekim, bir tufan anlatımı şu biçimiyle göze çarpıyor: *"Rakipsiz, azgın tufan olan Enlil, sevgili evine saldırıldığı ve harap edildiği için"*, gözlerini dağa dikti ve ***"kontrolsüz ırmak (olan) halk Guti'leri*** *aşağı indirdi"*, *"yeri çekirge gibi kapladı"*, öyle ki kimse onun gücünden kaçamadı, gerek karadan gerek denizden, bütün Sumer içinde haberleşme olamadı, *"kahramanlar yolculuğa çıkmadı, denizci gemisi ile...... açılamadı, eşkiyalar yollara yerleşti, ülkenin kapı kanatları çamura döndü. Bütün çevre ülkeleri şehir sularında kötülük plânladılar."* (13) (abç).

Şimdi her iki olasılığı da yadsımadan, Sumer söylencesinin, bunlardan hangisinin bir sonucu olduğunu sormak istiyoruz. Acaba, Sumer kral listelerinde adı geçen Şurrupak kralı Ziusudra, bütünüyle bir doğa olayı olan sel felâketinden mi, yoksa barbar akınlarının yol açtığı (bent ve kanalların yıkılmasıyla) sel felâketinden mi paçayı sıyırdı? Ya da daha farklı bir olayın, sözkonusu olaya olan benzerliğinden, yakınlığından ya da dolaylı ilişkisinden mi? Bir not düşüp buna yanıt arayacağız. MÖ 3. binyılda, Güney Mezopotamya kralları, *gümüş, altın* ve *ağaç* gibi değerli hammaddelere ve Suriye'de üretilen lüks parçalara gereksinim duymaktaydılar. Bu kaynaklar, Ebla'dan değil de, Amanos Dağları, Lübnan Dağı ve Diyarbakır Bölgesi ile Murat Irmağı çevresinden edinilmekteydi (14). Eğer, Sumer kralı Ziusudra da aynı amaçla, Yukarı Mezopotamya'ya eşrafıyla birlikte gel-

diyse ve gelişi de, nedeni her ne olursa olsun bir sel felâketi arefesine rastladıysa, afetten kurtulan insanlarca, böyle bir söylencenin yaratılmış olmasını doğal karşılamak gerekiyor. Söylencenin kaleme alındığı (ya da orijinal bir ifade kullanacak olursak çiviye alındığı) tarih dikkate alınırsa, bunun MÖ 3. binyıldan önce gerçekleştiği söylenebilir. Ama, Ziusudra'nın Yukarı Mezopotamya'ya nasıl geldiği konusunda bir sav öne sürmek, hem çok güçtür hem de cesaret ister. Acaba, küçük bir tekne yapıp da mı geldi, yoksa diğer yollardan mı? Herodot, Fırat Irmağının akış yönünün tersine kayıkla ya da salla yol almayı olanaksız bulsa da, biz bunu olası görüyoruz. Ama yine de kesin birşey söylemek istemiyoruz. Bu bir yana, araştırmacılarca, Sumer Nuh'u olan Ziusudra'nın gemisinin Yukarı Mezopotamya ya da Kürdistan Dağlarında olacağı düşüncesi, en azından, bir, böyle bir geminin yapıldığının benimsendiğini; iki, böyle bir bir olayın gerçekleşmiş olduğu kanısını güçlendiriyor. Nasıl geldiği sorusunun tartışılması, araştırılması, söylencenin tümüyle günışığına çıkarılması bazında yadırganmamalıdır.

Konu üzerinde durmak istiyorum. S.H.Hooke, kimi araştırmacıların, Utnapiştim (Ziusudra)'in gemisinin, çok eski zamanlardan beri Fırat ırmağı üzerinde taşımacılık için kullanılan *kuffah*'a benzer bir gemi olduğu görüşünü kabul ettiklerini söylüyor (15). Kutsal Kitap'ta Nuh'un gemisinin *Gofer* ağacından yapıldığı inancıyla, kuffah adının kimi kaynaklarda *kuffar* biçiminde de zikredilmesi (16), olası bağlantıya renk katıyor. Aslında, bu kuffah adı, Farsça *kûfe* (büyük sepet, sırt sepeti) sözcüğüyle ilişkilidir. Türkçe'ye de *küfe* olarak geçmiştir.Grekçe *khophinos*, Latince *cophinos*, Almanca *kiepe*, Fransızca *cabas*, İngilizce *chip basket*, İspanyolca *capacho*, Arapça *kuffe*, ve Sanskritçe *kuvani* (balık tutma sepeti) sözcükleri, Farsça *kûfe* ile ilişkili bulunur (17).

Tevrat'ta geçen gofer adının, ne anlama geldiği ya da ne olduğu, değişik bakış açılarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Sözgelimi kimi araştırmacılar, Nuh'un gemiyi yaparken zift kullandığını, gemiyi içerden ve dışardan ziftle sıvadığını söyleyerek, Tevrat'ın

yalnızca bir yerinde (Gen.6: 14) adı geçen kofer/gofer'in "*zift*" anlamında olduğunu, Babilce ve Asurca'da *kupru*, Arapça'da da *kufr*, Aramice'de *kufrâ*, Ermenice'de ise *kupr* biçiminde yeraldığını savunur [18]. "*Louis F.Hartman da, Tevrat'ta adı geçen gofer'in reçineli çam ağacı olduğunu vurgular. Diğer yandan buna benzer, İbranice'de kofer adlı bir başka ağaç türü vardır ki, bu da kına ağacıdır.*" [19] Ucube savlar öne sürenler de yok değil. Nitekim David Fasold, gofer sözcüğünün aslında Akkadca *kfr* denilen çimento olduğunu ciddi ciddi ileri sürüyor. "*Nuh'un Gemisi'nin yapılışı sırasında çimento keşfedilmiş miydi sorusunu 'Evet, keşfedilmişti' diye cevaplandırabilirim. Güneydoğudaki Çayönü tepesinde çalışan Şikago Üniversitesi'nden Profesör Robert Braidwood ve Profesör Linda Braidwood, çimentoya dökülmüş taştan yapıtlar buldular. Bu yapıtların, Nuh'un Gemisi'nden daha önce MÖ 7250 yılları civarında yapılmış olduğu belirlenmiş.*" [20]. İşbu cümleler de ona ait. Fasold'un düşüncelerine karşı Bilal Aksoy'un tepkisi şöyle oluyor: "*Varsayalım ki, Nuh gemisini çimentodan yapmış, peki çimentodan yapılan kocaman bir gemi (Fasold'un ölçülerine göre), bir ırmakta nasıl yüzdürülebilir? Doğrusu, bay Fasold'u böyle bir geminin kaptanı olarak görmek isterdik!*" [21]

Bize kalırsa, eğer *gofer* adı herhangi bir ağaç türünün adıysa, şu olasılık da gözardı edilmemelidir. Sumerce'de *gişpar* sözcüğü, olasılıkla reçineli bir ağacı tanımlıyor. Çünkü, Sumerce'de *giş* sözcüğü "*ağaç*" anlamına gelirken, *par* ise, parlamayı, ışıldamayı, yanmayı ifade ediyor. Yani gişpar'ın anlamı da, parlayan, yanan ağaç (?) vb anlamlara denk düşüyor[22]. (*) Ama bu olasılık şöyle bir soruyu beraberinde getirebilir: Bu tür ağaçların

---

(*) Sanırım Türkçe'deki *kibrit* sözcüğü, temelde bu Sumerce sözcüğe (*gi-ş-par*) dayanıyor. Kimi etimologlar, kibrit sözcüğünün Asurca *kupritu* sözcüğünden kaynaklandığını belirtirler. Öyle olsa bile, orijin Sumerce *gişpar/gi (ş) par* sözcüğünde aranmalıdır. Kibrit sözcüğü birçok dilde benzeri biçimlerde yeralır. Romence'de *chibrit*, Savahilice *kiberiti*, İbranice *gaphrur*... Grekçe'de kibrit anlamına gelen *spir'to* sözcüğü ise, aynı kaynaklı olmakla birlikte, Türkçe'ye *ispirto* olarak geçmiştir.

(reçineli ağaçlar) Yukarı Mezopotamya ve diğer bazı bölgelerde bulunduğu, Aşağı Mezopotamyalıların bunları sözkonusu bölgelerden temin ettiği gerçeğinden hareketle, peki Ziusudra gemisini Yukarı Mezopotamya'da mı, yoksa Aşağı Mezopotamya'da mı yaptı, denilebilir. İlki (Yukarı Mezopotamya) benimsendiğinde, geminin aynı yörede kaldığı sonucunu açığa vurur ki bu da söylenceye ters düşüyor. O nedenle, Yukarı Mezopotamya'dan getirilen ağaçlarda, Sumer Nuh'u olan Ziusudra'nın, gemisini Sumer'de yaptığı düşünülebilir. Geminin hangi ağaçtan yapıldığı, bir nüans olmakla birlikte, konunun bütünlüğü açısından verdiği ipuçlar yabana atılmamalıdır.

N.K.Sandars'ın belirttiği üzere, Aşağı Mezopotamya, hurma ağaçları dışında herhangi bir *kerestelik ağaçtan* ve *madenden* bütünüyle yoksundu(23). Bunu da hesaba kattığımızda, Ziusudra'nın az önce sözünü ettiğimiz amaçlarla Yukarı Mezopotamya'ya geldiği olasılığı, az da olsa güç kazanır. Ama, Gılgameş Destanı'ndaki şu anlatım sözkonusu olasılıkla çelişmektedir. Tabii anlatımı gerçek olarak kabul edersek:

"(Sahip olduğun herşeyi) gemiye yükledim;
Sahip olduğum gömüşün hepsini ona yükledim;
(Sahip olduğum) altının hepsini ona yükledim;
Sahip olduğum tüm canlı varlıkları (yükledim) ona.
Tüm ailemi ve akrabamı gemiye yolladım.
Kırın hayvanlarını, kırın yabanıl varlıklarını,
Tüm zanaatçıları tekneye yolladım." (24)

Burada, kral Ziusudra'ya ilişkin söylediklerimizi dondurarak, bu olasılığı derinleştirip, en azından belli bir bakış açısıyla işleyeceğiz. Ama bu durumu, hep gerçek verilere ve söylencenin zeminine uygun olasılıklar çerçevesinde düşündük. O bakımdan, bunun yalnızca bir bakış açısı olacağını; ancak, çok daha güçlü delillerden hareket edilerek bir tez olarak öne sürülebileceğini söylemeliyim.

Önce Babillilerin Gılgameş Destanı'na bir gözatmak gerekiyor. Gılgameş Destanı da aslında Sumerlere ait olup, Babillilerce sonradan kaleme alınmıştır. Gılgameş Destanı'nın üç yaz-

ması bulunur. İlki, MÖ 2000'lerdeki asıl Sumerce yazması; ikincisi, MÖ 1700'lerin eski Babil lehçesiyle yazılan telifi; üçüncüsü ise, MÖ 1300'lerdeki yeni Babilce telifidir (25). Babilliler tarafından sonradan kaleme alınan Gılgameş Destanına Sumerlerin Ziusudra söylencesi de eklenmiştir. Buna göre, Uruk kralı Gılgameş, arkadaşı Enkidu'nun ölümü üzerine, tufandan sonra tanrılarca kendisine *"ölümsüzlük"* bağışlanmış olan *Ut-napiştim* (Sumerlerin Ziusudrası)'i aramaya koyulur. Çünkü, ölümsüzlüğün sırrını, tek o bilir. Söylenceyi tümüyle anlatmaya gerek yok; yalnızca, Gılgameş ve Enkidu'nun gittikleri Sedir ormanından sözetmek istiyorum. Virolleaud, Gılgameş Destanı'nda geçen sedir ormanlarının bulunduğu dağların, Amanos ve Lübnan Dağları olabileceğini söyler (26). Sedir ağacının, o dönemlerde Aşağı Mezopotamyalılarca Suriye'nin kuzeyi ve Anadolu'nun güneyinde uzanan Amanos dağlarından ve belki de Lübnan dağları ile Güneydoğu İran'daki dağlardan getirildiği gerçekliği, bu bağlamda önem taşır (27). Sandars, Gılgameş'in olasılıkla ülkesine kereste temin edebilmek için, kuzeydeki ormanlara başarılı bir sefer yapmış ve yapı alanında bıraktığı eserlerle ün salmış bir kral olduğunu söyler (28). Kısacası, Gılgameş'in de kral Ziusudra gibi aynı yörelere gelmiş olabileceği sonucu ortaya çıkıyor. Gılgameş söylencesinin, Babilliler tarafından Utnapiştim (Sum.Ziusudra) söylencesiyle birlikte kaleme alınmasına, bu açıdan da bakmak gerekiyor. Burada hemen, Speiser'in Gılgameş adını, Anadolu'nun güneyindeki eski bir yerleşim birimi olan *Kargamış* (*"Gargamiş"*) adına çok yakın bulduğunu belirtmek istiyorum (29). Speiser'in bulduğu yakınlık hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi birşey söylemiyoruz; ama, konuya renk kattığı açıktır.

Son notumuzu düşüyoruz. Önceki bölümde de belirtmiştik, söylenceye göre, Ziusudra (Utnapiştim)'nın gemisinin oturduğu dağ olan Nişir Dağının, araştırmacılarca Gordyene Dağlarından biri olduğu benimsenmiş; yalnız, bu dağın hangi dağ olacağı konusunda birlik sağlanamamıştır. MÖ 4. yüzyılın sonlarında doğmuş olan tarihçi rahip Berossus, geminin parçalarının, o dönemde bile *Kordyean* dağlarında bulunduğunu, halkın ise gemiden zift

parçaları kopardıklarını ve bunların hastalıkları iyileştirdiği inancından dolayı kullanıldığını söyler.

Lulumiler, Nişir Dağını *Kinipa* olarak adlandırmışlar(30). Herzfeld, Kinapa Dağı'nın olasılıkla *Pir e Magrun* olduğunu ve Assurnaşirpal'in yazmalarında Nişir olarak anıldığını belirtir (31). Buna rağmen, Herzfeld kitabının *"Kurds and Gordyene"* adlı bölümünde, farklı görüşleri açıklar. Açıklamalardan anlaşıldığına göre, geminin yerinin daha çok Cudi Dağı ve çevresi olduğu konusu baskındır. Herzfeld'in özellikle Berossus'un, söylencenin bulunduğu yerden ve gemiden sözederken, asfalta (zift) değindiğini ve kemik kırıklarının mucizevi ilacı olarak kullanılan buna benzer bir maddenin de Cudi Dağı ve çevresinde üretildiğine dikkati çekmesi, bu bakımdan önemlidir (32). Coğrafik listelerde *şad Guti* (Guti Dağı)'nin *Qurdi*, yani Gordyene anlamında olduğu, ama Berossus'tan önce, özellikle Cebel Cudi'yi işaret ettiği de benimsenmiştir(33). Nisibisli Jacop (Yakup), gemiye ait tahta parçalarının *Sararat* tepelerindeki *Korduk kantonunda* bulunduğunu söylemiştir (34). Tell Mahreli Zuqnin Dionys'un Kroniğinde, şu cümlelere rastlanır:

"Anno 1077 (AD 766) idibus novebr. Monastrium Arcae, dêra d beth kewelâ. super montes Cardoos, tur Qardu, situm, ubi populus Nestorianus festum diem de more celebrabat, in loco in quo Arca Noe con sederant, fulmine de çoelo taeton in cineres redaktum est cum templo et universa hominum multitudine qui illuc convenerant." (35)

Anladığımız kadarıyla, Nuh'un Gemisi'nin *"Cardoo"* Dağlarından *"Qardu"*da olduğu ve oranın halkından olan Nesturilerin, 766 yılında dağdaki manastırda bir festival (Nuh'un Gemisi'nin orada bulunmasından dolayı) kutladıklarından sözediliyor.

Şimdi de İbnü'l Esir'den aktarıyoruz: *"Hz. Nuh sular çekilinceye kadar gemide kaldı. Sonradan cemaatiyle gemiden çıkarak Irak kesiminin Musul kenti civarında, Karda denilen bir yerde kendine ve cemaatina ikamet yeri seçti. Orada bir köy kurarak adına 'Seksenler' dedi. Çünkü yanında bulunanların sayısı*

seksen nefsten ibaretti. İşte bunlardan her biri kendine bir mesken yaptığından, bu köye de bu ad verilmiştir. Günümüzde hâlâ bu yere 'Seksenler Çarşısı' adı verilmektedir." [36]. Bu köy, Kürtçe *Heştiyen/Heştiyan*, Süryanice ise, yine aynı anlamı taşıyan *Samanin* olarak adlandırılmış. Hatta, Bizans kaynaklarında rastlanılan ve İmparator Heraklius (610-641) tarafından ziyaret edildiği söylenen *Tmanen* veya *Tsmaneen* köyünün de bu köy olduğu söylenmektedir [37]. (*Batman*-? *Bitu*/ev+*tman*/sekiz)

Konuyu fazlaca uzatmadan, son olarak düştüğümüz notu anımsatıyoruz. Söylenceye göre, geminin bulunduğu bölge Gordyene, bulunduğu dağ ise, büyük bir olasılıkla Cudi (Kardu) Dağıdır. Her ne olursa olsun, sonuçta Ziusudra'nın Kürt bölgesine geldiği söylenebilir. Artı, Kürt bölgesinden ayrılmadığı ve bu yörede yaşamını sürdürdüğü de savunulabilir. Ama, bizi düşündüren konu, bir Sumer kralının, bu yöre halkınca, özellikle Kürtlerce neden bu denli yüceltildiğidir. Ziusudra ne yapmıştı da, bu denli kutsallaştırılmıştı? Evet, peygamber olarak bilinegelmesinin büyük payı vardır; ama, bizim kastettiğimiz dönem, çok daha önceleri, daha Musevîlik bile ortaya çıkmadan önceki zamanı içeriyor. O dönem, Gutilerin yalnızca Zagros Dağlarında yaşamadığı, aksine civar bölgelerde de bulunduğu düşünülürse, sorumuzun içeriği zenginleşir.

Şimdi, diğer sorularımıza geçiyoruz. Ziusudra, burada yaşamaya neden karar vermişti? Kralı olduğu Şurrupak kenti yaşanamaz hale mi gelmişti? Yoksa, Samî halkların istilâsı sona ermemiş miydi? Ya da Gordyene'ye ticaret amacıyla gelmekle birlikte, burada kalmaya iten neden neydi? Acaba, Şurrupaktakine nazaran daha mı iyi yaşıyordu? Yöre halkıyla kaynaşmasını sağlayan ortak özellik neydi? Şu da sorulabilir: Eğer Gutiler, 2500'lü yıllardan çok çok önceleri (sözgelimi MÖ 3000'li yıllarda) Sumer ülkesini, egemenlikleri altına almışsa, o dönem krallığa getirilen Ziusudra belli bir süre sonra Guti ülkesine yerleşmeye karar vermiş de olabilir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla sözkonusu tarihlerde böyle bir istilâdan ancak dolaylı bir biçimde sözedilmektedir. Sözgelimi Landsberger'den ak-

tardığımız bölümden de anlaşıldığı kadar, Cemdet-Nasr (MÖ 3100-2800) Çağı ile Er Hanedan (MÖ 2800-2250) Çağı arasındaki tarihi bölüntünün tufanı ifade ettiği, bu dönemde de memlekete (Aşağı Mezopotamya, Sumer) yeni kavimler geldiği açıktır. Konuyu fazla dağıtmak istemiyoruz. Sorulara devam ediyorum. Sumer krallarının, Waddell'in belirttiği üzere, bu dönemlerde de kendilerini Guti (Got) olarak adlandırmaları, doğru bir anlatımla ünvan olarak Guti terimini kullanmaları, Ziusudra'nın ünvanıyla da olsa bile, Gutilerle ortak bir yanı olduğu söylenebilir. Ziusudra, Gordyene'de yaşamını sürdürmekle, acaba Guti kültürünün etkisiyle asimile mi olmuştu? Yoksa, asimile olmasına gerek yok denecek kadar Gutileşmiş miydi? Bu durumda şu iki olasılık aklımıza geliyor: Ya Sumerlerin Gutilerle ortak kökenden gelmeleri nedeniyle Ziusudra böyle bir güçlük çekmedi ya da akrabalarından biri bir Guti'ydi.

Evliya Çelebi'nin, Cudi Dağı çevresine ilişkin şu sözleri sorularımızı daha da anlamlandırıyor: *"Hazreti Nuh zamanında burası büyük bir şehir olup son derece gelişmiştir. Hakimi Nuh ümmetinden (Gördim) adında bir hükümdar idi. Bu Cudi Dağı üzerinde **Melik Gördim** uzun müddet yaşamıştır. Çocukları çoğalmış ve kendine göre bir lisan yapmıştır ki ne Farsça, ne de Arapça'dır. O eski kavimlerden kalmıştır."* (38) Eğer Ziusudra da, aynı zamanda *Gut/Guti* ünvanını kullanmışsa, Guti adının Qurti'ye dönüşmesiyle, bu adla anılmış olabilir. Çünkü *melik* sözcüğü, hükümdar anlamındadır. Bu anlamıyla Melik Gördim denilen kimse, neden Ziusudra olmasın?

Sonuç olarak, Ziusudra'nın Gordyene (Kürdistan)'de Kürtlerin ataları olan Gutilerle birlikte yaşamış olduğu ve hatta Gutileşmiş olduğu düşünülebilir. Zaten, bizim için *"Kürt olmak gerekmiyor, Kürt dostu olmak yetiyor"*...

(1) S.N.Kramer, *Sumerian Mythology*, (Philadelphia, 1944), s.97; akt.Bilal Aksoy, *Çağdaş Bilimlerin Işığında Nuh'un Gemisi...*, s.36
(2) F.H.Woods, *Deluge*, ERE, Vol. IV, s.550
(3) N.K.Sandars, *Gılgameş Destanı*, çev. Sevin Kutlu-Teoman Duralı, (Istanbul, 1973), s.15
(4) *Van Gölü Gezegenimizin En Büyük Çamaşır Teknesi*, Bilim Dergisi, Mayıs 1983, yıl 2, sy.3, s.21
(5) Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, (Istanbul, 1988), s.32
(6) Ibid., s.33
(7) Ibid., s.120
(8) Ibid., s.176
(9) Ibid. Idem.
(10) Benno Landsberger, *Sumerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları*, AÜDTCF. Dergisi, C.III, sy.2, 1945, s.137
(11) Ibid., s.138
(12) kassem Toueir, *Traveling Settlments Along the Euphrates*, Symposium International Histoire De Deir Ez-Zur et Ses Antiquites, 1983, s.216
(13) S.N.Kramer, *Tarih Sumer'de Başlar*, çev.Muazzez İlmiye Çığ, (Ankara, 1990), s.303
(14) Toueir, s.218
(15) S.H.Hooke, *Babylonian and Assyrian Religion*, (London, 1953), s.71
(16) The Oxford Dictionary, Vol.5, s.756
(17) İ.Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, (Istanbul, 1988), s.212
(18) Aksoy, s.114
(19) Ibid., s.112
(20) Ibid., s.112-3
(21) Ibid., s.113
(22) Pontus Leander, *Ueber Die sumerischen Lehnwörter Im Assyrischen, (Uppsala, 1903)*
(23) Sandars, s.17
(24) S.H.Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, s.49
(25) Kadriye Tansuğ-Özel İnanlı, *Sumerlerin dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu bir Bakış*, AÜDTCF. Dergisi, C.VII, sy.4, 1949, s.554-5
(26) Charles Virolleaud, s.40
(27) Sandars, s.17-8

(28) Ibid., s.23

(29) Ephraim A.Speiser, s.160, dpnt.122

(30) Ernst Herzfeld, *The Persian Empire, Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East,* (Wiesbaden, 1968), s.201

(31) Ibid.Idem.

(32) Ibid., s.201-2

(33) Ibid., s.202

(34) Ibid.Idem.

(35) Ibid., s.203, dpnt.1

(36) İbn'ül Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih,* çev. Bahar yayınları, (Istanbul, 1985), s.64

(37) Aksoy, s.182-3

(38) Evliya Çelebi, *Seyahatname,* C.4, (Istanbul, ?), s.1143

HIZIR
BİR SUMER KRALI MI?

Mitolojik bir karakter olarak Hızır'ın kimliği de tartışmalıdır. Belli bir döneme kadar da bu tartışma süregelmiştir. Ama artık, çağdaş araştırmacılar arasında ortak bir görüş yer etmiştir. Bu görüş de, Kur'ân'daki orijinal bir ipucunun Babillilerin Gılgameş Destanından çıkarılmasıyla ilgilidir [1]. Nitekim, Wensinck söylencenin Gılgameş Destanı'yla ilgili olduğu yolunda, *el-Hadır* ya da *el-Hıdr* sözcüğünün, Gılgameş Destanındaki *Hasisatra* ya da *Hasistra*'nın Arapçalaşmış biçimi olduğu kanısındadır [2]. Friedlander'e kalırsa, Hızır söylencesi ile Glaukos söylencesi arasında bir ilişki vardır. Ona göre, bu ilişkinin göze çarpan yanı da yaşam pınarı (the Fountain of Life) öyküsüdür. Friedlaender, *"Khidr"* (Hızır) ve Glaukos adlarının aynı anlamda olduğunu da kabul eder [3]. Bu konuda bir başka sava da yer verdikten sonra, hangi düşüncenin daha tutarlı olduğunu belirteceğiz.

"Yunanlılar, Hasisatra ya da Ziusudra'nın -her ikisi de aynı kişidir-adlarını kendi dillerine, Sisitros ya da ***Xisitros*** *olarak uyarladılar. Xisitros adı giderek yerleşti. Mezopotamya kökenli olan Anadolu'nun kimi yerli toplulukları ise, Yunancaya özgü olan* ***'-os'*** *ve* ***'-es'*** *gibi sonekleri okumazlar. Aynı şekilde, Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın yerli kaynaklarında genellikle* ***'t'*** *harfi de sözkonusu isimde kullanılmamıştır. Bu nedenle, geriye* ***Xisir*** *adı kalmaktadır. Semitik halkların ve diğer boylarının dilsel etkileri sonucu, bugünkü* ***Hızır****'a varılmıştır. Tıpkı bunun gibi, Gılgameş Destanı'nda geçen* ***Nizir Dağı****'nın adı da, kimi belge-*

lerde Nitsir olarak yer etmıştir. O nedenle, isimlerdeki değişim süreçlerini gözardı etmemek gerekiyor."(4)

Aktardığımız düşünce Bilal Aksoy'a ait. Hızır adının tarihsel orijini konusunda Aksoy'un öne sürdüğü düşünceyi benimsemekle birlikte, Wensick'in yukarıda değindiğimiz olasılığı da dikkatimizi çekiyor. Özellikle Hızır adının, Hıdır'a dayanması bu kanıya varmamıza neden oldu. Önceki bölümlerden birinde, Ugarit Mitolojisindeki zanaatçı tanrı *Kothar-u-Khasis*'den söz etmiştik. Bu adın da *Atra-Hasis* (Hasis-atra) adıyla ilişkili olabilirliği, Hızır adının oluşumundaki bir önceki basamağın Hıdır (Khıdır/Khudr) olması gerektiği düşüncemizi güçlendirdi. Oysa, aksine bir düşünce savunmak olanaksızdır; çünkü, Hızır'dan Hıdır adına varmak dilbilimsel olarak olası görünmüyor. Arapça'da 'd' harfinin 'z'ye dönüşmesi ya da öyle telaffuz edilmesi normaldir; ama, 'z' harfi 'd'ye dönüşemez. Şu da bir olasılık olabilir: Bilal Aksoy'un sözünü ettiği Xisitros adında '*-os*' eki atıldığında kalan *Xisitr* adı, 's' harfini yitirdiğinde *Xitir* (Hıdır), 't' harfini yitirdiğinde ise, *Xisir* (Hızır)'e dönüşüyor.

Şimdi, etimolojik yaklaşımdan öte kayda değer saptamalara geçiyor ve Hızır'ın neden Ziusudra (Ut-napiştim, Atra-Hasis, hasis-atra) olduğuna ilişkin öne sürülenleri özetliyoruz:

Bir: Gılgameş Destanı'nda bir adı da Atra-Hasis (ya da Hasis-atra) olan Ut-na-piştim'in *'ırmakların birleştiği yer'*de yaşadığı söylenirken, Kur'ân'da adı anılmadan Hızır'ın *macma al-bahreyn* (denizlerin birleştiği yer, iki denizin birleştiği yer) de yaşadığı belirtilir. Aslında, Kur'ân'da denizlerin birleştiği yer ile kastedilen, Gılgameş, Destanındaki ırmakların birleştiği yerdir, yani Fırat ve Dicle ırmaklarının birleştiği yerdir. Belki de her iki ırmağın doğduğu yer de kastedilmiş olabilir.

İki: Atra-hasis ya da Hasis-atra adının, *"çok zeki"* anlamına geldiği, bilim adamlarınca genel olarak benimsenmiştir. Nitekim, Akkadca'da *hasisu* sözcüğü, zeki olmak, akıllı olmak anlamındadır. Kur'ân'da ise, Allah'ın Musa'ya, macma al-bahreyn'de bir kulum var ki o senden daha akıllıdır demesi, çok yakın bir ilişkiye neden oluyor.

Üç: Nuh peygamberin 900 yıl yaşadığı, kutsal kitaplarca öne sürülmüştür. Sumer tabletlerinde ise, Ziusudra'nın egemenlik yıllarının yaklaşık 36.000 yıl olduğu göze çarpıyor. Tarihçi Berossus ise, *"Xisouthros"*un 64.000 yıl hüküm sürdüğünü açıklar(5). Bu bağlamda, Nuh peygamberin ak sakallı, yaşlı olduğu tasavvur edilebilir. Hızır'ın da aynı simaya sahip biri olarak düşünülmesi, ilişkinin bir başka uzantısıdır.

Dört: Hızır, Bengal'de denizcileri ve ırmak yolcularını koruyan bir su tanrısıdır. Pakistan'da da *Khwadje Khidr*, bir su tanrısıdır. Hızır kültünün yaygın olduğu birçok yerde, Hızır'ın sularla, denizlerle bağlantılı öyküleri anlatılır. Hatta Dersim Kürtleri arasında, Hızır'dan medet umulduğunda, *"Ya Xızırê ser kelek û gemiyan"* cümlesi kullanılır. Anlamı, Ya keleklerin ve gemilerin üzerindeki Hızır demek... Tüm bunlar, Hızır ile Nuh'un aynı kimseler olmasının bir belirtisidir.

Hasluck, Dersimli Kızılbaş Kürtlerin Hızır'ı Ermeni *Saint Sergius* olarak tanıdıklarını ya da bir tuttuklarını söylüyor (6). Bir Dersimli olarak, böyle bir inanca, çevremden sormama rağmen rastlayamadım. Belki de, Hasluck konuyu tersinden ifade etti. Yani, aslında Ermeniler Saint Sergius'u Hızır olarak biliyorlardı da, Ermenilerin bölgede kalmaması üzerine bu inanç da silinip gitti. Saint Sergius da çok uzak bölgelerde kendisine inanılan bir aziz (Bu konuda bkz. Serjeant, R.B.; *Saint Sergius*, BSOAS 22 (1959), s.574-75, Serjeant bu makalesini şu anda adını anımsayamayacağım bir yapıtına da dahil etmiştir).

Hızır, Suriye'de Saint George ile bir tutulur. Hatta, beyaz bir atın üzerinde görünen Hızır'ın ya da Saint George'un, zor duruma düşenlere, tehlikede olanlara yardım ettiği birçok öyküde anlatılır (7). Beyaz ata binen ve insanlara bu biçimde göründüğüne inanılan motifin nereden kaynaklandığı konusunu araştırmadık; ama, Batılı ressamların Saint George'u beyaz bir atın üzerinde, bir ejderhayı öldürürken tasavvur edip yaptıkları kimi tabloları görüyoruz. Dersim (Tunceli)'de de Hızır'ın beyaz bir ata binip gezdiği ve zorda kalanlara yardım ettiği söylenir. Mazgirt ilçesine bağlı *İsnis* (eski adı) köyü yakınlarında Peri akarsuyunun

kenarındaki bir kayaya *Gewırê Xızır*, yani Hızır'ın taşı diyorlar. Buna bağlı olarak bir öykü de anlatılır. Kaya üzerinde insan ayağı biçiminde iki çukurun olması, böyle bir öyküye yorulmuştur. Deniliyor ki bir zamanlar bu çayın üzerinde kelekçilik yapan biri varmış. Bir gün *"pir-i fanî"*, ak sakallı biri, kelekçiye *"Benim param yok, yoksulum. Beni de karşıya geçirsen"* demiş; ama kelekçi, *"Paran yoksa geçirmem"* diye yanıtlamış. Bunun üzerine, Xızır *"Ey kafir ! Bana yol mu yok?"* diyerek sözünü ettiğimiz kayaya sıçrayarak oradan karşıya atlamış. İşte bu ayak izleri, güya Hızır'ın ayak izleridir (!)

Hızır'ın Ziusudra (Nuh) ile aynı kişiler olması, onun da aslında Kürdistan'da yaşamış biri olacağı sonucunu ortaya koyuyor. Bu bakımdan bu yörelerde varolan Hızır kültünün kökeni, yine bu topraklarda aranmalıdır. Hızır kültü, buradan diğer bölgelere, ülkelere (Pakistan, Hindistan, Bengal, Arabistan,...) yayıldı. Yunanistan'daki Dionysos şenliklerinin devamı ile Hızır için Anadolu'nun değişik yörelerinde yapılan şenlikler arasında da bir benzerlik, yakınlık vardır. Ama, son zamanlarda yapılan Anadolu kültürünün rejenerasyonu değil, dejenerasyonu ile Hızır'ın aslında Türklere özgü bir mitolojik kahraman ve *Hıdır Ellez* kutlamalarının da Türk festivali olduğu öne sürülmeye başlandı. Gülünç buluyorum. Ama, Hızır kültünün Türk halkı arasındaki varlığını da kabul etmek gerek...

Azerî araştırmacı Mirali Seyidov, Hızır'ın Türklere özgü bir mitolojik kahraman olduğunu ve Hızır adının, *"sıcak," "hararet"* anlamını taşıyan *"Hız"* sözcüğü ile, *"yüce kişi", "ilâh"* anlamına gelen *"er", "ar"* ve *"ır"* sözcüklerinden oluştuğunu iddia ediyor (8). Cemşid Bender de, Seyidov'dan öteye gidemez. O da, Kürtlerdeki *çeşnê tolan* (tolan festivali)'a değinir ve *tolan* adını, Kürtçe'de *"intikam almak"* anlamına gelen *tol hıldan* fiiline bağlayarak, şunları söyler: *"İslamiyet'in kabulünden sonra (Tol Hıldan) sözcüğündeki 'Hıldan' bağı, Hıdır ve Hızır olarak değişmiştir."* (9) (!)

Bu tür araştırmacıların konuları bulandırdığı açıktır. Bir yandan herşeyi Türklüğe bağlamak ile diğer yandan herşeyi Kürtlüğe

bağlamak arasında pek bir fark olmasa gerek. Tek yönlü bakış açılarını, hele hele her kültür değerini kendi halkına mal etme hastalığını bırakmak gerekiyor.

NOTLAR

(1) Philip Khuri Hitti, *"Khidr, al-"*, EB, Vol.13, 1962, s.364
(2) Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, (Ankara, 1985), s.61
(3) Friedlaender, I., *Khıdr*, ERE, Vol. s.694, dpnt.1
(4) B.Aksoy, *Çağdaş Bilimlerin Işığında Nuh'un Gemisi ve Tufan*, s.64
(5) Ibid., s.39-40
(6) Hasluck, Vol.I, s.570-1
(7) E.W.G.Masterman, *Saints and Martyrs (Syrian)*, ERE, Vol.11, s.82
(8) Mirali Seyidov, *Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları*, (Bakü, 1983), akt. Ali Aksakal, *Türk Kültüründe Hıdırellez*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Temmuz 1990
(9) Cemşid Bender, s.121-2

YARARLANAMADIĞIMIZ TEMEL YAPITLAR

Önsözde de vurgulamıştım, bu çalışmada yer yer eksik değerlendirmeler olabilir. Nedeni de yararlanabildiğimiz kaynakların yanı sıra, birçok kaynaktan da yararlanamayışımızdır. Kürt adıyla uzaktan yakından ilgili kitapların kütüphanelerde yok denecek kadar az sayıda bulundurulması, kimilerinde hiç bulundurulmaması bir yana, İran'la ilgili kaynaklar bile belli bir seviyede tutulmaktadır. Zaten bu ülkede, bilimsel kitaplara, çalışmalara, makalelere vb türden herşeye, potansiyel suç nesneleri olarak bakılmaktadır. Bu kitapları okuyanlar, bunlardan yararlananlar, evlerinde bulunduranlar ise, potansiyel suçlu olarak gösterilmektedir. Öyle olunca, araştırmacıların hedefi objektif bir sonuca ulaşabilmek için, mevcut olan olanakları da aşmaya çalışarak, ulaşılabilen tüm kaynaklardan yararlanmaktır. Ancak bu seviye tutturulunca, daha iyi ve nitelikli çalışmalar ortaya konulabilir.

Şimdi yararlanamadığımız yapıtları, incelemeleri sıralıyoruz:

PATEL, Manilal : *"The Navroz, its history and its significance"*, Journal of the K.R.Cama Oriental Instutite 31 (1937), s.1-50

DESAI, Jehangir M. : *Zohak in history and tradition, Journal of the K.R. C. O. Institute 34 (1940), s.45-92*

TAESHNER, F. : *"Zohak.Ein Beitrag zur Persischen Mythologie und Ikonographie"*, Islam 6(1915-16), s.289-94

CHRISTENSEN, A. : *Essai sur la ,Demonologie Iranienne*, (Copenhagen, 1941)

DARMESTETER,J. : *Etudes Iraniennes*, 2 Vols., (Paris, 1883)

: *Le Zend-Avesta*, Annales du Musse Guimet, 3 Vols., (Paris, 1892-3)

JACKSON,A.V.Williams : *Persia: Past and Present*, (New York/ London, 1909)

: *Zoroaster, the Prophet of Anicient Iran*, (New York, 1899)

DELAIR, Delichi: : *Nawroz and the Legend of Kawa*, The Kurdish Journal, USA, II/I, March 1965

WIKANDER, S. : *Ein Fest bei der Kurden und im Avesta*, Orientalia Succana, XI, 1960 (Bu dergi Türk Tarih Kurumu'nda olmasına rağmen, nedense ilgili sayı yokmuş!)

: *Feurerpriester in Kleinasien und Iran*, (Lund, 1946)

BAILEY,H.W. : *Zoroastrian problems in the ninth-century books*, (Oxford, 1946)

MOLE, M. : *Culte, Mythe et Cosmologie dans L'Iran Ancien*, (Paris, 1963)

MOULTON,J.H. : *Early Zoroastrianism*, (London, 1913)

SCHLERATH, B. : *Avesta-Wörterbuch*, 2 Vols., (Wiesbaden, 1968)

SPIEGEL, Fr. : *Eranische Altertumskunde*, 3 Vols., (Leipzig, 1871-78)

COX, G.W. : *The Mythology of the Aryan Nationas*, (London, 1870)

GEIGER, W. : *Ostiranische kulture im Alterium*, (London, 1885-86)

MARQUART, J. : *Eranşahrnachder Geographie des, Ps.Moses Xorenac'i*, (Berlin, 1901)

NÖLDEKE, Theodor : *Persische Studien*, (Vienna, 1892)

: *Iranische Nationalepos*,

LESMANN, Heinrich : *Die Kyrossage in Europa*, 1906.

Ananikan, M.H : *Armenian Mythology.*
L.H.Gray : *The Foundations of the Iranian Religions,* (Bombay, 1929)
CHARPENTIER, Jarl : *Beitrage zur Indoiranischen Mythologie,* (Upsala, 1911).
HERZFELD, E. : *Iran in the Ancient East,* (London, 1941)
BICKERMAN, E. : *The Zoroastrian Calendar,* Archiv Orientalni 35, 1967.
T. Cuyler, Jr. Young The Iranian migration İnto the Zagros, Iran 5, 1967,s. 11-34

BİBLİOGRAFYA

AALTO, Penti *Connections Between Finnish and Aryan Mythology,* Studia Orientalia, Vol. 59, (Helsinki, 1987)
AKSAKAL, Ali : *Türk Kültüründe Hıdırellez,* Türk Dünyası Tarih Dergisi, Temmuz, 1990
AKSOY, Bilal : *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli,* C.I, (Ankara, 1985)
: *Çağdaş Bilimlerin Işığında Nuh'un Gemisi ve Tufan,* (Ankara, 1987)
AKSOY, Gürdal : *Kültür ve Uygarlık Sözcüklerinin Tarihsel Evrimi,* Ekin Belleten,
ANANİKAN, M.H. : *Armenia (Zoroastrian),* ERE, Vol.I
ATAKOL, Ayhan : *Düşlerimizin Ejderleri,* Pazar, Expres, Hürriyet Gzts., 1 Nisan 1990, s.8,9
AUGUSTA, J. : *Prehistoric Sea Monsters,* (London,1964)
AUTRAN,C. : *Sumerien et Indo-Europeen,* (Paris, 1925)
AVCIOĞLU, Doğan : *Türklerin Tarihi,* C.I, (Istanbul, 1978)
AYDIN, Mehmet : *Yezidiler ve İnanç Esasları,* Belleten, C.LII, sy.202, Nisan 1988
BALL,C.J. : *Chinese and Sumerian,* (London, 1913)

BADİNY, F.J. : *The , Sumerian Wonder*, (Buenos Aires, 1974)

BARENTON, H.de : *L'Origine des Langues des Religions et des Peuples*, Tome I, (Pa-ris, 1933)

: *La Bible et les Origines de L'Humanite*, (Paris, 1924)

BARTHOLOMEA, C. : *AltIranische Wörterbuch*, (Strass-burg, 1905)

BAŞAR, Zeki : *Halk Hekimliğinde ve Tıp Tarihinde Yılan*, (Ankara, 1978)

BELLİ, Oktay : *Urartular*, AU., C.I, 1982

BENDER, Cemşid : *Kürt Tarihi ve Uygarlığı*, (Istanbul, 1991)

: *Newruz'un Tarihsel Temeli ve Yanlış Tanılar*, Teori, Haziran 1990, sy. 6

BENET, Sula : *Holidays and Holy Days*, EA, Vol.14

BENVENİSTE-RENOU : *Vrtra et Vrtragna, Etude de Mythologie Indo-Irannienne*, (Paris, MDCCCCXXXIV)

BERLİTZ, Charles : *L'Arche De Noe Retrouvee*, (?, 1987)

BEŞEVLİYEV, V. : *Proto-Bulgar Dini*, çev. Türker Acaroğlu, Belleten, IX/34, 1945

BEŞİKÇİ, İsmail : *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu*, (Ankara, 1977)

BOUTHOUL, Gaston : *Politika Sanatı*, çev.S.Eyüboğlu-V.Günyol, (?, 1967)

BOYCE, Mary : *A History of Zoroastrianism*, Vol.I, (Leiden, 1975)

On Mitra, Lord of Fire, Acta Iranica, Vol.I, (Leiden-Teheran-Liege, 1975)

BROWN, E.G. *A Literary History of Persia*, Vol.I, (Cambridge, 1956)

BRYCE, James : *Transcaucasia and Ararat*, (London, 1896)

BUCK, Carl D. : *A Selected of Synoyms in the Principal Indo-European Language*, (Chicago, 1949)

BULUT, Suha : *Demirci Kavva'ya Işık*,

yayımlanmamış inceleme
CABATON,A. - *Calendar (Indo-Chinese)*, ERE, Vol.3
The Cambridge Ancient History, Vol.II, Part 2, (Cambridge, 1975)
CAN, Cahit : *Zerdüştçülük, Zerdüşt ve Hukuk (Avesta)*, AÜHF. Dergisi, 1968, C.XXV
CARNOY, A.J. : *Iranian Mythology*, The Mythology of All Races, Vol.IV, (Boston, MDCCCCXVI)
: *Zoroastrianism*, ERE, Vol.12
: *Lumieres Iraniennes et Anatoliennes sur l'Hieronoymie*, Proceeding of the Twenty-Third International Congress of Orientalists, Ed. by Denis Sinor, (London, 1954)
CHARDİN, John : *The Travels of Sir John Chardin into Persia and the East India*, (London, 1686)
CHİLDE, Gordon: : *Tarihte Neler Oldu*, Çev.Alaeddin Şenel-Mete Tunçay, (Ankara, 1974)
CHRİSTENSEN, A. : *L'Iran Sous les Sasanides*, (Copenhague, 1944)
CRAWLEY, A.E. : *Fire, Fire-Gods*, ERE, Vol.6
CROOKE, W : *Religion and Folklore of Northern India*, (?, 1926)
Demons and Sprits (Indian), ERE, Vol.I
COON, C.S. : *Populations, Human*, The New EB, Macropeadia, Vol.14
COWGİLL,W. : *Indo-European Languages*, The New EB, Macropeadia, Vol.14
ÇAĞDAŞ, Kemal - *Hint Eski Çağ Kültür Tarihine Giriş*, (Ankara, 1974)
ÇAMBEL, H.-BRAİDWOOD,J. : *Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, C.I, (Ankara, 1980)
ÇAĞIRGAN, G. : *Babil Takviminde Ululu Ayının Anlamı ve Bu Ayda Yapılan Törenler*, TTK'inde sunulan bildiriden

ayrıbasım, (Ankara, 1986)

ÇÜRÜKKAYA, M.Selim *Demirci Kawa ve Çağdaş Kawa Destanı*, (Istanbul, 1991)

CLEMENT, E.W. *Calendar (Japonese)*, ERE, Vol.3

DALGADO, S.R. : *Portuquese Vocables in Asiatic Lanquages*, (Baroda, 1936)

DANIKEN, E.von : *Tohum ve Evren*, çev.Sezai Yalçınkaya, (İstanbul, 1983)

: *Tanrıların Geldiği Gün (MÖ II Ağustos 3114)*, çev. Merk Yayıncılık, (Istanbul, 1986)

DANİŞMEND, İ.H. - *Türklerle Hint-Avrupalıların Menşe Birliği*, C.I, (Istanbul, 1935)

DANDAMAEV, M.A. . *Persien unter den ersten Achameniden*, (Wiesbaden, 1976)

DAS ,A.Chandra : *Rgvedic Culture*, (Calcutta, 1925)

DAVİSON,D. · *The Story of Prehistoric Civilizations*, (London, 1951)

DECHARME, P. : *Mythologie de la Grece Antique*, (Paris, ?)

DELAMARRE, X : *Le Vocabulaire Indo-Europeen*, (Paris, 1984)

DELİTZSCH, F. : *Wo lag Das Paradies*, (Liepzig, 1881)

DEVERAUX, Robert . *A note on Afrasiyab*, The Muslim World; 1963, Vol.LIII, No.1

DİEULAFOY, Jane : *La Perse, La Chaldee et la Susiane*, (Paris, 1887)

DİNÇOL, Ali M. . *Hititler*, AU, C.I

DOĞRU, A.Mecit : *Ağrı Dağı*, Coğrafya Araştırmaları, C.I, sy.1, Şubat 1989

DRESDEN, M.J. : *Mythology of Ancient Iran*, S.N.Kramer (Ed.), Mythologies of the Ancient Near East,.(New York, 1961)

DUMEZİL, G. : *Religion et Mythologie Prehistoriques des Indo-Europeens*, Histoire Generale des Religions, (Paris, MCMXLVII)

DURANT, Will : *Medeniyetin Temelleri*, çev.Nejat

Mualimoğlu, (Istanbul, 1978)
EDWARDS,E. : *Altar (Persian)*, ERE, Vol. I
: *God (Iranian)*, ERE , Vol.6
ENGİNÜN, İnci : *Byron ve Hamid'in Sardanapal Piyesleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, İÜEdFT.Dili ve Ed. Dergisi, C. XV'den ayrıbasım, (Istanbul, 1967)
EILERS, Wilhelm : *Der Name Demavend*, (Hildesheim/Zürich/New York, 1988)
ELİADE, Mircae : *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, (Ankara, 1990)
ERHAT, Azra : *Mitoloji Sözlüğü*, (Istanbul, 1989)
EVLİYA ÇELEBİ : *Seyahatname*, C.5, (Istanbul, 1976)
EYÜBOĞLU, İ.Zeki : *Şeytan Ayetleri Söylencesi*, (Istanbul, 1989)
: *Türk Dilinin Etimoloji sözlüğü*, (Istanbul, 1988)
EYÜBOĞLU, S.-Erhat,A. : *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları*, (Ankara, 1977)
FİELD, Henry : *The Anthoropolgy of Iraq*, Part II, Number 2 KURDİSTAN, (Cambridge, and Massachusets, 1952)
FİNEGAN, Jack : *The Archeology of World Religions*, Vol.I, (New Jersey, 1965)
: *Handbook of Biblical Chronology*, (New Jersey, 1964)
FİRDEVSİ : *Şahname*, C.I, çev.Necati Lugal, (Ankara, 1967)
FRAZER, James : *Adonis, Attis, Osiris Studies in the History of Oriental Religion*, Part IV of the Golden Bough, (New York, 1961)
: *The Dying God*, Part III of the Golden Bough, (London, 1930)
FREUD, S. : *Hz.Musa ve Tektanrıcılık*, çev. Kamuran Şipal, (İstanbul, 1987)
FRİENLAENDER, I. : *Khıdr*, ERE, Vol.
FROOM, Erich : *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, C.I-

II, çev.Şükrü Alpagut, (Istanbul, 1985)

FURON, Raymond : *İran*, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, (Istanbul, 1943)

GADD, C.J. : *A Sumerian Reading-Book*, (Oxford, 1924)

GAMKRELİDZE, T.V.-İVANOV,V.V. : *Anadolu, Avrupa Dillerinin Anavatanı*, çev. Gülşat Aygen, Cumhuriyet Bilim Teknik, sy..177, 4 Ağustos 1990

GİRSHMANN, R. : *Iran from the Earliest times to Islamic Conquest*, (?,1954)

GRAY,L.H. : *Names (Indo-European)*, ERE, Vol.9
- *Education (Persian)*, ERE, Vol.5

GATENBY, E.V. : *Material for a Study of Turkish Words in Engilish*, AÜDTCF. Dergisi, C.XII, sy3-4, Eylül-Aralık 1954

GOBİNEAU,J.A. : *Histoire des Perses*, (Paris, MDCCCLXIX)

GOFF, B.L. : *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*, (New Haven/London, 1963)

GORDON, Cyrus H. : *Canaaite Mythology*, S.N.Kramer (Ed.), Mythologies of the Ancient World, (New York, 1961)

GÖKALP, Ziya : *Makaleler III*, Hazırlayan; M.Orhan Durusoy, (Ankara, 1977)

GUPTE, Rai B.B.A. : *Hindu Holidays and Ceremonials with Dissertations on Origin Folklore and Symbolism*, (Calcutta, 1919)

GUİRAND, F. : *Greek Mythology*, R.Graves (Ed.), New Larousse Encyclopedia of Mythology, (?, 1968)

GURNEY,O. : *The Hittites*, (?,1966)

GRAY, Louiş H. : *Ahaemenians*, ERE, Vol.I
: *Festivals and Fasts (Iranian)*, ERE, Vol.5
: *Calendar (Persian)*, ERE, Vol.3

GRAY,L.H. : *Names (Indo-European)*, ERE,Vol.

GÜNALTAY, Ş. : *İran Tarihi*, C.I, (Ankara, 1987)

GÜNGÖR, Kemal : *Cenubi Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki*, (Ankara, 1941)

GÜTERBOCK, H.G : *Neo-Babylonian Kingdom (Babylonia and Assyria)*, EB, Vol.II

: *Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları*, Belleten, VII/26, 1943

HANÇERLİOĞLU,O. : *İnanç Sözlüğü*,

: *Düşünce Tarihi*, (İstanbul, 1970)

HARMATTA,J. : *Three Iranian Words for "Bread"*, Acta Orientalia, Tomus III, Fascilus 3, 1953

HATİPOĞLU,V. : *Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri*, VIII.TTKong, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye sunulan bildiriler, C.I, (Ankara, 1979)

HASLUCK,F.W. : *Christianity and Islam Under the Sultans*, Vol.I, (Oxford, 1929)

HARRİS, Marvin : *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures*, (New York, 1978)

HELLER, Bernhard : *Nemrud*, İA,C.9

HERZFELD, Ernst : *Altpersische Inschriften*, (Berlin, 1938)

: *Zoroaster and His World*, Vol.I-II, (New Jersey, 1947)

: *The Persian Empire, Studies in Georgrapy and Ethnograpy of the Ancient Naer East*, (Wiesbaden, 1968)

: *Babil*, İA,C.2

HERZFELD, E. : *The Archeological History of Iran*, (London, 1935)

HİLPRECHT, H.V. : *The Earliest Version of Babylonian Deluge Story and the Temple Library of Nippur* (Philadelphia, 1910)

HİTTİ, P.K. : *Khirdr, -al*, EB, Vol.13, 1962

HOMMEL, Fritz : *Zwei hundert Sumero-türkischen Wortvergleichungenp*, (München, 1915)

HOMMEL, Fr. : *Calendar (Babylonian)*, ERE, Vol.3

HORN, Paul : *Grudris der Neupersischen Etymologie*, (Strassburg, 1893)

HOOKE, S.H. : *Babylonian and Assyrian Religion*, (London, 1953)

: *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alaeddin Şenel, (Ankara, 1991)

HUART, Clement : *Perse (Epopee Nationaale)*, La Grande Encyclopedia, Vol.26

: *La Perse Antique et La Civilization Iranienne*, (Paris, 1925)

HUART, C.-DELAPORTE,L. : *L'Iran Antique , Elam et Perse et La Civilization Iranienne* (Paris, 1943)

HÜBSCHMANN, H. : *Armenische Grammatik*, Teil I, Armenische Etymologie, (Leipzig, 1895)

: *Persische Studien*, (Strassburg, 1895)

HÜSİNG, Geoge : *Beitrage zur Kyros-Sage*, (Berlin, 1906)

İTİL, Abidin : *Vritraha-Verethragan (-ghna)-Behram*, Doğu dilleri Dergisi, 1969, C.I

JAKSON, A.W. : *Demons and Sprits (Persian)*, Vol.I

JACKSON, W.T.H : *Wayland the Smith*, EA, Vol.28

JAMES, E.O. : *The Ancient Gods*, (London, 1960)

: *Mythes et Rites das le Proche-Orient Ancien*, (Paris, 1960)

: *aynı yapıtın İngilizcesi, Myths and Ritual in the Ancient Near East*, (London, 1958)

JOBES, Gertrude : *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbols*, Part I-II, (New Yok, 1962)

İNAN, Abdülkadir : *İt Başlı Ulus Efsanesi*, Belleten, XIII/49, 1949

İNAN (UZBAY), Afet : *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri Üzerinde Büyük Anket ve Umumi Neticeleri*, Belleten IV/13,

1940

JUSTİ, Ferdinand : *Iranisches Namenbuch*, (Hildesheim, 1963)

KABAAĞAÇLI, C.Ş. (Halikarnas Balıkçısı) : *Anadolu Tanrıları*, baskıya hazırlayan, Şadan Gökovalı, (Ankara, 1985)

Kafa Avcılığı, AnaBritanica, C.12

KALAÇ, Mustafa : *Niğde'de Bulunan Bir Havatanrısı Steli*, VIII.TTKong., Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.I, (ankara, 1979)

KESKİN, Abdullah : *Kamber Ateş tu Çawayi?, Toplumsal Kurtuluş, sy.43, Mayıs 1991*

KHORENATZ'İ, Moses : *History of Armenians*, Translation and Commentary on the Library Sources by Robert W.Thomson, (London, 1978)

KINAL, Fürüzan - *Eski Anadolu Tarihi*, (Ankara, 1987)

- *Babil Vesikalarına Göre Cyrus'un Seferleri*, İran Şehinşahlığının Kuruluşunun 2500. Yıldönümüne Armağan, (Istanbul, 1971)

KİNG, L.W : *A History of Sumer and Akkad*, Vol.I, (London, 1923)

, *Studies in Eastern history Chroncles Concerning Early Babylonian Kings*, Vol.I, (london, 1927)

KOŞAY, H.Zübeyr : *Dil Mukaveselerine Göre Basklarla Türklerin Temasları Göç Yolları ve Zamanı Hakkında*, Belleten, C.XXI, Ekim 1957

KÖPRÜLÜ, M.Fuad : *Bayrak*, İA, C.II

KRAMER, S.N. - *Tarih Sumerde Başlar*, çev.Muazzez İlmiye Çığ, (Ankara, 1990)

KURDES, Alpha Encyclopedie, Tome IX, (Paris, 1970)

KURDİSTAN, EA, Vol.16, 1982

KURUCALI, Zeynel : *Zulme ve Sömürüye Karşı Direnişte*

		Sembolleşen Bir Halk Geleneği: Newroz, Özgür Gelecek, sy. 4-5, Mart-Nisan 1989
KÜÇÜK, Yalçın		*Kürtler Üzerine Tezler*, (İstanbul, 1990)
LAMB, Harold	:	*Cyrus the Great*, (London, 1961)
LANDSBERGER, Benno	:	*Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu*, AÜDTCFD., 1943, sy.3
	:	*Sumerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları*, AÜDTCFD., C.III, sy.2, 1935
LANGDON, Stephen	:	*Babylonian Menologies and the Semitic Calendars*, (London, 1935)
	:	*Tammuz*, EB., Vol.21, 1962
	:	*Tammuz and Ishtar*, (Oxford, 1914)
LANGDON, S.	:	*A Sumerian Grammer and Cherestomaty*, (Paris, 1911)
LANG, D.Marshall	:	*Armenia, Cradle of Civilization*, (London, 1970)
LEANDER, Pontus	:	*Ueber Die Sumerischen Lehnwörter im Assyrischen*, (Uppsala, 1903)
LEHMANN, W.P.	:	*Indo-European Languages-Indo-Iranian Languages*, EA, Vol.15
LEVY, R.	:	*Nevruz*, İA,C.
LEVİ-STRAUSS,C.	:	*Mitlerin Yapısı*, çev. Fatma Akerson, Felsefe Arkivi, sy.19'dan ayrıbasım, (?, 1975)
LOKOTSCH, Karl	:	*Etymologisches Wörterbuch der Europaischen-Germanischen, Romanischen und Slavischen-Orientalischen Ursprung*, (Heidelberg, 1927)
LYNCH,H.F.B.	:	*Armenia Travels and Studies*, Vol.I, The Russian Provinces, (Beirut, 1965)
MAAS,A.J.	:	*Deluge*, EC., Vol.4
MACCULLOCH, J.A.	:	*Serpent-Worship (Introductory and Primitive)*, ERE, Vol.II
MCDONELL,A.A.	:	*Vedic Mythology*, (Strassburg, 1897)

MACLER, Frederic : *Calendar (Armenian)*-Ere, Vol.3

MAGNUSSON, Magnus : *BC The Arceology of the Bible Lands*, (London, 1977)

MALCOLM, Sir John *Histoire de la Perse*, Tome I-IV, (Paris, 1821)

MALİNOWSKİ, Bronislaw · *Büyü, Bilim, Din*, çev. Saadet Özkal, (Istanbul, 1990)

MALİNOWSKİ, Bronislaw *Büyü, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal, (Istanbul, 1990)

MASSON-Oursel-Morin,L. . *Mythologia of Ancient Persian, R.Graves (Ed.), New Larousse Encyclopedia of Mythology, (?, 1968)*

MASTERMAN, E.W.G. - *Saints and Martyrs (Syrian)*, ERE, Vol.11

MELLAART, James . *Earliest Civilizations of the Near East*, (London, 1965)

MENDELSOHN, Isaac *Slavery in the Ancient Near East*, (New York, 1949)

MENGES, Karl H. ; *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*, (Wiesbaden, 1968)

MİLLER, M.S.-MİLLER, J.L. : *Harper's Bible Dictionary*, (New York, 1954)

MODİ, J.J. ; *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, ((Bombay, 1922)

NEUGENBAUER, O. : *Solstize and Equinoxes in Babylonian Astronomy During the Seleucid Period*, Journal of Cuneiform Studies, Vol2, 1948

NİKİTİN, Basil : *Kürtler*

The Oxford dictionary, (Oxford, 1933)

OCAK, A.y. : *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü*, (Ankara, 1985)

OKAY, Bülent : *Çin Efsanelerinde Güneş*, Doğu dilleri Dergisi, C.IV, (Ankara, 1985)

OLMSTEAD, A.T. : *The History of Persian Empire*, (Chicago, 1948)

: *History of Assyria*, (Chicago, 1960)

OUSSANI, G. : *Assyria*, EC, Vol.2

OPPERT, Jules : *Le Peuple et la Langue Des Medes*, (paris, 1879)

: *Feridoun*, La Grande Encyclopedie, Tome 17, (Paris, ?)

ÖGEL, Bahaeddin : *Türk Mitolojisi*, C.I, (Ankara, 1971)

ÖNEY, Gönül : *Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Motifleri*, Belleten, XXXIV/112C, 1969

ÖZER, Yusuf Ziya : *Mısır Tarihi*, (Ankara, 1987)

ÖZDEMİR, H. : *Şahmeran veya Şahmaran*, TA,C.30

PALLİS, S.A. : *The Babylonian Akitu Festival*, (Kobenhavn, 1926)

: *The Antiquity of Iraq*, (Copenhagen, 1956)

PALMER, A. Smyte : *Folk-Etymology*, (New York, 1969)

PAPROLA, Asko : *The Coming of the Aryans to Iran and India and the Cultural Identity of the Dasas*, Studia Orientalia, Vol. 64, (helsinki, 1988)

PARKER, A.-dubberstein, W.H : *Babylonian Chronology 626 BC-AD 75*, Rodos 1956

PİNCHES, T. : *Sumero-Akkadians*, ERE, Vol.12

: *Tammuz*, ERE, Vol.12

PİCTET, Adolph : *Les Origines Indo-Europeennes o u Les Aryans Primitifs*, Tome II, Livre III, (Paris,?)

PLESSENER, M. : *Mihr*, İA, C.8

PLUNKETT, E.M. : *Astronomy in the Rig Veda*, Actes du Douzeime Congres International des Orientalistes, Rome 1899, Tome I, Inde et Iran, 1968

PİTTARD, Eugene : *Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler*. Belleten, II/5-5, 1938

PUHVEL, Jean : *Hittite Etymological*, Part I, (Berlin, 1984)

RAMSAY, W.M. : *The Intermixture of Races in Asia Minor: Some of Its Cause and Effects*.

Fellow of Races in Asia Minor: Some of Its Cause: and Effects, Fellow of Akedemy, Read, October 25, 1916

RAWLİNSON, George : *History of Herodotus*, Vol.III, (London, 1880)

: *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, Vol.II, (New york, 18857

RİCE, T.Talbot : *The Scytians*, (London, 1958)

RİTTER, H. : *Firdevsi*, İA, C.4

RİPLEY, W.Z. : *The Races of Europe*, (New York/ London, 1965)

ROGERS, R.W. : *A History of Babylonia and Assyria*, Vol.II, (New York, 1900)

ROBERTSON, J.M. : *Pagan Christ, Studies in Comparative Hierology*, (London, 1928)

PORZİG, Valter : *Dil Denen Mucize*, C.I-II, Çev. Vural Ülkü, (ankara, 1986)

RUBEN, Walter : *Eski Hind Tarihi*, çev. Cemil Ziya Şanbey, (Ankara, 1944)

RUSSELL, Bertrand : *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktork, (Istanbul, 1990)

SAGAN, Carl : *Cennetin Ejderleri*, çev. Kayhan Şentin, (Istanbul, 1983)

SANDARS,N.K. : *Gılgameş Destanı*, çev. Sevin kutlu-Teoman Duralı, (Istanbul, 1973)

SANKARANANDA, S. : *The Rigvedic Culture of the Pre-Historic Indus, Vol.I, (Calcutta, 1946)*

SAYILI, Aydın : *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, (Ankara, 1966)

SENA, Cemil : *Zerdüşt*, FA, C.4, (Istanbul, 1976)

SELTMAN,C. : *Wine in the Ancient World*, (London, 1957)

SHEPPARD, E. : *Feast and Festival*, EB, Vol.9, 1969

SİECKE, Ernest : *Drahencampfe*, im Mythologische Bibliothek, I.Band, Heft 1, (leipzig 1907)

SCHİMMEL, a. : *Islamic Peoples Arts of*, The New EB, Macropeadia, Vol.9

SİMTH, George : *History of Assurbanipal*, Translated from the Cuneiform Inscriptions, (Edinburg, MDCCCLXXI)

SMİTH, Sidney : *Babylonian Historical Text*, (London, 1924)

: *Babylonian and Assyrian Calendar*, EB, Vol.4, 1969

SOUVAY, C.L. : *Ark*, EC, Vol.I

SÖDERBLOM, N. : *Ages of the World (Zoroastrian)*, ERE, Vol.I

SPEİSER, E.A. : *Mesopotamian Origins: The Basic Population of Near East, (Philadelphia, 1930)*

SPENCE, Lewis : *Calendar (American)*, ERE, vol.3

STEİNGASS, F. : *Persian-English Dictionary*, (Beirut, 1970)

STRECK, M. : *Demavend*, İA,C.3

STURTEVANT, E.H. : *Eti Dili Sözlüğü*, çev. Münire B.Çelebi, (Istanbul, 1946)

ŞEREFHAN : *Şerefname*, çev.M.Emin Bozarslan, (Ankara, 1975)

TABERİ : *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev.Z.K.Ugan-A.Temir, C.1, (Istanbul, 1965)

TANSUĞ, K.-İnanlı, Ö. : *Sümerlerin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu bir Bakış*, AÜDTCFD., C.VII, sy.4, 1949

TAHAN, Taner : *İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri*, Tarih Dergisi sy.23'den ayrıbasım, (Istanbul, 1969)

TOUEİR, Kassem : *Traveling Settlements Along the Euphrates*, Symposium International Histoire De Deir Ez-Zur et ses Antiquites, 1983

TUNA, O.N. : *Sumer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi*

ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi, (Ankara, 1990)

TYLOR,E.B. : *Primitive Culture*, (London, 1920)

UMAR , Bilge : *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, C.I, (İzmir, 1982)

UYGUR, Nermi : *Kültür Kuramı*, (Istanbul, 1984)

ÜNLÜ, Ozan : *Tanrı Baba Üzerine Notlar-I-*, Toplumsal Kurtuluş, Ocak 1991, sy.39

VİDAL, Jean : *Ur Henüz Bütün Sırlarını Açıklamadı*, çev. Ergin Korur, Bilim ve Teknik, sy.158, Ocak 1981

VİROLLEAUD, C. : *Legendes de Babylone et de Canaan*, (Paris 1949)

VRİES, Bert de . *The Sytle of Hittite Epic and Mythology*, Michigan, 1967)

YETKİN, F.-TANBOĞA, M. *Dörtlerin Gecesi*, (Ankara.1990)

WADDELL, LA. *ASumer-Aryan Dictionary*, Part I(A-F), (London, 1927)

WELLS, Calvin *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası, çev. Bozkurt Güvenç, (Istanbul, 1984)*

WESTERMANN, Claus . *Sacred Kingship, The New EB, Macropeadia, Vol.16, 1974*

WİDENGREN, Geo : *Die Religionen Irans*, (Stutgart, 1965)

WİLBER, N.W : *Iran: Past and Present*, (New Jersey, 1967)

WOODS, F.H. : *Calendar (Hebrew)*, ERE, Vol.3

ZEKİ, M.Emin : *Kürdistan Tarihi*, (İstanbul, 1977)

- *Demirci Kawa*

- Demirci Kawa'nın Mezarı

"Bilime, bilimsel bilgiye, kimin ihtiyacı varsa o üretir."

İsmail Beşikçi,
Bilim Yöntemi, Türkiye'deki Uygulama-3

Bugün, herkesten çok Kürtlerin "bilime, bilimsel bilgi"ye ihtiyacı vardır. Çünkü Kürt kültürü on yıllardır egemen kültürlerin baskısı altındadır. Kürtler üzerine yapılan araştırmalar "yasal" yaptırımlarla engellenmeye çalışılmaktadır. Buna rağmen son zamanlarda Kürtlerle ilgili birçok araştırma-inceleme yayımlanabiliyor. Nedense kitaba göre piyasa değil, piyasaya göre kitap anlayışı bu alanda da kendisini gösteriyor. Bu dönem de kapanmıştır, kapanmak üzeredir. Kürtler üzerine ciddi bilimsel çalışmalar yapılmak zorundadır. Bu konuda en büyük sorumluluk "Kürt aydını"na düşüyor.

Kürt Dili ve Söylenceleri Üzerine İncelemeler, Kürt tarihine, mitolojisine ve diline romantizmden sıyrılmış bilimsel bir bakışı içeriyor. Bu yanıyla ciddi çalışmalara doğru atılmış ilk adımlardan birini oluşturuyor.